



د پوهنې وزارت

# تاریخ

## یوولسم ټولگی



تاریخ - یوولسم ټولگی



Ketabton.com

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش



## ملي سرود

دا وطن افغانستان دی  
کور د سولې کور د تورې  
دا وطن د ټولو کور دی  
د پښتون او هزاره وو  
ورسره عرب، گوجر دي  
براهوي دي، قزلباش دي  
دا هیواد به تل خلیږي  
په سینه کې د آسیا به  
نوم د حق مودی رهبر

دا عزت د هر افغان دی  
هر بچی یې قهرمان دی  
د بلوڅو د ازبکو  
د ترکمنو د تاجکو  
پامیریان، نورستانیان  
هم ایماق، هم پشه بان  
لکه لمر پر شنه آسمان  
لکه زړه وي جاویدان  
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



د پوهنې وزارت

# تاریخ

## یوولسم ټولگی

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش

## د کتاب ځانګړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ دپارتمنت د درسي کتابونو مؤلفین

ادیت کونکي: د پښتو ژبې د ادیت دپارتمنت غړي

ټولګی: یوولسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکونکی: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تألیف لوی ریاست

خپروونکی: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وپش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره قانوني چلند کېږي.



## د پوهنې د وزیر پیغام

### اقراً باسم ربک

د لوی او بښونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې مور ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهي لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنگه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمريز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د گران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکی، زده کوونکی، کتاب، ښوونځی، اداره او د والدينو شوراگانې د هېواد د پوهنيز نظام شپږگوني بنسټيز عناصر بلل کيږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختيا او پرمختيا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونيز نظام کې د ودې او پراختيا په لور بنسټيزو بدلونونو ته ژمن دی.

له همدې امله د ښوونيز نصاب اصلاح او پراختيا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړيتوبونو څخه دي. همدارنگه په ښوونځيو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونيزو تاسيساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کيفيت او توزيع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. مور په دې باور يو، چې د باکيفيته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو.

پورتنیو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونيز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توگه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مديرانو څخه په درناوي هيله کوم، چې د هېواد بچيانو ته دې د درسي کتابونو په تدريس، او د محتوا په لېږدولو کې، هيڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د يوه فعال او په ديني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زيار او کوښښ وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤليت په درک سره، په دې نيت لوست پيل کړي، چې د نن ورځې گران زده کوونکي به سبا د يوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولنې متمدن او گټور اوسېدونکي وي.

همدا راز له خوږو زده کوونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانگه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه گټه پورته کړي، او د زده کړې په پروسه کې د څيرکو او فعالو گډونوالو په توگه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدريس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونيز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په ليکلو او چمتو کولو کې يې نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپينځلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بريا غواړم.

د معياري او پرمختللي ښوونيز نظام او د داسې ودان افغانستان په هيله چې وگړي يې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزير

دكتور محمد ميرويس بلخي



## د مطالبو لړ ليک

مخونه	عنوانونه
۴-۳	دافغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې
۸-۵	افغانستان ته د اسلام راتگ او خپریدل
۱۲-۹	افغانستان د امويانو په دوره کې
۱۴-۱۳	له امويانو څخه عباسيانو ته د واک انتقال
۱۸-۱۵	افغانستان د عباسيانو په دوره کې
۲۰-۱۹	د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغيزې
۲۸-۲۳	طاهريان او صفاريان
۳۴-۲۹	سامانيان
۴۲-۳۵	غزنويان او سلجوقيان
۴۸-۴۳	غوريان او خوارزم شاهيان
۵۲-۴۹	مغول او ال کرت
۵۶-۵۳	تيمور گورکاني او د ده ځايناستي
۶۰-۵۷	د مغولو او تيموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۶۴-۶۳	د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضع
۶۶-۶۵	بابريان او افغانستان
۶۸-۶۷	افغانستان او صفويان
۷۲-۶۹	د حاجي ميرويس نيکه تر مشرۍ لاندې د کندهار پاڅون
۷۶-۷۳	په ايران کې د هوتکي دولت را منځته کېدل
۷۸-۷۷	د هوتکيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۸۴-۸۱	په هند کې افغاني پاچاهان

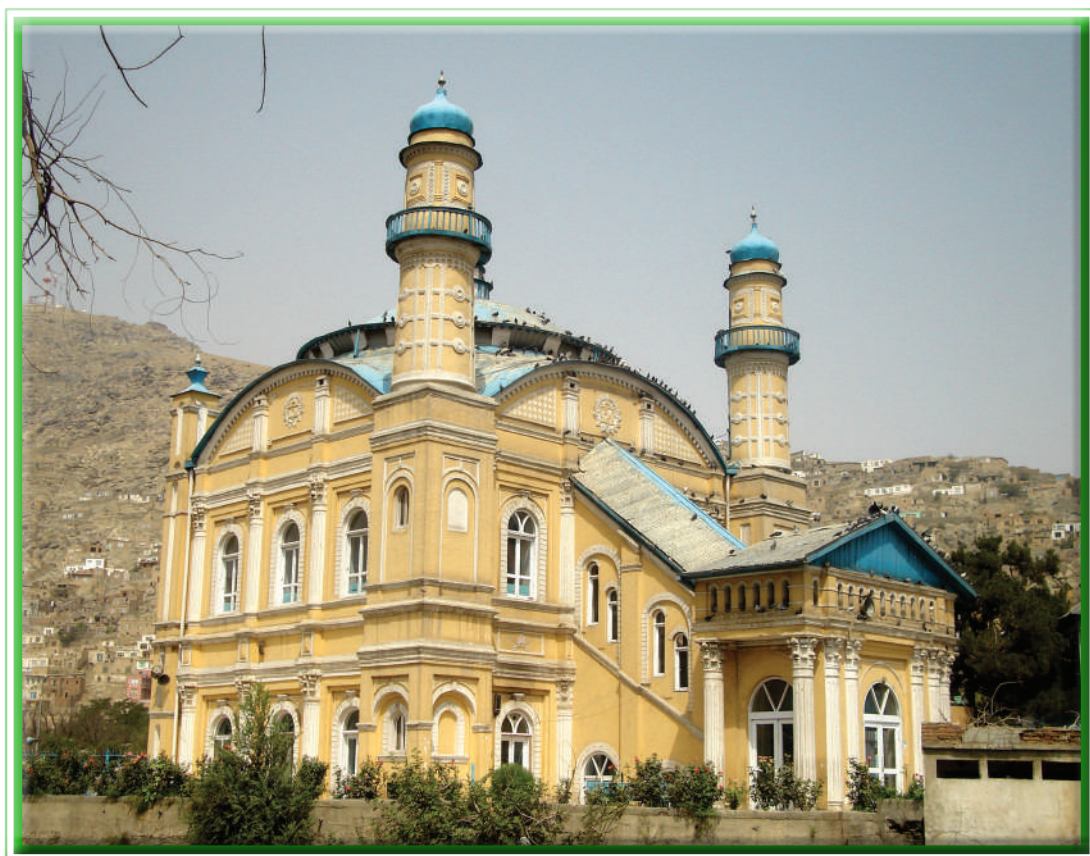
## د مطالبو لړ ليک

مخونه	عنوانونه
۸۶-۸۵	لوديان او سوريان
۹۰-۸۹	ايران په منځنيو پېړيو کې
۹۴-۹۱	ايران په نويو پېړيو کې
۹۶-۹۵	هند په منځنيو پېړيو کې
۱۰۰-۹۷	هند په نويو پېړيو کې
۱۰۴-۱۰۱	د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر
۱۰۸-۱۰۵	چين په منځنيو پېړيو کې
۱۱۰-۱۰۹	چين په نويو پېړيو کې
۱۱۰-۱۰۹	د چين اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع
۱۱۲-۱۱۱	اروپا په منځنيو پېړيو کې
۱۲۶-۱۲۱	صليبي جگړې
۱۳۲-۱۲۷	د اروپا سياسي اوضاع د رنسانس په عصر کې
۱۳۴-۱۳۳	په نويو پېړيو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه
۱۳۸-۱۳۵	په نويو پېړيو کې داروپا سياسي بدلونونه
۱۴۰-۱۳۹	د انگلستان صنعتي انقلاب
۱۴۳-۱۴۱	د عثماني دولت را منځته کېدل
۱۴۵-۱۴۴	د امریکا د متحده ايالاتو د خپلواکي انقلاب
۱۴۷-۱۴۶	د امریکا د متحده ايالاتو د پرمختګ د لوړتيا لارې چارې

## لومړی څپرکی

### افغانستان او اسلام

تېر کال په لسم ټولګي کې د اسلام له تاريخ سره آشنا شوی. په دې څپرکي کې به په منځنيو او نويو پيړيو کې د افغانستان له تاريخ سره په لنډه توګه بلدتيا ترلاسه کړئ.



د شاه دو شمشيره (عليه الرحمه) جومات





## د دې څپرکي موخې

هیله کېږي چې زده‌کوونکي به د دې څپرکي په پای کې لاندې پوهنیزې، مهارتي او ذهینتي موخو ته ورسېږي:

• د اسلام د ظهور په درشل کې به د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سپېڅلي دین راتګ او خپریدل، افغانستان د امویانو په دوره کې، له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسیانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دوه اړخیزو اغیزو خبر شي.

• په افغانستان کې به د مسلمانانو د بري لاملونه او همدارنګه د ځینو امیرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅونونو دلایل وپېژني.

• د تاریخي نقشو او اطلسونو څخه به کار واخېستلای شي.

• د اسلامي او تاریخي هویت او د پوهې د لاسته راوړلو سره به مینه پیدا کړي.



## افغانستان او اسلام

### د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په درشل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له څرنگوالي او هغو لاملونو سره په لنډه توګه بلدتیا ومومئ چې اسلام ته زموږ د هېوادوالو د لیوالتیا سبب ګرځیدلی وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرایط پایداره نه وو او سیاسي، اقتصادي او ټولنیز ټینګښت یې نه درلود چې په لنډه توګه به د ځینو برخو په تشریح پیل وکړو:

#### ۱- سیاسي وضع

د شپږمې میلادي پېړۍ په دویمې نیمايي کې هغه وخت چې د یفتلیانو دولت مخ په ځور روان شو، د ایراني ساسانیانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتیب سره د افغانستان شمال لوېدیځ، شمال او شمال ختیځ ته وغځیدله او تسلط یې وموند. پاتې هېواد په ملوک الطوائفي حکومتونو ووېشل شو او ډیر سیمه ییز حکومتونه رامنځته شول. د بیلګې په توګه په غور کې د سوریانو کورنۍ، په بامیانو کې د شېرانو، په کابل کې د رتیلانو او په غزني او گردیز کې د لایوکیانو سیمه ییز حکومتونه په پښو ودرېدل.

#### ۲- اقتصادي او ټولنیزه وضع

د اسلام د ظهور څخه پخوا افغانستان د سوداګریزو مالونو د وړلو او راوړلو لاره وه. د ورېښمو مشهوره لاره له دې سیمې څخه تېره شوې وه او سوداګریز کاروانونه به له چین او هند څخه ایران، عراق، ترکیې، لویدیځو هېوادونو او ختیځ روم ته رسیدل، همدارنګه د کرنیزو ځمکو، پریمانه اوبو، مساعدې هوا او انساني قوې شتون د اقتصادي وضعې د پرمختګ لپاره ښه زمینه برابره کړې وه. خو د اسلام د ظهور په مهال د یوه سیاسي او اداري مرکزیت د نشتوالی له کبله شرایط د ویجاړۍ لوري ته مخه کړه، چې کله به یوه سیمه او کله به بله سیمه د يرغل او چور لاندې راتله.

له بلې خوا، د ټولني زیاتره وګړي په کرنې، مالدارۍ او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عایداتو یوه برخه به یې د عبادت ځایونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کړنلاره د دوی د زیاتې بیوزلۍ سبب کېده. همدارنګه د وخت په تېرېدو سره د ځینو بزګرو ځمکې د لویو ځمکوالو لاسته ورغلې، یوې ډلې ته د شتمنی لاسته ورتلل او د بلې ډلې بیوزلي د دې لامل شو چې سخته مالي او اقتصادي نا انډولې رامنځته شي.

#### ۳- پوهنیزه، ادبي او دیني وضع

دین چې د یوې ټولني د یووالي پیاوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې یې د اسلام د پیدایښت په درشل کې د ټولني د خلکو په باور کې خپل حیثیت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقي سبب وګرځید. څرنگه چې د هېواد لوېدیځه برخه چې د ساسانیانو تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، نو زردشتي دین ډیر پلویان درلودل خو په مرکزي سیمو، زابلستان، د کابل سیند وادي (ګندهارا)، د ارغنداب وادي د هندوکش د غرونو تر لړیو او د هېواد تر شماله او همدارنګه د سند تر څنډو پورې بودايي او برهمني دینونه دود وو. لمر لمانځني او بت لمانځني هم د هېواد په شاوخوا کې پیروان درلودل.

د یادو شوو دینونو څخه هر یو د ځانګړو عبادت ځایونو او اړوندو ادارو لرونکي وو. چې په دې کې زیاتره ساتونکو او راهبانو کار کولو او مزدوري یې اخیستله.

د هېواد د جغرافیوي موقعیت له مخې چې د جګو غرونو د سلسلو په واسطه په ډېرو درو ویشل شوی و هره دره د ځانګړې ژبې او لهجې لرونکې وه.



## څرگندونې

۱- يفتلي يا هپتالي په چيني ژبه کې (بي - تي - لي - دو)، په يوناني او رومي ژبو کې (افتهاليت)، په پهلوي، عربي او فارسي کې (هيطل يا هيقتال يا هياطله) او په هندي او سانسکريټ کې (شوته هونه) بلل شوې ده.

۲- ماوراءالنهر د امو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نوموړي سند او سیر دریا تر منځ پرته ده. د بخارا، سمرقند، خوقند، خجند او نور ..... مهم ښارونه په دې سيمه کې موقعيت درلود او اوس د ازبکستان د هېواد په قلمرو کې شامل دی.

لکه څرنگه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېرې ژبې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت او ... د هېواد په بېلابېلو برخو کې دود وې.

د (۲۱ - ۴۰ ق / ۶۴۲ - ۶۶۱ م) کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسی درلود او د يوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو. له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالی او د وينې او نژاد په اصالت باندې باور خلک له ستونزو سره مخ کړي وو. د کورنۍ جوړښت او بنسټ پياوړې پايه نه درلوده او ښځې له خپلو انساني حقوقو څخه محرومې وې.

شرایط همداسې وو چې د اسلام دين غږ زموږ هېواد ته راوړسېد. هغه دين چې ټول يې د يوه خدای ﷻ له لورې، يووالي، خپلواکۍ، عدالت، ورورولۍ او برابری ته را وبلل. د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتگرو لومړنۍ ډله د دويم خليفه په زمانه (۲۲ ق / ۶۴۳ م) کې زموږ د هېواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپيڅلي دين د خپراوي لامل شوه.

## په ټولگي کې فعاليت



زده‌کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندنيو څلورو موضوعاتو په هکله بحث وکړي او له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو پايلې دې د ډلې يو غړی له نورو سره شريکې کړي.

- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سياسي وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنيزه وضع.



## پوښتنې

۱. د دينونو زياتوالی د ټولنې په يووالي کې څه اغېزه کوله؟ څرگندونې پرې وکړئ.
۲. د اسلام د پيدايښت په وخت کې زموږ د هېواد خلکو په کومو ژبو خبرې کولې، ايا تراوسه هم په هماغو ژبو خبرې کېږي؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



ستاسو په نظر هغه دلايل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نژدېوالی وښود؟ يو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست څخه يې په ټولگي کې وړاندې کړئ.

## افغانستان ته د اسلام راتگ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتگ او خپرېدو سره بلد شی. او همدارنگه هغه لاملونه به هم وپېژنی چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دين د نفوذ لامل وگرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتگ د پام وړ او د تاريخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتگ او پايښت، دغه هېواد له يوې دورې څخه يوې بلې تاريخي دورې ته بوتلو او پرته له ځينو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځينې دودونه چې په هر وخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او ټولنيز جوړښتونه له بنسټيزو بدلونونو سره مخ شول او يا په بله وينا، اسلام زموږ هېواد ته نوی روح او هويت وېخښه نو اسلام په افغانستان کې څنگه خپور شو؟

### د اسلام خپرېدل

هغه گړنديتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغاړی و، د نړۍ په تاريخ کې ساری نه لري، نو له دې کبله پر ځای به وي چې دغه کار يوه الهي معجزه ويولو؛ ځکه د دې بریدونو او فتوحاتو رښتینی لامل او اصلي محرک هغه اسماني پیغامونه او لارښوونې وې چې د نوي دين په قالب کې د حضرت محمد ﷺ له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲ق) کال کې د مثنی تر قوماندې لاندې چې د حارث زوی و د لومړي ځل لپاره د جزیره العرب په ختیځو سیمو باندې يرغل وکړ چې په پایله کې مسلمانانو د فرات سیند په لوېدیځه څنډه کې د حیره ښار لاندې کړ. له دې فتحې سره مسلمانانو ته د بین النهرین د فتحې کلی لاسته ورغله.

وروسته له دې مسلمانانو د یوې لسيزې په درشل کې د ساساني ایران د نیولو کار بشپړ کړ او په ځانگړې توگه د نهاوند جگړه (نهاوند د همدان په سویل او د اوسني ایران مرکز ته نژدې یو ښار دی). په (۲۱ق) کال کې مسلمانانو د ساساني ایران لښکرې او دولت په بشپړه توگه له منځه یوړ چې مسلمانانو دغه سوبه د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توگه هغه حایل چې د خراسان او عربو مسلمانانو ترمنځ و، له منځه لاړ او اسلامي مجاهدینو خپل ځانونه د دې سیمې پولو ته ورسول او د خلیفه فرمان ته سترگې په لار پاتې شول.



دغه فرمان په (۲۲ هـ. ق.) کال کې د حضرت عمر رضي الله عنه له لورې صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قيس تر مشرۍ لاندې حرکت وکړ او د اوسني ايران په سويل ختيځ کې د طبس د نيولو وروسته يې د هرات لور ته مخه کړه او دغه ښار يې په زور ونيوه. هغه بدلونونه چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمان رضي الله عنه د ځايناستۍ په سر رامنځته شول، زمور په هېواد کې يې د مسلمانانو پرمختگ لږ څه وځنډاوه خو دا ځل د مسلمانانو خليفه، (عبدالله بن عامر بن کريز) د ختيځو سيمو د فتحه کولو مشر وټاکه او نوموړي په دې برخه کې ډيرې هڅې وکړې.

### يوه څرگندونه

وايي کله چې د لومړي ځل لپاره د عربو او ايرانيانو لښکرې سره مخ شوې دواړو لورو د جگړو له پيل څخه مخ گرزاوله. په دې موده کې د دواړو لورو استازو په تگ او راتگ کې وو. د دې مذاکراتو له دلې څخه، په يوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازي څخه د دوی د موخې په هکله پوښتنه وکړه.

ځواب يې ورکړ:

زمور موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان يې د خدای جل جلاله په يووالي او د اسلام د پيغمبر صلی الله علیه و آله په نبوت شهادت او همدارنگه د قرآن کریم قبول دي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

هغه سرې وويل: د خدای جل جلاله بندگانو ته دعوت ورکول چې د بندگانو له عبادت څخه د خدای جل جلاله د عبادت په لور وگرځي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

د مسلمانانو استازي وويل:

او بل دا چې ټول خلک د آدم او حوا اولاده او ټول له يوه مور او پلار څخه پيدا دي.

عبدالله هغه ښارونه چې له اسلام څخه يې مخ اړولی و، بېرته تسليم کړل او په ځانگړې توگه د نيشاپور له فتحې وروسته په (۳۰ ق) کال کې د نوموړي لاره د افغانستان د بېلابېلو ښارونو لوري ته خلاصه شوه. زمور د هېواد مهم ښارونه لکه هرات، فارياب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموړي تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سويلي سيمو د فتحې کار په غاړه

واخيست او سيستان چې په هغه وخت کې غزني، زمين داور او کندهار پکې شامل وو ونيول او له هغه ځايه د کابل په لور وخوځېد.

په کابل کې مسلمانان له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابلينو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې يې ماتې وخوړه.

د پام وړ خبره دا ده چې له دې لښکر ليرې سره يوځای، يو زيات شمېر عربانو په قبيلوي توگه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغو سيمو کې مېشته شول چې له جزيره العرب سره يې ورته والي درلود. سره له دې لومړنيو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځينو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړل نشول او په ځانگړې توگه د ځينو بنی اميه و قبيلې د پلويانو چلند د خلکو د خوږېدو او نارامۍ لامل وگرځېد او پاڅونونه يې وزيرول، او په پای کې د يوه پاڅون په ترڅ کې چې د ابو مسلم خراساني تر مشرۍ لاندې ترسره شو خلافت د امويانو څخه يوې بلې نرمې عربي ډلې يعنې عباسيانو ته چې ځان يې د پيغمبر ﷺ له کورنۍ او د هغه سياسي نظام وارث باله چې د هغه په واسطه جوړ شوی و، وليږدیده.

## د مسلمانانو د برياليتوب دلايل

۱- په پاک خدای ﷻ، د قيامت په ورځ، د اسلام په پيغمبر ﷺ او قرآن کریم باندې پياوړی ايمان د مجاهدينو د برياليتوب تر ټولو مهم دليل گڼل کېږي، ځکه دې عقيدې دوی ته ډيره لوړه روحیه ورکوله او دوی يې لا زيات فعاليت او خوځښت ته هڅول.

جهاد، شهادت او جنت له معنوي پلوه تر ټولو هغه اساسي ارزښتونه وو چې د دې سبب شول ترڅو مسلمانان په نه تصور کېدونکې توگه له خپل ځانه مېړانه، نه ستړي کېدل او جرئت وښيي.

۲- د مسلمانانو پياوړې نظامي مشرۍ او له اغيزمنو جگړه ييزو تکتیکونو څخه گټه اخيستنه او همدارنگه د مجاهدينو ترمنځ د جگړې د مشر د امر منلو روحیه.

۳- سربيره پر دې، مادي انگيزې هم بايد له ياده ونه باسو. ځکه د اسلام د قوانينو سره سم د غنيمتونو يو پر پنځمه برخه اسلامي دولت او څلور پر پنځمه برخه د مجاهدينو حق گڼل کېده.

۴- زموږ د هېواد د خلکو له خوا د اسلام عدالت غوښتنې او مساواتو د شعارونو بدرگه کول، ځکه زموږ خلک د اشرافي نظامونو له شتون څخه ناراضه او تر پزې رسيدلي وو.



۵- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تیت او پرکې ادارې او مذهبي وضعې شتون په ځانگړې توگه زموږ د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمينه برابره کړه، ترڅو گټه ترې واخلي، ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پیاوړی واحد حکومت او یو دین شتون نه درلود چې خلک سره راټول کړي.

۶- د واحدې نظامي مشرۍ نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې گټه وډه دفاع د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب بل دليل شمېرل کېږي.

۷- په اسلامي لارښوونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروگرام شتون او په سيمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پورې او پراخه پروگرام نشتوالی.

د پورتنیو څوگونو دلایلو او ځینې نورو لاملونو له مخې، اسلامي لښکرې وتوانیدې چې افغانستان یا د هغه وخت خراسان تر خپلې ولکې لاندې راولي.

### پوښتنې

۱. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيځ لور ته لښکرکشي وکړه؟ لاندې تش ځايونه په خپلو کتابچو کې ډک کړئ
۲. په کال ..... هجري مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د ..... تر مشرۍ لاندې په ايران بريد وکړ او په ترڅ کې يې ..... مهم ښار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغی.
۳. اسلامي لښکرې د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟
۴. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب څخه زموږ سيمو ته کډوال شول؟
۵. د مسلمانانو د خليفه حضرت ..... فرمان په ..... کال کې د خراسان پر لور د مجاهدينو پرمختگ په هکله صادر شو.

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت

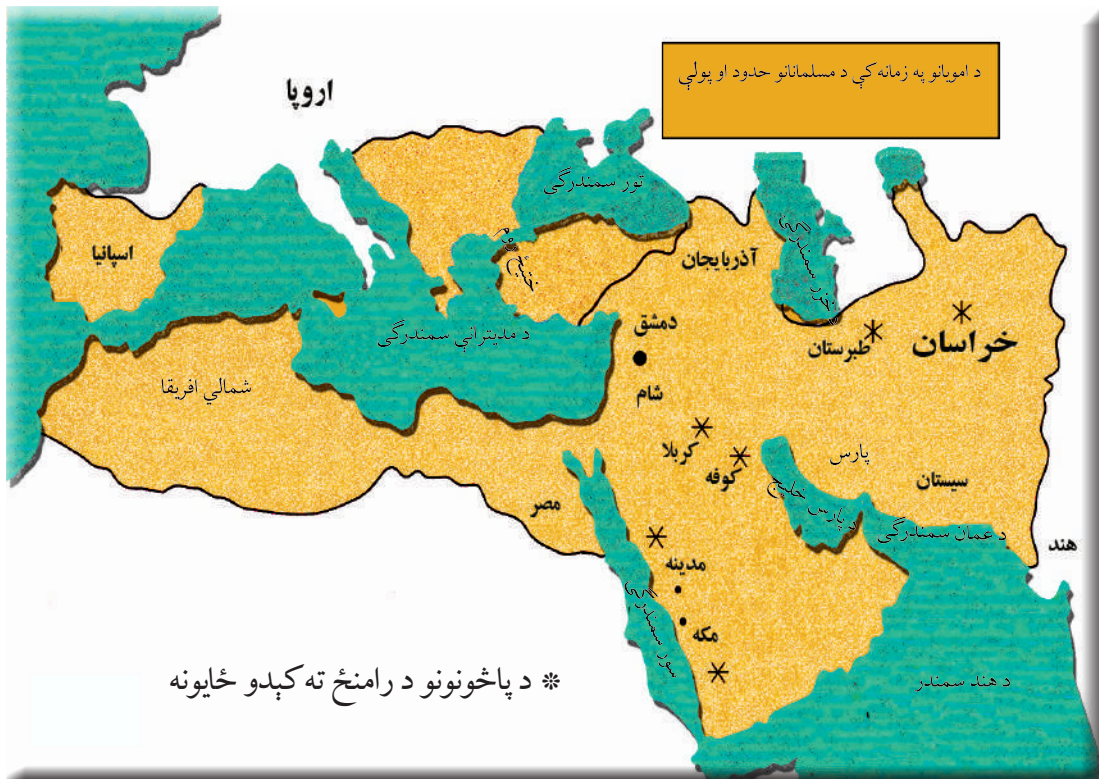


زده کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب د لاملونو په هکله يوه مقاله وليکي.

# افغانستان د امویانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امویانو د ادارې سیستم له څرنگوالي او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سیاسي وضعې په اړه معلومات ترلاسه کړو.

امویانو په ۴۱ ق / ۶۶۱ م. کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی ۹۰ کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډیرو سیمو واکمن شول. دوی چې د قبیلوي نظام بنسټ تر یوه حده ساتلی و د فتحه شوو سیمو د ساتلو لپاره یې د قوم د متنفذو خلکو څخه کار اخیسته چې نوموړي مشران به د ډېر واک خاوندان وو.



د امویانو په دوره کې زموږ هېواد د ورېښمو د لارې، پراخه کرنیزو ځمکو، بهیدونکو سیندونو، مساعدې هوا او انساني قوې په لرلو سره د ښه اقتصادي وضعیت لرونکی و. خو د امویانو د

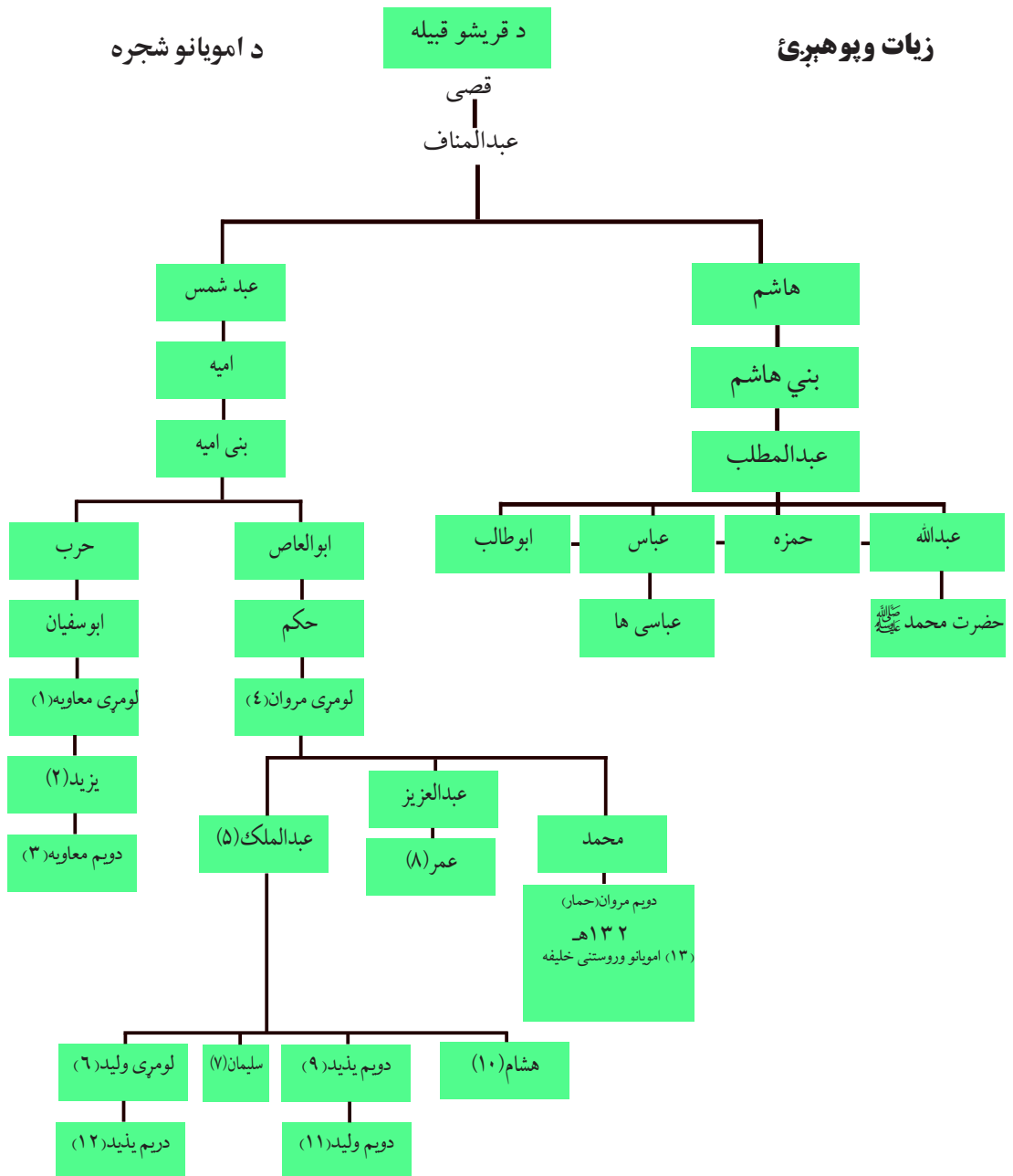


دربار د مصارفو زیاتوالي چې د مالیاتو له لارې تامینیدل، نه یوازې دا چې د کسبگرو او بزگرانو د نارامی لامل وگرځېدل بلکې د ډېرو ځمکو لرونکي هم ناراضه شول، ځکه چې د ټولني د لوړې طبقې سياسي حقوق هم محدود شول او د بزگرانو د ورځنیو مالیاتو زیاتوالي د سیمه ییزو اشرافو د عوایدو د کمښت لامل وگرځېدل. په دې توگه د اموي دولت د واکمنی په مهال د خراسان کلني مالیات څلویښت میلیونه درهمو ته ورسیدل.

د عربو په منځ کې هم د اموي دولت له سیاست څخه نارضايتی زیاتي شوي. د قريشويوه بله خانگه عباسیان وو چې له امویانو سره به یې سیالي کوله، د عباسیانو پلویان ورځ په ورځ زیاتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعده ورکولې چې د بریالیتوب په صورت کې به د مالیاتو اندازه او بېگاري کارونه راکم کړي. سیمه ییزو ځمکوالو ته به یې هم وعده ورکوله چې د دوی سياسي حقوق به په پام کې نیسي او دوی ته به د دولت په ادارې کې برخه ورکوي.

په دې ترتیب د امویانو او عباسیانو ترمنځ مخالفت زیات شو، څرنگه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله ۱۱۴ - ۱۱۷ ق / ۷۳۵ - ۷۳۸ م. په دورې کې د عباسیانو د پلویانو له ډلې څخه څو پټ کسان ونيول شول، لاس او پښې یې پرې او غوڅې شوې. د امویانو بل والي نصر بن سيار هم په خراسان کې د عباسیانو پلویان په سخته توگه وڅارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د نارضايتی مخه ونیسي او د هرې ورځې په تېریدو سره د خلکو نارضايتي زیاتېدله.





## د ولسي پاڅونونو لاملونه

د بني اميه د خلافت په دوره کې نارضايتي زموږ په هېواد کې زياته شوه. دوی حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو څخه ټاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پورې اړه لرلې. سياسي مخالفين په سختی سره ځپل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجلل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لگښتونو زياتوالی چې د ماليې له لارې به اخیستل کېده او همدارنگه بېگار اجباري کارونه د دې لامل وگرځېدل چې د خلکو د بېوزلی کچه لوړه او په پای کې د زياتې نارضايتی لامل وگرځي.

زموږ خلکو د ځينو متعصبو له خوا د بې عدالتی او له توپيره ډک چلند ته په کتو سره، په داسې حال کې چې په اسلام يې ټينگ ايمان درلود او د هغه په پراختيا کې يې قربانی ورکړې وې خو د نوموړو کسانو د تسلط پر وړاندې يې پاڅون وکړ، لکه د ابو مسلم خراساني پاڅون.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي او هر ه ډله دې له لاندې موضوعگانو څخه يوه وټاکي، خبری اتری دې پرې وکړي او بيا دې يو تن په لنډه توگه د خپلې ډلې معلومات نورو ته وړاندې کړي.

- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد سياسي وضعيت،
- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد اقتصادي وضعيت،

### سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ

- ۱- د امويانو په دوره کې د مالياتو او بيگاري د زياتوالي لاملونه څه وو؟ په لنډه توگه يې واضح کړئ.
- ۲- د عربو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون اساسي علتونه په گوته کړئ.
- ۳- بيگار او حشرويو تر بله څه توپير لري؟ په دې هکله څرگندونې وکړئ.
- ۴- اموي واليانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سياسي مخالفينو سره څه وکړل؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



ستاسوپه آند د افغانستان د هغو ولسي پاڅونونو لاملونه چې د عباسيانو په گټه تر سره کېدل څه وو؟

په دې هکله يو مطلب برابر کړئ او له اجازې وروسته يې د ښوونځي په دېوالي جريدې کې وڅړوئ.

## له امويانو څخه عباسيانو ته د واک ليرېد

په دې لوست کې به زده کړو چې واک څه ډول له امويانو څخه عباسيانو ته وليرېدیده او په دې برخه کې د ابومسلم خراساني او د غوري مشرانو ونډه څه وه؟

### ابو مسلم خراساني او د واک په ليرېد کې د هغه ونډه

عبدالرحمن چې په ابو مسلم ملقب و، د ماشومتوب د دورې نوم يې (بهزادان) او د پلار نوم يې بنداد هرمزد و. نوموړی په ۱۰۰ ق / ۷۲۱ م. کې د سفيدنج (يا سپيد دژ چې د جوزجان د انبار له مضافاتو څخه دی) په کلي کې زېږېدلی دی. په لومړي سر کې يې تحصيل ته مخه کړه او عربي ژبه يې زده کړه. د ژوند په ترڅو شيبو کې يې غم او په خوږو کې يې خوشي نه ښکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې يې د سياست ډگر ته و دانگل. د سليم عقل، د هېواد پالنې احساس او پياوړی عزم په لرلو سره ډېر په بېره د ولسي فعاليتونو په سرلاري او مخکښ بدل شو. نوموړي په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې يې له ابراهيم عباسي سره وليدل او د بني عباس له پټ گوند سره يې اړيکې ټينگې کړې. څه وخت چې هېواد ته راستون شو، د علوي سيدانو يحيي بن زيد له شهادته وروسته يې په خراسان کې د امويانو په وړاندې د پاڅون مشري په غاړه واخيسته. د پاڅون په لومړيو ورځو کې ډېرې ډلې له ده سره يو ځای شوې، تر هغه پورې چې د (۱۲۶ ق / ۷۴۷ م) کال په کوچني اختر کې د سفيدنج په کلي کې يې د امويانو بيرغ کوز او د عباسيانو تور بيرغ يې پورته کړ.

د ابو مسلم د دعوت په پايله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسيانو په ملاتړو عربو کې د عباسيانو پلويان زيات شول او په بېره سره د هرات، بادغيس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نيشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سيمو زيات شمېر خلک د نوموړي مرستې ته حاضر شول. پياده او سپاره خلک به له ابومسلم سره يو ځای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سيار چې له ابومسلم سره يې مقابله کوله ونه توانېد چې د پاڅون کوونکو په وړاندې ټينگ شي. د ابومسلم په واسطه د مروې له نيولو وروسته نصر نيشاپور ته شاتگ وکړ. د ابومسلم ځواکونو د سيار لښکر و څاره او ماتې يې ورکړه.

د امويانو امير مروان حمار ډېره هڅه وکړه چې دا پاڅون وځپي. د دې لپاره نوموړي نورې لښکرې برابرې کړې او ابراهيم عباسي يې هم وواژه. خو پاڅون کوونکو څو ځله د مروان ځواکونو ته په عراق کې سختې ماتې ورکړې او د امويانو وروستی د خلافت مرکز دمشق يې ترې ونيو او په (۱۳۲ ق / ۷۴۹ م) کال يې د کوفې د ښار په جامع جومات کې ابوالعباس سفاح خليفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتيد او هلته ووژل شو.

په دې ترتيب عباسيان د امويانو پر ځای واک ته ورسېدل. خو د خلکو او پاڅون کوونکو د ژوند ښه

کولو لپاره یې کوم گام پورته نه کړ او خپلو وعدوته یې شا کړه. ابومسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسي مشرانو ابومسلم او نورو پاڅون کوونکو ته په ښه سترگه نه کتل نو ځکه یې د له منځه وړلو لپاره لاسونه بله وهل. ترڅو په (۱۳۴ ق/ ۷۵۵م) کال کې ابوجعفر منصور، ابومسلم په ټگي د خلافت مرکز ته وغوښت او مړېې کړ. د ابومسلم وژني خلک بیا و خوځول، څرنگه چې پاڅون کوونکو په لومړي سر کې د ((سنباد)) بیا د استاد ((سیس)) او وروسته د ((مقنع)) په مشرۍ پاڅونونه پیل کړل.

### امیر فولاد او امیر کروړ

امیر فولاد د ملک شنسپ بن څرخنگ له اولادې څخه و، شنسپ د افغانستان په مرکز کې د غور له مشرانو څخه و چې د غور د غرونو په شاوخوا کې یې واکمني درلوده. څه وخت چې نوموړي واورېدل چې د افغانستان خلکو د امویانو په وړاندې پاڅون کړی، ده هم پاڅون وکړ او په عباسي گوند کې یې د ابومسلم خراساني سره یوځای د خلکو په راغونډولو پیل وکړ. امیر کروړ د امیر فولاد زوی و. په کال (۱۲۹ ق/ ۷۶۰م) کې په غور کې امیر شو. نوموړی و توانېده چې د غور په شاوخوا کې د واکمنۍ لمنه و غوروي ځکه چې دی یو هوډمن، زړه ور او مېړنی سړی و او دخپل پلار په څېر نوموړي د ابومسلم خراساني سره یوځای د عباسي گوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخیسته. همدارنگه نوموړی یو زړه ور هوډمن او پوخ شاعر و چې لومړنی پښتو شعر ده ویلی دی.

### په ټولگي کې فعالیت



زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي او عباسيانو ته د واک د رسېدو په برخه کې دې د لاندې شخصیتونو په اړه له یو بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پایله دې د ډلې د یوه غړي له خوا نورو ته وړاندې کړي. (ابومسلم خراساني، امیر فولاد غوري او امیر کروړ غوري).



### پوښتنې

- ۱- عباسي خلیفه ولې ابومسلم وواژه؟
- ۲- ستاسو په اند، هغه خوځښتونه چې د ابومسلم خراساني له وژني را منځته شول، څه ځانگړتیا وې یې لرلې؟
- ۳- له امویانو څخه عباسیانو ته واک څه ډول انتقال شو، په لنډه توگه یې شرحه کړئ.

### له ټولگي څخه دباندي فعالیت



ستاسو په اند، ابومسلم ولې ابوالعباس سفاح واک ته ورساوه او خپله یې د خلافت واگې ترلاسه نه کړې؟

## افغانستان د عباسيانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسيانو په دورې کې د هېواد په سياسي، اقتصادي او فرهنگي وضع وپوهېږو، په دې برخې کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورنۍ په ونډه پوه شئ.



عباسيان د اسلام د پيغمبر د اکا (تره) عباس له اولادې څخه دي او د قريشو د بني هاشمو له قبيلې څخه شمېرل کيږي، د دويمې هجري پېړۍ په وروستيو کې د سياست ډگرته راووتل او څه وخت چې د خراسان له نا آرامې وضعې څخه خبر شول، په (۱۰۶هـ / ۷۲۲م) کې يې خپل مبلغان او دعوت کوونکي دې سيمې ته ولېږل.

د افغانستان خلکو د دوی د موخو څخه ملاتړ وکړ او د وینې په بيه يې د امويانو په ځای عباسيان په (۱۲۸هـ / ۷۴۹م) واک ته ورسول. د عباسيانو دوره (۵۲۳) کاله اوږده شوه او په پای کې د مغولو له خوا په (۶۲۸هـ / ۱۲۴۹م) کې د دوی خلافت ړنگ شو.

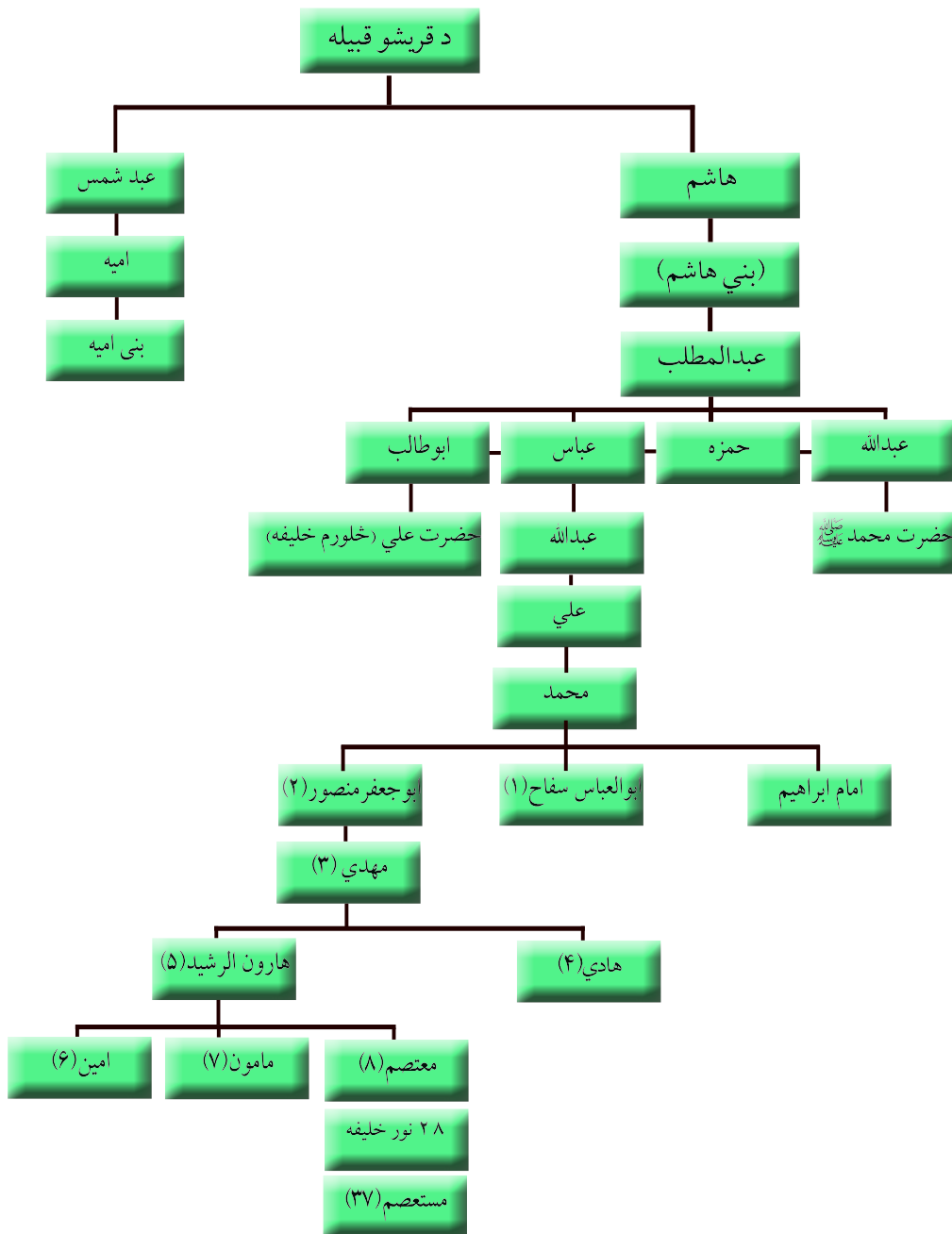
د عباسيانو په دوره کې د افغانستان ماليات کابو له څلوېښتو ميليونو درهمو څخه اويا ميليونو درهمو ته لوړ شول، په همدې دليل په افغانستان کې د بزگرانو ډېر يا څونونه د عباسيانو د مالياتي زورزياتيو په وړاندې رامنځته شول. اوبه ځانگړې توگه د هېواد د شمال او لوېديځو ولايتونو خلکو ډېر کلونه مبارزه وکړه ترڅو لږ تر لږه يې ځانونه د دوی له درانه باره وژغورل.

عباسيانو نه شواي کولی د افغانستان د خلکو له سياسي او اقتصادي پاڅونونو سره په يوازيتوب برلاسي ترلاسه کړي، نوله دې امله چې په دې برخه کې برلاسي ترلاسه کړې د سيمه ييزو اشرافو او مشرانو مرسته يې ځانته را جلب کړه او د گډوگټو ترسيوري لاندې يې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې په افغانستان کې کرنې او د اوبولگولو سيستم قانوني بڼه ځانته غوره کړه. له هريرود او د هلمند له سيند څخه نوي کانالونه او وياړلي وغزيدې. په بلخ کې له (۷۰) زياتې د اوبو ژرندې او په سيستان کې بادي ژرندې جوړې شوې. په بلخ کې د غلو دانو له ډلې څخه غنم او وربشې کرل کېدې.

په بادغيسات او غور کې مالدارۍ او کرنې پرمختگ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمي منسوجاتو د توليد مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداگرۍ عمده مرکز و. د ورېښمو صنعت او کسب هم زموږ د هېواد په ځينو برخوکې دود و. په غور کې او سپنه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په گاونډيو هېوادونو کې ډېر شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالي نورو ولايتونو کې اوسپنه، سپين زر او سره زر استخراج کېدل او همدارنگه د پنجشېر سپين زر مشهور و.

### د عباسيانو شجره



د عباسيانو وروستي خليفه

د فرهنگ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې څلېدونکو شخصیتونو لرونکی و چې د ادبي او پوهنیزو آثارو په پنځولو سره یې خپل نومونه زموږ د هېواد په تاریخ کې تلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسی بن شاکر خراساني زامن هریو محمد، احمد او حسن او همدا رنگه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په ریاضیاتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستاني شاعر او ابو زید احمد بن سهل بلخي ادیب، فیلسوف او جغرافیه پوه وو.

## سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ!

د عباسیانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون دلایل توضیح کړئ.

### برمکیان

برمکیان په اصل کې د برمک په نامه د یوه شخص د زامنو له ډلې څخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتي اورتون (آتشکده) راهب یا موبد و. د دې کورنۍ لومړنی مشهور شخص د برمک زوی خالد و چې د اموي وروستنی خلیفه مروان حمار په چوپړ کې و. نوموړي وروسته د عباسي ابوجعفر منصور د وزیر او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد څخه وروسته یحیی د ده زوی د دې کورنۍ پوه او متنفذ شخص ګڼل کېږي. نوموړی د مهدي له خوا د هارون الرشید د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموړي د هارون الرشید په زمانه کې د عباسي خلافت ټولې چارې په غاړه لرلې او له دوو زامنو سره یې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشید په دوی بدګمانه شو او په (۱۸۷ هـ / ۸۰۳ م) کې یې د خلیفه د امر سره سم د یحیی زوی جعفر مړ او پخپله دی یې د کورنۍ له نورو غړو سره په بند محکوم کړل. او د برمکیانو ټول مالونه یې هم ضبط کړل.

### طاهر فوشنجي (طاهر ذوالیمینین)

طاهر بن حسین فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶ م) کې په فوشنج یا د هرات په اوسني زنده جان کې وزېږېده. طاهر د ځوانۍ له پیل څخه په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو کې ګډون کاوه. نوموړی هوډمن



سړی و. د دوو عباسي وروڼو مامون او امين د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشيد چې د بادغیسی مور څخه زېږېدلې و ملاتړ وکړ او په (۱۹۵ق / ۸۱۱ م) کې يې امين الرشيد وواژه. څه وخت چې مامون الرشيد خلافت ته ورسېده. طاهر د ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر په (۲۰۷ ق / ۸۲۲ م) کال کې د جمعې په ورځ همدلته د خطبې په مهال د خليفه نوم د خطبې څخه لرې کړ او د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. خو په سبا ورځ په نامعلوم ډول ووژل شو. له ده وروسته د ده اولادونو په افغانستان کې د پنځوسو کلونو په مودې واکمني درلوده.

### په ټولگي کې فعاليت



زده‌کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي، هره ډله دې بيا له لاندې موضوعگانو څخه يوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې د ټولگي يو تن بيا د خپلې ډلې نظريات او معلومات نورو غړو ته وړاندې کړي.

- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان سياسي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان پوهنيز وضعيت.



### پوښتنې

- ۱- عباسيانو څه وخت او څه ډول خپل سياسي فعاليتونه په افغانستان کې پيل کړل؟
- ۲- طاهر څوک و او څه ډول واکمنۍ ته ورسيد؟
- ۳- برمکيان د کوم ځای وو او په څه ډول يې د عباسيانو دربار ته يې لار ومونده؟
- ۴- ستاسو په اند ولې هارون الرشيد په برمکيانو بدگمانه شو؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



په افغانستان کې د امويانو او عباسيانو کره وړه، ورته والی او توپيرونه په لنډ ډول سره پرته کړئ.

## د عرب مسلمانانو او د افغانستان د خلکو پریو بل اغیزې

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په څه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هويت ورکړ، یووالی یې وروباښه او د پوهې دروازې یې ورته خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختګ په لاره کې څه قربانۍ ورکړې او اسلامي نړۍ ته یې څه پوهنیز او فرهنګي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سپیڅلي دین په راتګ او خپریدو سره، زموږ د هېواد تاریخ یو نوي پړاو ته ورننوت؛ ځکه اسلام مونږ ته نوی اسلامي هويت ویاښه او دغه اسلامي هويت زموږ د خلکو د یووالي سبب شو او ټول قومونه او قبیلې د یوه دین او عقیدې خاوندان شول. همدارنګه د اسلام دین د پوهې د لاسته راوړلو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه یووړ نو په دې دلیل پوهې او زده کړې پراختیا وموندله.

همدا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پېړۍ کې اسلام ومانه د عربي ژبې په زده کړه او دیني علومو لکه قران شریف، حدیث، او فقه په تحصیل کې یې لوی لوی بریالیتوبونه تر لاسه کړل او تردریمې پېړۍ پورې یې ډېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت چې امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه شهرت لري، امام احمد بن حنبل مروزي، ابو داوود سجستاني (سیستاني) او داسې نور تر دریمې هجري پېړۍ پورې راښکاره شول چې د اسلام د دین لپاره یې د قدر وړ خدمتونه وکړل.

همدارنګه په دې دورې کې سیستاني عالمانو او پوهانو له دې سیمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو څانګو کې یې تالیفات رامنځ ته کړل. په دې ځای کې د ځینو هغو لیکوالانو یادونه اړینه بولو چې د دویمې هجري پېړۍ له نیمایي څخه یې د کتابونو په لیکلو پیل وکړ:

ابو زید بلخي ادیب او جغرافیه پوه، ابو مشعر بلخي ریاضی پوه، محمد بن موسی د هندسې عالم بشار بن برد، تخارستاني شاعر او ابو نصر فارابی (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافیې، فلسفې، نجوم او ادبیاتو تر ټولو لویو عالمانو له ډلې څخه شمېرل کېږي) څخه عبارت دي. د دوی له آثارو څخه ځنې په اتلسمه او نولسمه پېړۍ کې په اروپا کې د نړۍ ژوندیو ژبو وژباړل او بیا خپاره شول.

زموږ خلکو د خپلو پیاوړو کورنیو او خلکو په واسطه د افغانستان تهذیب د خپلو ژباړونکو په وسیلې عربي ټولني ته او د اسلام تمدن یې نړۍ ته وړاندې کړ. د برمکیانو کورنۍ په دویمې هجري پېړۍ کې د طب په برخې کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکیاتو په برخه کې د (سند هند) کتاب او د سند باد کیسه عربي ته وژباړله.



همدارنگه زموږ خلکو د اسلام د پراختیا او خپرېدو په لاره کې ډېرې قربانۍ ورکړې او اسلام یې د هېواد تر ختیځو پولو یعنی هند پورې خپور کړ. په دې ترتیب د عربي مسلمانانو او زموږ د هېوادوالو ترمنځ اغېزې دوه اړخیزې وې. اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هویت ورکړ، یووالی یې وروباښه د پوهې دروازې یې زموږ پرمخ پرانیستې. په بدل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنگي خدمتونو او همدارنگه د وینې په بیه یې د اسلامي تمدن او د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه واخیسته او په ځانگړې توگه پوهانو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلوده.

### په ټولگي کې فعالیت



زده‌کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي، یوه ډله دې د عربي مسلمانانو اغېزې زموږ په هېواد والو او دویمه ډله دې زموږ د هېوادوالو اغېزې په عربي ټولنه او اسلامي نړۍ کې تر خبرو اترو لاندې ونیسي او د خبرو اترو پایلې دې له دوی څخه یو تن بیا نورو ټولگیوالو ته وړاندې کړي.

### پوښتنې



- ۱- د عربي مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ گډې اغېزې څه ډول وې؟ په دې هکله څرگندونې وکړئ.
- ۲- زموږ د هېواد پوهانو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توگه یې بیان کړئ.
- ۳- ستاسو په اند د بلخ برمکي ډلې د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلود؟ په دې هکله څرگندونې وکړئ.

### له ټولگي څخه دباندي فعالیت



افغانستان ته د اسلام تر ټولو مهم خدمت په هکله یوه مقاله ولیکئ او تر راتلونکي لوست مخکې یې وړاندې کړئ.

## دويم څپرکی

### په افغانستان کې د اسلام له راتلو وروسته خپلواک حکومتونه

په دې څپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پيژندگلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام له راتگ څخه وروسته جوړ شول.



په بلخ ولايت کې د حضرت علي (کرم الله وجهه) روضه



د هرات ستر جامع جومات

## د خپرکي موخې

۱. د اسلام څخه وروسته له سيمه ييزو واکمنو کورنيو او د هغوی د حکومتونو د رامنځته کېدلو له لاملونو سره د زده‌کونکو بلدول؛
۲. له درېيمې نه تر اوومې هجري پيرې پورې د هېواد د خپلواکۍ غوښتونکو څېرو سره د زده‌کونکو بلدول؛
۳. په هېواد کې د سيمه ييزو حکومتونو يو له بل سره د اړيکو او د بغداد د خلافت سره د هغوی اړيکو په څرنگوالي د زده‌کونکو بلدول؛
۴. زموږ په هېواد باندې د تيموريانو او مغولو د يرغلونو د علتونو او انگيزو څيرل او همدا رنگه د هغو په پايلو باندې د زده‌کونکو پوهيدل؛
۵. له درېيمې نه تر لسمې هجري پيرې پورې زموږ د هېواد له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زده‌کونکو بلدول؛
۶. زده‌کونکي دې د تاريخي نقشو او اطلسونو څخه کار واخيستلای شي؛
۷. په ياده شوې دورې کې د هېواد له تاريخي او فرهنگي څېرو، عالمانو او پوهانو سره د زده‌کونکو بلدتيا.

## طاهريان او صفاريان

ايا پوهېړئ چې له اسلام څخه وروسته د خپلواکۍ هڅه لومړې طاهر فوشنچي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نيمه خپلواک دولت د منځته راتلو څخه صفاريانو د عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ اخیستلو په لاره کې د پام وړ کارونه کړي؟

### د طاهريانو دولت



زموږ د هېواد په تاريخ کې د طاهريانو او صفاريانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسيانو سره يې مخالفت کاوه. که هر څومره طاهريان د حکومت تر پايه په نيمه خپلواکه توگه پاتې شول خو صفاريانو د دوی په پرتله خپلواکه سياست غوره کړ او په همدې علت د عباسي خلفاو سره په شخړو کې ښکېل شول. د ملي فرهنگي هڅو له پلوه هم صفاريان د ملي فرهنگي ملاتړ لرونکو څخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سره پېر د دې دوو کورنيو د هغه وخت له ډېرو نورو سياسي، اقتصادي او فرهنگي موضوعاتو څخه خبر شئ.

## طاهريان

د دغې کورنۍ نوم د حسين د زوی طاهر له نوم څخه اخیستل شوی چې اصلاً د پوشنگ یا فوشنج (د هرات زنده جان) اوسېدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنیو څخه شمېرل کېږي. د طاهر نیکه (مصعب) په عباسي نهضت کې گډون وکړ نو څه وخت چې عباسیانو بری وموند، د پوشنگ د ښار مشري یې ده ته وسپارله.

له دې وروسته دا مقام د دوی په کورنۍ کې پاتې شو او طاهر هم د ځوانۍ په پیل کې دا دنده لرله. طاهر د دوو وروڼو هر یو امین او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسي مامون پلوي وکړه او د امین له وژلو څخه یې وروسته د مامون خلافت ته زمينه برابره کړه. که څه هم طاهر وروسته له دې د عباسي خلافت په لوړو مقامونو کې دندې ترسره کړې، خو تل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امین) د وژلو په مسئلې کې خلیفه راته په غوسه نه شي نو په همدې دلیل یې نه غوښتل چې په بغداد کې زیات پاتې شي. او له بله پلوه په (۲۰۴ ق) کال کې له خراسان څخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموړي باید دغه سیمه یوه تکړه کس ته سپارلې وای، ترڅو د عباسي خلافت پر وړاندې احتمالي پاڅونونه وځپي او د مامون الرشید په نظر طاهر وړکس و. نو له دې امله خراسان ته د طاهر د راتلو دلایل په لاندې توگه وړاندې کولای شو:

- ۱- د خراسان سیمه د طاهر په څېر د یوه پیاوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسي خلافت ضد پاڅونونو څخه خوندي پاتې کېدله.
  - ۲- طاهر چې د مامون د ورور (امین) او په عباسي خلافت کې د امین د نورو پلویانو په وژلو یې په بغداد کې ځانته د اوسېدو ځای نه لیده، نو دایې ښه وگڼله چې له بغداد څخه لیرې وي.
  - ۳- طاهر د خراسان د مشرۍ په منلو سره، د مامون د ملاتړۍ عوض ترلاسه کاوه.
- نو په دې ترتیب طاهر په (۲۰۷ ق / ۸۲۲ اکتوبر) کال د ذالقعدې په میاشت کې د مامون څخه د خراسان حکومت د مشرۍ فرمان ترلاسه کړ. په دې هکله ویل کېږي: چې عباسي خلیفه په پټه سره د طاهر د کړو وړو د څارلو لپاره یو څوک گمارلی وو. او هغه وخت چې نوموړي له عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ نیت څرگند کړ، د ده کار یې یو طرفه کړ او له پښو یې وغورځاوه.
- برسېره پردې چې د لمانځه له خطبې یې د مامون نوم ایسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسي خلیفه نوم نه لیدل کېږي چې د (۲۰۶ ق) کال څخه را پاتې دي. او دا د حسین د زوی (طاهر) مینه دخپلې سیمې د خپلواکۍ په باره کې ښيي.

## د طاهر زمان

د بغداد له دربار سره د طاهر د زمانو اړیکې د طاهر په پرتله ښې وې، د طاهر له مړینې سره جوخت د ده زمانو هر یوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې ښه منصوبونه ترلاسه کړل. له دې وروسته داسې رپوټ نه دی اورېدل شوی چې له خپلواکۍ سره د طاهر د اولادونو مینه وښيي.

له طاهر وروسته د طاهریانو د حکومت تر ټولو لویه سیاسي ځانګړتیا د بغداد د عباسي خلافت څخه ملاتړ او مرسته شمېرل کېږي. او دوی د عباسي خلفاوو د خدمت لپاره ملاوې تړلې وې او په دې توګه د عباسیانو او طاهریانو ترمنځ اړیکو دوام وموند.

هغه پاڅونونه به چې قصداً د عباسي خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کېدل د طاهریانو له خوا به ځپل کېدل.

په افغانستان باندې د طاهر زمانو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاریانو په سیستان کې له طاهریانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د طاهریانو دولت د له منځه وړلو لامل وګرځېده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموړی (۲۵۹ ق) کال کې د یعقوب لیث صفاري له خوا ونیول شو او د نوموړي ساه په زندان کې وختله.

## طاهري مشران

طاهر بن حسین (۲۰۶ - ۲۰۷ ق)

طلحه بن طاهر (۲۰۷ - ۲۱۳ ق)

عبدالله بن طاهر (۲۱۳ - ۲۳۰ ق)

طاهر بن عبدالله (۲۳۰ - ۲۴۸ ق)

محمد بن طاهر (۲۴۸ - ۲۵۹ ق)

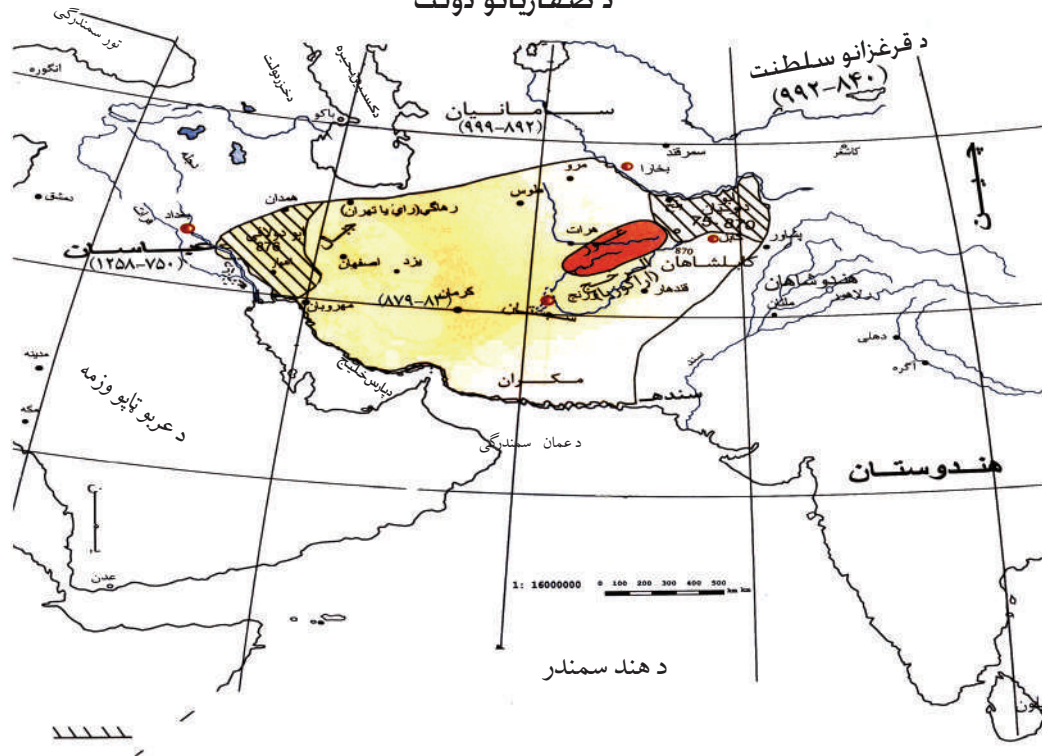
## صفاریان

یعقوب د صفاري حکومت بنسټګر او د ده درې وروڼه هر یو عمرو، علي او طاهر د لیث زمان وو. پلار یې په سیستان کې د صفاری یا ټټاری په کسب بوخت و. او په همدې دلیل دوی د صفاریانو (ټټارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د دریمې هجري پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د بېلابېلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېده بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولني د ټیټې او بیوزلو خلکو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکې شوه او یعقوب چې پخپله هم د ټولني د ټیټې طبقې څخه و په ځوانۍ کې له دې ډلې سره یو ځای شو او د خپلې وړتیا او لیاقت په مټ ډیر ژر د دې ډلې د افسرۍ او مشرۍ درجې ته ورسېد، د سیستان خلکو د (۲۴۷ ق کال د / ۸۶۱ م) ورسره بیعت وکړ، له هغه



## د صفاریانو دولت



وروسته یعقوب لیث صفاري زموږ د هېواد د ډېرو سېمو په نیولو پیل وکړ. یوله هغو علتونو څخه چې په سیستان کې یې د یعقوب بریالیتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د ده له لښکرو سره دگن شمېر خوار جو یوځای کېدل وو چې ده د هغوی په ملگرتوب ټول سیستان چې مهم ښارونه یې بۇست او کندهار وو ونیول، دغه راز د کرمان، هرات او کابل ښارو ته یې هم ونیول او په دې خاطر چې مخالفان له ده سره یوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سیمو کې ښه امن رامنځته شو. نوموړي په (۲۴۹ ق ۸۷۲ م) کال کې د طاهري حکومت مرکز نیشاپور ونیو خو ونه توانېده چې د ایران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راولي.

### د یعقوب او عباسي خلیفه اړیکې

په خلافت کې د انقلاب او بیلابیلو پاڅونونو له امله د خلافت د واکمنۍ په سیمو کې او همدارنگه د عباسي دربار په د ننه کې د ترکانو نفوذ، د عباسي خلفاوو ځواک کمزوری کړی و؛ نو ځکه یعقوب لیث صفاري د اسلامي قلمرو ځینې سیمې تر خپلې ولکې لاندې راوستې او خلیفه د ده امارت له منلو پرته بله لاره نه لیده. یعقوب لیث صفاري هم چې د عباسي خلیفه له دې دریځ څخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سیمې د پراختیا په خاطر له خلیفه سره له درنښته ډک چلند کاوه. او ځینې وخت به یې ډالی هم

ورلېرلې. لکه چې يو ځل يې ډېرې قيمتي ډالۍ د پنځوسو په شمېر د سرو اوسپنو زرو بتان چې له کابل څخه لاسته ورغلي وو، خليفه معتمد عباسي ته ولېرل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) په واسطه د بلخ، تخارستان، سند او سيستان د حکومت فرمان ورولېره. خو وروسته له دې، يعقوب په (۲۶۲ هـ / ۸۶۷ م) کال هغه وخت چې غوښتل يې خپله واکمني د عباسي خلافت تر لمنې ورسوي او د بغداد د ادارې غوښتونکي شو نو له عباسي خليفه سره په جگړې کې ښکېل شو. او په پايله کې د خليفه د ورور (موفق) د چل په واسطه چې د دجلې اوبه يې په صفاري لښکرو ورخوشې کړې او هغوی يې له ډېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسي خليفه د صفاريانو دمخالفيو يعنې سامانيانو د ملاتړ سياست ځانته غوره کړ.

### د صفاريانو د حکومت پای

يعقوب ليث صفاري د عباسي خليفه له خوا د ماتې نه څه موده وروسته، په (۲۶۵ ق / ۸۷۹ م) کال کې مړ شو، له هغه وروسته د ده ورور عمرو د واکمنۍ ډگر ته راووت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړيکې په لومړي سر کې څه نا څه ښې وې او هغه قيمتي ډالۍ د خليفه لپاره ورولېرلې خو دغه اړيکې تر ډېرې مودې پاتې نه شوې دا ځکه چې عباسي خلافت په اصل کې له صفاريانو سره د زړه مينه نه لرله او د نوموړي د اطاعت په هکله يې شک درلود. ځکه په (۲۷۱ ق / ۸۸۴ م) کال کې د بغداد خليفه د خراسان حاجيان ځانته وروغوښتل او د هغوی تر مخ يې دغه اعلان وکړ چې عمرو ليث صفاري مې له ټولو مقامونو او منصبونو څخه لېرې کړی دی. دغه مسئله له يوه پلوه د صفاريانو په سيمې کې پاڅونونه رامنځته کړل او له بل پلوه د صفاريانو کمزورۍ ته يې لاره اواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماورالنهر کې د سامانيانو واک چې د بغداد د عباسي خلافت له ملاتړ څخه هم برخمن وو، د عمرو ليث صفاري وېره يې لږياته کړه. نو له دې امله يې د هغوی د مقابلې لپاره ترتيبات ونيول او په (۲۸۷ ق / ۹۰۰ م) کال کې د دوی په وړاندې جگړې ته ووت. خو بلخ ته نژدې د اسماعيل ساماني د لښکرو له خوا يې ماته وخوړه. امير اسماعيل ساماني نوموړی بغداد ته د خليفه معتمد حضور ته ولېره هلته زنداني شو او په (۲۸۹ ق) کال کې ووژل شو.

له دې وروسته د صفاريانو پاتې خلکويوه پېرۍ په سيستان کې واکمني وکړه او د دوی وروستی مشر د خلف ابن احمد په نامه په (۳۴۴ - ۳۹۹ ق / ۹۵۵ - ۱۰۰۸ م) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا ووژل شو.

### د طاهريانو او صفاريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشکيل اوه. او د کرنې کار ته پاملرنه د طاهري مشرانو، په تېره بيا د طاهر د زوی عبدالله له مهمو او مثبتو اقداماتو څخه و. ځکه ده برسېره پردې چې د کښتونو د له منځه وړلو په برخه کې به يې د خپلو عسکرو مخه نيوله، د

کرکيلې د ښه والي لپاره يې ځينې ارزښتناک کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اوبو لگولو سيستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سر کې يادولای شو. زموږ د هېواد مشهور تاريخ ليکونکی عبدالحي بن ضحاک گردېزي د رپورټ له مخې، نوموړي د خراسان ټول فقها راغونډکړل او له هغوی څخه يې وغوښتل چې د اوبو لگولو په برخه کې شرعي موازين وضع کړي او دوی د (کاريز کتاب) يا (کتاب القنی) په نامه يو کتاب وليکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډېرو کارپوزنو او همدارنگه د پرمختللي اقتصاد ښودونکی دی. دغه ذکر شوي کارپوزونه زياتره د پردیو د يرغلونو په پايله کې ړنگ شول.

همدارنگه د عبدالله بن طاهر په توصیو او سپارښتنو د ښارونو کارگرانو (کارپوهانو) ته د کرنې په هکله سپارښتنه شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سياست پلوي و. په پايله کې په اقتصادي برخه کې د پام وړ ښه والی راغی. بېلابېلې مېوې او غلې کېدلې، همدا رنگه د هرات انګورو، بادامو او پستې، د سيستان خرما، د بست زعفران او د بلخ او مروې انارو ډير شهرت درلود او زموږ هېواد ته يې ښه شتمني برابره کړه. خو صفاريانو د پاچاهۍ ډېر وخت په جگړو او همدارنگه د سيمو او ايالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرشو د هېواد د اقتصاد لپاره يې روښانه پروگرام نه درلود خو په فرهنگي برخه کې د ملي ادبياتو مينه وال و، او دا يې غوره گڼله چې پارسي ژبه بايد د عربي ژبې او ادبياتو ځای ونيسي.

ويل کېږي چې يعقوب ليث صفاري د پيغامونو مدير مسؤل محمد بن وصيف سگزي څخه وغوښتل چې د عربي ژبې په ځای په پارسي ژبه شعر وليکي. نوموړي د يعقوب په ستاينه کې يوه پارسي قصيده وليکله. خو طاهريانو عربي ژبه ومنله، د طاهر يو زوی طلحه پخپله د عربي ژبې د نحوې عالم و. د طاهري امر او له ډلې څخه يو څو نور هم د پوهانو او ادیبانو د ملاتړ په برخه کې مشهور وو.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کونکي دې د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهريانو فرهنگي او اقتصادي خدمتونه وشمېري.



## پوښتنې

- ۱- خپل اصلي سيمې ته د طاهر د راگرځېدو مهم دليل څه دی؟
- ۲- ايا د عباسي خليفه په وړاندې د طاهر سياست د ده د اولادونو له خوا وپالل شو؟
- ۳- د يعقوب ليث صفاري د کار په پيل کې، د ده د شهرت علت څه و؟
- ۴- د طاهريانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

## له ټولگي څخه دباندې فعاليت



زده کونکي دې د خپل هېواد تاريخ او فرهنگ ته د طاهر او يعقوب د خدمتونو په هکله يو لنډ مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپلو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

## سامانیان

په دې لوست کې به د سامانیانو د واکمنې کورنۍ سره آشنا شئ هغه چې د بغداد د عباسي خلفا وو د سیاست په ملاتړ یې په افغانستان او د هغه د اوسنیو گاونډیو هېوادونو په ساحه کې یو پیاوړی او پراخ حکومت رامنځته کړ او په دې به هم ویوهېرئ چې د دوی د واکمنۍ په مهال ولې زموږ هېواد له علمي او فرهنگي غوړېدا سره مخ شو؟



د غزنیانو عروج

سامانیان د ختیځو اصلي کورنیو له ډلې څخه دي چې ریښه یې له اسلام څخه مخکې وختونو ته رسېږي. دوی د عباسي خلفاوو په پلوی خپل سیاسي موقعیت د افغانستان، ایران او مرکزي آسیا په اسلامي ختیځ کې ټینګ کړ. سره له دې چې سامانیانو له خلفاوو سره ښې اړیکې لرلې خو بیا یې هم مالیات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوی د حکومت شکل ((امارت استکفا استیلا)) (معنا دا چې خلیفه د عزل او نصب، د مالیاتو اخیستل، د ځایناستي ټاکلو او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پیژندل شوی دی. د سامانیانو دوره د اسلامي فرهنگ او تمدن د غوړېدنې دوره بللی شو. په ځانګړې توګه عقلي علومو د دوی په دوره کې ډېره وده وکړه.



## سامانيان

سامانيان د سامان خدات په نامه د يوه سړي له نوم څخه اخیستل شوي دي. زموږ د هېواد د مشهور تاريخ ليکونکي عبدالحی گردېزي په وينا سامان خدات له مغان يا زردشتي روحانيونو څخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په څنډو کې يې استوگنه کړې ده.

د سامان خدات پلرونه له اسلام څخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو څخه وو. او له اسلام څخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې د رسوخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملک په زمانې کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتړ لاندې راغی. نوموړي وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخیسته او د ابومسلم له ملگرو څخه شو. چې په عباسي دولت کې يې هم د ښه نوم ازانگې پورته شوې.

د دويمې هجري (اتمې ميلادي) پېړۍ په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشيد د زمانو تر منځ د ځايناستۍ په مسئله کې رامنځته شو، مامون الرشيد سره په مروه کې خلکو بيعت وکړ مامون الرشيد له ځينو بانفوذ کورنيو لکه طاهريانو او سامانيانو څخه د مرستې غوښتنه وکړه او د دوی د مرستې په بدله کې يې بيا وروسته ډېر مهم حکومتي مقامونه دوی ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسيانو او سامانيانو تر منځ اړيکې سره نژدې شوې او څه وخت چې مامون الرشيد له مروې څخه بغداد ته لاړ نو د عباسي خلافت په ختيځ کې يې د څلورو مهمو ښارونو مشري د سامان څلورو زمانو ته وسپارله: نوح بن اسدته يې سمرقند، احمد بن اسد ته يې فرغانه، يحيى بن اسدته تاشکند او الياس ته يې هرات وسپاره.

د صفاريانو په را څرگندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره يې چندان ښې اړيکې نه لرلې. د بغداد د خلفاوو او سامانيانو اړيکې يوې نوې مرحلې ته د اخلې شوې او د بغداد خلافت چې د مخالفينو د شتون له امله يې د سامانيانو ملاتړ ته اړتيا لرله، هڅه يې کوله چې د دوی حکومت ته په غاړې اېښودو سره، سامانيانو ته سياسي مشروعيت ورکړي. سامانيانو هم چې دې ډول تائيد ته اړتيا لرله نو د خلافت په تائيد سره يې د عامو خلکو په ذهنونو کې ډېر ښه ځای ونيو.

## د ساماني لړۍ لومړی بنسټگر، اسماعيل

د ساماني لړۍ بنسټگر اسماعيل بن احمد بن سامان خدات دی. نوموړی په (۲۳۴ ق، ۸۴۸ م) کال په فرغانه کې وزېږېد. امير اسماعيل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر) په (۲۷۹ ق، ۸۹۲ م) کال کې مړ شو خو د ده شهرت او اعتبار هغه وخت



د بخارا په ښار کې د امير اسماعيل ساماني قبر

زيات شو چې صفاريانو ته يې په جگره کې ماتې ورکړه او عمرو بن ليث صفاري يې ونيوه. دغه پېښه د ( ۲۸۷ق / ۹۰۰ ميلادي کال د اپريل ۱۹م) کې د ربيع الاول په ۱۵ ق رامنځته شوه. وروسته له دې پېښې يې عباسي خليفه معتضد ته د حکومت فرمان ولېږه، ځکه چې د صفاريانو (د خلافت له اوامرو څخه د سرغړوونکو) په ماتې سره سامانيانو په عباسي خلافت کې ډېر محبوبيت ترلاسه کړ. امير اسماعيل ساماني د عباسي خلافت د ملاتړ په لاره کې د نورو مخالفانوسره هم جگړې وکړې لکه د طبرستان له علوي ساداتو سره يې جگړه وکړه او د هغوی مشر محمد بن زيد علوي يې وواژه، طبرستان او ری (اوسنی تهران) او لږ وروسته يې زنجان او قزوین هم ونيول او په دې ترتيب يې د خپلو فتوحاتو لمنه له افغانستان څخه واپوله او د اوسني ايران ترلویدیځو څنډو ورسېد. د امير اسماعيل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې يعنې د بخارا ښار ښه پرمختگ وکړ او په ختيځ کې د اسلامي ښارونو په يو مهم مرکز بدل شو. امير اسماعيل کابو له اتو کلونو امارت وروسته، په (۲۹۵ق، ۹۰۷ م) کال مړ شو.

## د امير اسماعيل زوى د ځايناستى

د امير اسماعيل زوى دويم احمد د ده ځايناستى شو. د ده د واکمنۍ په دورې کې چې پنځه نيم کاله اوږده شوه، د ساماني دولت عسکرو په سيستان کې د صفاريانو د پاتې شوو او همدارنگه په ماوراءالنهر کې يې له ترکانو سره نښتې وشوې. په دې نښتو کې ساماني دولت برى وگاټه خو احمد ساماني ډېر ژر په (۳۰۰ق- / ۹۱۴ م) کې د خپلو مريو له خوا ووژل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي زوى (نصر) واکمنۍ ته ورسېدل. که هر څو د نوموړي د پاچاهۍ پيل په هغو ولايتونو کې چې د ساماني دولت تر ولکې لاندې وو، له شخړو سره لاس اوگريوان و خو نوموړي د خپل عالم او تکړه وزير (ابوعبدالله جيهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمويه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېواد ته امنيت او ثبات راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهۍ دوره (۳۰۱ نه تر ۳۳۱ ق / ۹۱۴ نه تر ۹۴۲ م) کلونو کې د ساماني لړۍ د حکومت د دېدې اوج دوره وه.

د نصر له مړينې وروسته ساماني حکومت تر (۳۹۵ ق / ۱۰۰۵ م) کال پورې پاتې شو او په دې موده کې اوه تنه ساماني مشران واکمنۍ ته ورسېدل. خو د ساماني دولت څوړتيا هغه مهال پيل شوه چې زيات واک سيمه ييزو مشرانو ته په لاس ورغى. له دې مشرانو څخه يو هم الپ تگين نومېده چې په لومړيو کې د ترک غلامانو څخه و. نوموړي په غزنه کې په (۳۵۱ ق / ۹۶۲ م) کال کې د ترک مريو په ملاتړ د غزنويانو د نوي حکومت بنسټ کېښود. ساماني حکومت او دولت يو سلو دوه کاله او شپږ مياشتې اوږد شو.

## د سامانيانو په دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د سامانيانو دوره چې د ختيځې نړۍ په تاريخ کې د اسلامي رنسانس په توگه تعبير شوې د اقتصاد له پلوه په ځانگړې توگه زموږ د هېواد له روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مخکې دوه عمده لاملونه يې په لاندې توگه بيانولای شو:

لومړی د درنو مالياتو او باجونو نشتوالی او دويم لازم کورنى ثبات او همدارنگه بهرنۍ سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې ښه اقتصادي وده رامنځته شوه. د خلکو اقتصادي وړتيا لوړه، قصرونه، باغونه او ظرفيه صنايع را منځته شول. د خلکو توليداتو وده وکړه ترهغه ځايه چې په يوه کال کې د سامانيانو لخوا د ټول هېواد نه څلوېښت مېليونه درهم راټولېدل.

په هغو کشفیاتو کې چې بيا وروسته د پولنډ او سکانډيناوي هېوادونو په څنډو کې ترسره شوي، د

سامانيانو د وخت نقره يي سکې لاسته راغلې او دا خبره څرگندوي چې د ساماني دولت او ختيځي اروپا تر منځ د سوداگريزو توکو راکړه ورکړه کيدله.

له بزگرانو څخه د ساماني دولت د ملاتړ په سيوري کې کرنې او زراعت هم ښه وده وکړه. او په ځانگړې توگه په گڼ مېشتو سيمو لکه بادغيس، هرات، پوشنگ د سيستان ځينو برخو او بښت کې د مېوو، غلو او نباتاتو بيلابيل ډولونه پيدا کېدل. د څارويو په ځانگړې توگه د آسانو او اوشانو د ساتنې مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بښت کې وربښم هم توليديدل.

که څه هم د سامانيانو سيمې ته د ترکانو راتگ او بيا لوړو حکومتي او سياسي مقامونو ته د دوي لاس رسې، دغه پروسه څه نا څه زيانمنه کړه خو داسې رپوټ نه دی لاسته راغلی چې اقتصادي وضعه يې له خطر سره مخ کړې وي.

د فرهنگ او تمدن په برخه کې مهم يون رامنځته شو؛ ځکه د سامانيانو په لاس د يوه پياوړي نظام د بنسټ اېښودو سره، فرهنگ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راڅرگندېدو لپاره مناسب چاپيريال رامنځته شو. په ځانگړې توگه د نظم او نثر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.

د سامانيانو په دورې کې د پوهنو د پراختيا مهم علت، د عقيدې آزادي او همدارنگه د ساماني مشرانو حوصله او نرمي وه. په دې دورې کې له تعصبه ډکه فضا موجوده نه وه. د بېلا بېلو فکري او ديني کړنلارو او همدارنگه د نظر او فکر د خاوندانو لپاره يو ډاډمن چاپيريال موجود و. ساماني مشرانو هڅه کوله چې له ځان پالنې او عقيدتي استبداد څخه ځان وژغوري. او همدا کار د بېلا بېلو فکرونو د راڅرگندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ريحان البيروني په ترتيب سره په خپلو کتابونو (مفاتيح العلوم) او (آثارالباقية) کې د هغه وخت د بېلا بېلو فکري او عقيدتي څانگو او ډلو څخه خبر راکوي او په (زين الاخبار) کې د عبدالحی گردېزي په وينا، د سامانيانو د پوه وزير ابو عبدالله جيحاني په امر د ساماني دربار د کړنلارو ټاکلو او همدارنگه د هېواد د ادارې لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو دربارونو کړنلارې يې له تعصبه راټولې کړې او د دوی له منځ څخه د هغو هېوادونو قوانين غوره کړي چې پرمختللي انساني بڼه ولري. نوموړي وروسته امر وکړ چې د دربار او دېوان ټول غړي نوموړو کړنلارو عملي کولو ته غاړه کېږدي. نوله دې کبله ډېر پوهان او د فکر خاوندان وهڅېدل تر څو خپلې پوهې او فکرونه ټولني ته وړاندې کړي.

په دې ترتيب د اسلام د تمدن طلايي دوره وځلېده او لوی اسلامي فيلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختيځو سيمو د حکيمانو خاتم شيخ الرئيس ابو علي حسين بن عبدالله بن سينا، لوي متفکر



رياضي پوه او تکړه ستوری پېژندونکی ابوریحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو لوی استاد جعفر بن محمد رودکي، شاعر، استاد او تکړه حکيم ابوالحسن شهيد بلخي، د امير منصور ساماني وزير او د بلعمي تاريخ ليکونکی محمد بن عبدالله بلعمي، د لومړي منصور ساماني تکړه وزير، جغرافيه پوه او (اشکال العالم) د کتاب ليکونکي ابو عبدالله احمد بن محمد جيهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومړنی شاعر رابعه بلخي چې پلار يې د (زينت العرب) لقب ورکړی و، او لسگونو نورو پوهانو او هونيارانو په دې دورې کې استوگنه درلوده او کتابونه يې وړاندې کړل.

## په ټولگي کې فعاليت



زده‌کونکي دې په ډله ييزه توگه د نقشي پر مخ ساماني قلمرو او پولې په گوته کړي او د دې دورې د پوهانو او عالمانو نومونه دې وليکي.



## پوښتنې

- ۱- زموږ په هېواد کې سامانيانو څه ډول سابقه لرله؟
- ۲- د سامان خدات اولادونو ولې لورې حکومتي څوکۍ ترلاسه کړې؟
- ۳- د سامانيانو تر ټولو مشهور پاچا څه نومېده او په څه ډول يې ساماني دولت د د بدبې اوج ته ورساوه؟
- ۴- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانيانو ترمنځ څه ډول اړيکه وه؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت

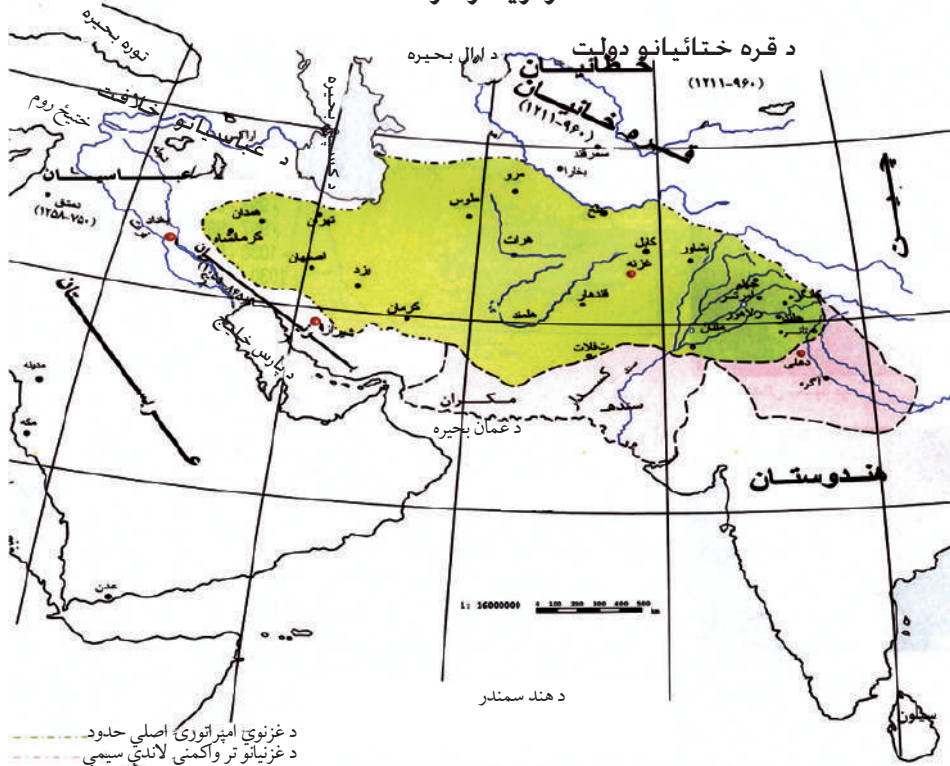


زده‌کونکي دې د سامانيانو د فرهنگي سياست په هکله يوه مقاله وليکي، په راتلونکي درسي ساعت کې دې ترټولو غوره مقاله د ښوونځي په تابلو کې وڅرول شي، چې نور زده‌کونکي ورته گټه واخلي.

## غزنویان او سلجوقیان

ترکان د هغو قومونو له ډلې څخه وو چې په مرکزي آسیا کې اوسېدل، له یادو شوو قومونو سره د سامانیانو د حکومت په دورې کې ډېرې اړیکې ټینګې شوې نو له دې کبله د ترکانو ځینې ډلې د اسلام په سپیڅلي دین مشرفې شوې او د ترکانو ځینې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپړ په لاره کې لوړو حکومتي مقاماتو او په ځانګړې توګه نظامي منصبونو ته ورسېدل. یو هم له دې مشرانو څخه الپ تګین نومېده چې د سامانیانو له خوا د خراسان یا افغانستان د سپه سالارۍ دنده ورته سپارل شوې وه. نوموړی د غزنویانو د لړۍ بنسټګر بلل کېږي. زموږ د هېواد په تاریخ کې د ترکانو په نامه درې لړۍ (غزنویان، سلجوقیان او خوارزم شاهیان) مشهور دي. په دې لوست کې به د ترکانو دوې مهمې کورنۍ (غزنویان او سلجوقیان) وپېژنئ.

### د غزنویانو دولت



### غزنویان

زموږ په هېواد کې د غزنه (غزنین یا غزني) ښار په ځانګړې توګه هغه وخت د اهمیت وړ وګرځېد چې د سامانیانو ترکي سردار الپ تګین په (۳۵۰ ق/ ۹۶۱ م) کال کې د امیر عبدالملک بن نوح د

مرگ په وخت کې په هغه توطئه کې گډون وکړ چې غوښتل یې د خپلې خوښې شهزاده د واک گډۍ ته ورسوي؛ خو ونه توانید نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزني ته لاړ او دغه ښار یې د خپل مرکز په توگه غوره کړ خو د غزنویانو واک د سبکتگین په نامه د یوه بل ترکي غلام په واسطه تثبیت شو. دغه سړی چې په اصل کې د مرکزي آسیا له ترکانو څخه و، له زنداني کېدو وروسته د الپ تگین له خوا واخستل شو او د نوموړي د هوشیاری له کبله د الپ تگین د پام وړ وگرځید، تر هغه ځایه چې د نوموړي د ساتونکو مشري ور په غاړه شوه او د الپ تگین له لور سره یې واده هم وکړ.

## سبکتگین

په (۳۵۲ق/۹۶۳م.) کال کې د الپ تگین له مړینې وروسته د ده زوی ابو اسحاق ابراهیم درې کاله او بیا د ده وروسته بلکاتگین د لسو کلونو لپاره د غزني اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تگین خلاف د سامانیانو سره خپلې اړیکې ټینګې کړې.

خو د غزني کمزورې ادارې او په غزني باندې د لویکیانو اونورو مخالفینو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتېري دې ته وهڅول تر څو سبکتگین د الپ تگین زوم د خپل امیر په توگه وټاکي.

د نوموړي د واکمنۍ موده په (۳۶۶ق، ۹۷۶م) کال کې پیل او په (۳۸۷ق، ۹۹۷م) کال کې د ده له مړینې سره یو ځای پای ته ورسېده او نوموړي په دې دورې کې د غزنویانو حکومت ځواکمن کړ. سبکتگین بښت او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدارنگه د دې حملو په ترڅ کې یې د افغانستان مشهور پوه او ادیب ابوالفتح بښتي هم خپل چوپړ ته حاضر کړ.

دهندوستان په لور یې هم لښکر کښی وکړې. چې برسېره پر دیني اعتبار غزنویانو ته ډېر غنیمتونه هم په لاس ورغلل. او د حکومت ساحه یې د هند تر جیپال پورې ورسېده.

سبکتگین د هېواد د ادارې لپاره، ایالتونه د خپلې کورنۍ د غړو ترمنځ ووېشل چې ډیر مهم ښار (نیشاپور) یې خپل زوی ابوالقاسم محمود، بښت یې بل زوی نصر او همدارنگه غزني او بلخ یې بل زوی اسماعیل ته وسپارل.

## سلطان محمود غزنوي

د سبکتگین له خوا اسماعیل (د سبکتگین د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزني حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې یو تکړه او په کار پوه سړی و)، د اختلاف لپاره یې زمینه مساعده کړه. نو په دې توگه څه وخت چې په (۳۸۷ق/۹۹۷م) کال کې سبکتگین مړ شو، نوموړي خپل ورور له واکه لېرې کړ او د غزنوي



سلطان محمود غزنوي

دولت اداره یې پخپله غاړه واخیسته. د محمود غزنوي منظم سیاست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سیمه ییزو حکومتونو په له منځه وړلو ولاړ و او دې کار د ده واکمني ځواکمنه کړه. په دې توګه چې سیستان، غرjestان (هزاره جات)، گوزگانان (جوزجان)، چقانیان او خوارزم د غزني دربار اطاعت ته غاړه کېښوده.

## فتوحات

زموږ د هېواد په تاریخ کې محمود غزنوي ځکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوی چې ده زیات فتوحات په ځانګړې توګه د هندوستان په لورې تر سره کړي دي. نوموړي د بېلابېلو دلایلو له مخې په هندوستان باندې یرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپرېدل او هغه قیمتي غنیمتونو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانو کې ساتل کېدل لاسته راوړل.

د محمود غزنوي د یرغلونو په پایله کې یې په هندوستان کې د اسلام د سپېڅلي دین رېښې وغځولې او همدارنګه ډېر زیات غنیمتونه د غزنوي ترکانو سرتېرو ته لاسته ورغلل. په ځانګړې توګه د هندوستان په گوجرات کې په (۱۶۱۶ق/۱۰۲۵م) کال کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډېرو لویو او مشهورو بتانو له ډلې څخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوي او د ده د سرتېرو د ډېر شهرت لامل وګرځېد. د هند په لور د لشکر کېښو په اړه د پام وړ خبره دا ده چې دا کار د غزنوي دولت د سرتېرو لپاره بوختیا وه چې په دې توګه غزنوي دولت له هغو خطرونو څخه په امن پاتې شو کوم چې د سرتېرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و. په هر حال، د سلطان محمود غزنوي فتوحات چې په هره انګېزه تر سره شوي، د هندوستان په سیمه کې په تېره بیا د اسلام د خپرېدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دین چې مخکې تر ملتان رسېدلی و، د غزنویانو په دوره کې د هند تر ډېرو نورو سیمو پورې ورسېد.

## د سلطان محمود غزنوي ځایناستي

سربېره پر دې چې سلطان محمود غزنوي د خپل حکومت په منځنیو کلونو کې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموړی یې خپل ولیعهد وټاکه خو د ژوند په وروستیو کلونو کې په مسعود باندې بدګمانه شو او د ده په ځای یې خپل بل زوی (محمد) ولیعهد وټاکه، د دې لپاره چې د ده زړور او مېړنی زوی (مسعود) له مرکز څخه لیرې لار شي نو د ری او (تهران) او جبال (د ایران لویدیځ) ایالتونو مشري وټاکه. سلطان محمود غزنوي په (۴۲۱ق/۱۰۳۰م) کال کې مړ شو او محمد د خپل پلار په غوښتنه په غزني کې پر تخت کېښاست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د وپس غوښتنه رد کړه خو مسعود په بريالیتوب سره له تهران څخه د نیشاپور په لور پرمختګ وکړ او د (روژې ۴۲۱ق/ سپتمبر ۱۰۳۰م) کال کې هغه



په غزني کې د غزنويانو  
تاريخي منار

وخت چې د غزني لښکرو خبر تر لاسه کړ چې د خراسان لښکرو مسعود د پاچا په توگه اعلان کړي نو د دې خبرې په اوریدو سره یې بې له ځنډه محمد له واکه لېرې کړ.

مسعود غزنوي د خپلې پاچاهۍ په وخت کې له مخالفینو او سرغړوونکو سره زیاتې جگړې وکړې.

نوموړي د خپل پلار ډېر شمېر هغه ملگري ووژل او یا یې زنداني کړل چې د ده په اند د نوموړي د ځایناستي په نه قبلولو کې یې د ده له پلار سره سلا وه. په حکومت کولو کې یې هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو یې زیاتې ماليې وټاکلې. او له بلې خوا د سلجوقي کورنۍ په مشرۍ د اغز د ترکمنانو نوي واک نوموړی لاکمزوری کړ او په پای کې په هغه

جگړه کې چې په (۴۳۱ق/۱۰۴۰م) کال په روژې کې د یادوشوو ترکمنانو او غزنويانو ترمنځ سرخس ته نژدې د دندانقان په سیمه کې وشوه. غزنويانو سخته ماته وخوړه مسعود غزنوي له دې ځایه د غزني په لور تېښته وکړه او څرنګه چې نوموړي فکر کاوه چې د ترکمنانو تر څارنې لاندې نه شي، نو ځکه له خپلې کورنۍ او خزانو سره د هند په لور وتښتېد. مسعود په (۴۳۲ق/۱۰۴۱م) کال کې په هغه توطئه کې ووژل شو چې د نوموړي د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنويان د (۱۳۰) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خو د دوی واکمني د افغانستان په ځینو سیمو او همدارنګه د بلوچستان او پنجاب په یوې برخې پورې محدوده شوه.

## غزنوي پاچاهان

نوم

الپ تگین

سبکتگین

اسماعيل بن سبکتگین

سلطان محمود غزنوي

محمد بن محمود  
 سلطان مسعود  
 مودود بن مسعود  
 مسعود بن مودود  
 بهالدوله علي بن مسعود

## سلجوقيان

سلجوقيان په اصل کې د اغز له ترکمنانو څخه شمېرل کېږي چې د اتمې هجري پېړۍ په ترڅ کې یې د خوارزم (ارال) بحیرې او د سیر دریا سیمې ته کډې وکړې. دسلجوقي کورنۍ لوی نیکه دقاق(تقاق)نومېده.نوموړی د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او سلجوق هم د همدې (دقاق) زوی د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تېرولې.



د سلجوقي دولت د واکمني سیمې

ویل کېږي چې دی او کورنۍ یې په (۳۸۲ق./۹۹۲م.) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن اسرائیل، میکائیل او موسی په نومونو د ماوراءالنهر لورته کډوال شول او هلته یې د سامانیانو خدمت ته غاړه کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائیل نیول او د هندوستان کالنجر په زندان کې وروسته له اوو کلونو بند څخه د ده مړینه، د ترکمني سلجوقيانو او ترک غزنویانو تر منځ اړیکې خرابې کړلې او په ځانگړې توگه د سلطان مسعود غزنوي سیاستونو دوی ته دا زمینه برابره کړه

چې سياسي او نظامي واکمني تر لاسه کړي. دوی په (۲۹ق/۱۰۳۸م.) کال کې د خراسان مشهور ښار نیشاپور ونيو. او وروسته یې د جگرې په ترڅ کې د دندانقان په سیمه کې د سلطان مسعود غزنوي ځواکونو ته سخته ماته ورکړه، په دې جگره کې د سلجوقيانو د جگرې مشري د مېکائیل زوی طغرل بېگ په غاړه لرله چې نوموړي سربره په نیشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او ابران نور مهم ولایتونه هم لاسته راوړل.

طغرل بېگ د سلجوقي حکومت د لړۍ بنسټگر گنل کېږي او تر (۴۵۵ق/۱۰۶۳م) کال پورې یې واکمني وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنۍ وروسته د ده له مړینې سره سم د نوموړي وراره الپ ارسلان واکمنۍ ته ورسېده. نوموړي خواجه نظام الملک خپل وزیر وټاکه د دې پوه وزیر په هڅو سره یې دولت او سلجوقي نظام له ښه کورني ثبات څخه برخمن شو او په بهرنۍ برخه کې یې په (۶۲ق/۱۰۷۰م) کال کې د وان او ارزروم د بحیري په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جگره کې رومیانو ته ماته ورکړه. د روم قیصر دیوژن رومانوس یې اسیر او کوچنی آسیایي تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۶۵ق/۱۰۷۳م.) کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له ده څخه وروسته د نوموړي زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام الملک په هڅو واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي نه یوازې په کورنیو گډوډیو برلاسی شو، بلکې د سلجوقي دولت ترواک لاندې سیمه یې د ختیځ لورته ترچینه او لویدیځ لورته د مدیترانې تر سمندر پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ایسته کولو او د تاج الملک قمی په راوستلو سره د کمزورۍ خواته روان شو او په (۸۵ق/۱۰۹۲م) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم د ده د کورنۍ د غړو ترمنځ د واکمنۍ د لاسته راوړلو په موخه جگرې پیل شوې او دغه جگرې د دې لامل شوې چې د سلجوقيانو سیمې د شهزاده گانو ترمنځ ووېشل شي او هر شهزاده د خپل وزیر او سرپرست چې (اتبک) به ورته ویل کېده، په مرسته ولایت اداره کاوه.

اتبکانو هم له څه مودې وروسته د خپلواکۍ خوبونه ولیدل او همدارنگه د ایران په آذربایجان او لرستان کې یې خپلواکه لړۍ رامنځته کړه. د سلجوقيانو د واکمنۍ ختیځې سیمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندې راغی او نوموړي له ډېر اخ او ډب وروسته مروه خپله پلازمېنه وټاکله. خو له (۴۲) کلونو واکمنۍ وروسته په (۵۵۲ق/۱۱۵۷م) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم، د ختیځو سلجوقيانو کورنۍ هم کږه لاره ځانته غوره کړه او څرنگه چې سلطان سنجر ځایناستی نه درلود، نو د نوموړي خوري رکن الدین محمود په (۵۵۷ق/۱۱۶۲م) کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځینو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال کې د یوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بیا پوند شو.

له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کړکېچونو ډگر شو.



د سلجوقیانو دورې یو اثر

## په دې دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د محمود غزنوي فتوحاتو په ځانگړې توگه سر بېره د اسلام د دين په خپرېدو ډېره شتمني يې هم غزنويانو ته ورکړه؛ ځکه د دې يرغلونو په ترڅ کې ډېر غنيمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنيو په وسيله د غزني ښار ودان او آباد شو، د غزني په ښار کې ډېر جوماتونه، کتابتونونه او ماني ورغېدې. د غزني جومات د دېدې په هکله ويل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و. د غزنويانو په وخت کې د مانيو جوړول هم دود و او ويل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي يوازې د اوو ميليونو درهمو په بيه يوه ماني جوړه کړه چې د ودانۍ

او جوړولو کارونو يې څلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جوړولو په برخه کې هم د پام وړ کارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جيحون رود پر سر د زنجيرونو د پيوسته کولو په واسطه په (۱۶-۱۵ق/۲۵-۱۰۲۴م) کال کې د زورقي پله جوړول د غزنويانو د دورې له غوره نوښتونو څخه گڼل کېږي.

زموږ په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنويانو څخه د مخکنيو دورو په پرتله زيات توپير ترسترگونه شو خو د غزنويانو له خوا د حاصل خيزو ولايتونو لاندې کولو او د پرېمانه غنيمتونو لاسته راوړلو د غزنوي دولت د عوايدو کچه لوړه کړه دغه عوايد په کال کې څه د پاسه سلو ميليونو درهمو ته ورسېدل. له فرهنگي پلوه د غزني د ښار پرمختگ، د علومو د غوړېدو او دودېدو عامل وگرځيد، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزني ښار د دارالعلم حکم ترلاسه کړ او ويل کېږي چې د پوهانو سر بېره د ده په دربار کې څلور سوه شاعران هم اوسېدل.

د غزنويانو دورې د نامتو پوهانو او شاعرانو له ډلې څخه د لاندې کسانو نومونه د يادونې وړ دي. د نجوم، ځمکپوهنې او عقايدو په برخه کې نامتو پوه ابوريحان البېروني، رياضي پوه ابوالحسن علي بن احمد نسوي، ابوالقاسم حسن عنصري، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزيز عسجدي مروزي او ابوالقاسم فردوسي او سلجوقيان هم سره له دې چې د فرهنگ او تمدن له پلوه بيرته پاتې وو او تراوسه يې خپل قبيلوي خويونه نه وو هېر کړي، دوی هم د سيمه ييزو وزيرانو او پوهو شخصيتونو څخه غوښتنه وکړه ترڅو د حکومتدارۍ په برخه کې ورسره مرسته وکړي، په دې توگه يې غوښتل چې د قبيلوي نظام د زيانونو کچه راټيټه کړي.





په دې دورې کې املاک او کرنیزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکو ته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ پورې یې اړه درلوده، له دې کبله د کرنې برخه زیانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بیا رغونه د ځانگړي مذهبي ارزښت لرونکې وه، د ښوونې او روزنې لپاره د (نظامیه) په نامه مدرسې هم د هېواد په بېلابېلو برخو کې جوړې شوې. د دوی د آبادیو له ډلې څخه د جوزجان په سرپل کې د امام خرد زیارت، د بلخ په دولت آباد کې یو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زیارت یادولای شو. د نورو فرهنگي بدلونونو له ډلې څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دودېدل لکه کوټوال (د کلاگانو سرمشر)، باسقاق (د ماليې اخیستلو مامور) او همدا راز د رنگارنگ او ارزښتمنو جامو دودېدل. همدارنگه سلجوقيان د دري او فارسي ژبې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلای شو ځکه نوموړې ژبه د دوی په وسیله عراق، اذربایجان او کوچنۍ آسیا (اوسنۍ ترکیې) ته ورسېدله. د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنگي او علمي څېرو نومونه په لاندې توگه یادولی شو:

حکیم محدود چې په سنایي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شیخ محمد غزالي او همدارنگه شاعره او هنرمنده مېرمن منیژه مهستی.

### په ټولگي کې فعالیت



زده کوونکي دې په دوو (الف) او (ب) ډلو ووېشل شي، د الف ډله دې د غزنویانو په دورې کې د غزني د پرمختگ او آبادۍ علتونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دورې کې زموږ د هېواد د فرهنگي پراختیا د علتونو په برخې کې یو له بل سره خبرې اترې وکړي.

### پوښتنې



- ۱- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مینه در لوده؟
- ۲- د سلطان محمود غزنوي ځایناستی څه نومېده او سلطان مسعود څه ډول ماته ورکړه؟
- ۳- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په څه ډول یې دولتي واکمني ترلاسه کړه؟
- ۴- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزیر څه نومېده؟

### له ټولگي څخه دباندي فعالیت



زده کوونکي دې د ابوریحان البیروني او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله یوه مقاله ولیکي او تر راتلونکې لوست دې ټولگي ته وړاندې کړي.

## غوريان او خوارزم شاهان

غوريان او خوارزم شاهيان زموږ د هېواد او سيمې د تاريخ هغه واکمن گڼل کېږي چې د ځانگړي ارزښت او نقش څخه برخمن وو. غوريانو هغه وخت چې په غور کې د سلطنت بنسټ کېښود، نو هندوستان يې هم تر خپلې ولکې لاندې راوست. خوارزم شاهيان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماورا لنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هېواد يې هم تر واک لاندې و.

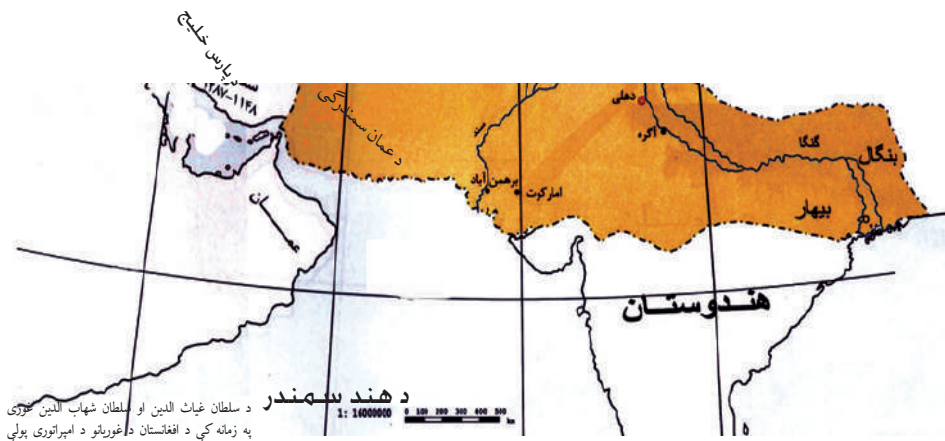
زموږ په هېواد کې د يادو شوو لږيو ترولکې لاندې، د وضعې څېړنه د دې لوست موضوع ده، ورسره به آشنا شئ.

### د غوريانو دولت

قره ختايی سلطنت

د خوارزم دولت

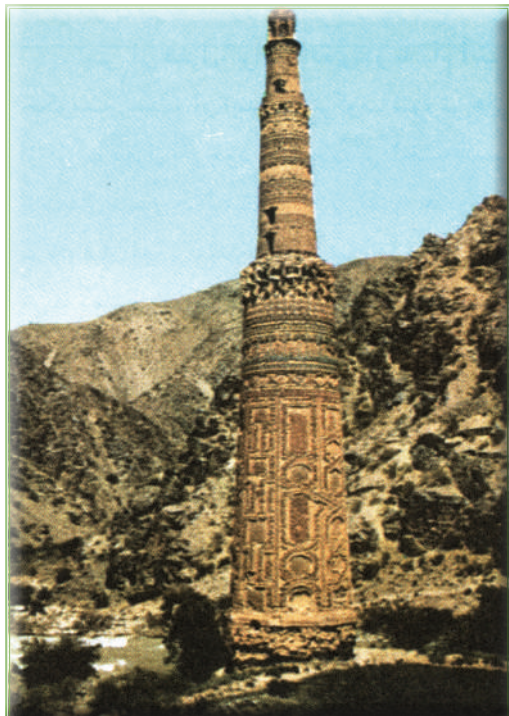
د کيسين سيمه لري



غوريان چې زموږ د هېواد افغانستان په مرکز کې له غور څخه پاڅېدل، په اصل کې يې رېښه ملک شنسب ته رسېږي. نوموړي په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په کتاب کې د ملک شنسب په اړه ويلي دي: نوموړی د اسلام په لومړيو کې ژوند کاوه او په داوطلبانه توگه يې د حضرت علي عليه السلام په دورې کې د نوموړي په واسطه د اسلام په سپېڅلي دين مشرف شو او همدارنگه د امارت دوه سمبولونه (عهد او لوا) ده ته ورکړل شول.



غوري شاهان د ځانگړي جغرافيوې موقعيت او د سيمې د ډېرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لومړيو څخه د نسبي خپلواکۍ لرونکي وو، ډير پاچاهان او هېواد نيوونکي و نه توانېدل چې دا سيمه لاندې کړي. غوريانو له عباسي نهضت سره فعاله



د غور جام منار

وڼه واخيسته او امير فولاد غوري له ابومسلم خراساني سره مرسته وکړه.

خو لومړی کس چې له هارون الرشيد څخه يې (عهد او لوا) ترلاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نوموړی وروسته له امير فولاد څخه د غور دويم ځواکمن امير بلل کېده.

د غور له اميرانو څخه محمد سوري د سبکتگين او د ده د زوی سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د زوی او پلار د يرغلونو په وړاندې درېده. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (۴۰۱ق/۱۰۱۱ م) کال کې په محمد سوري يرغل وکړ او هغه يې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لاړ؛ خو د غور واکمني د سلطان

محمود غزنوي له خوا د هغه زوی شيث ته ورکړل شوه. وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپلې سيمې کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به يې باج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سلجوقي تر پاچاهۍ پورې دوام وکړ. په دې دورې کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشرۍ لاندې په (۵۴۷ق/۱۱۵۲ م) کال کې له سلطان سنجر سلجوقي سره جگړه وکړه. خو علاوالدين حسين د سلطان سنجر سلجوقي له خوا ماته وخوړه، بيا د غور مشرۍ ته ورسېد.

علاوالدين حسين له څه مودې وروسته پر غزني يرغل وکړ او غزني يې ونيو، خپل ورور سيف الدين يې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزني کې حاکم وټاکه. له څه مودې وروسته د غزني خلکو د هغه پر ضد پاڅون وکړ او د سيف الدين په وژلو سره يې يوځل بيا بهرام شاه غزنوي د پاچاهي پر تخت کېناوه.

علاوالدين حسين د غزنويانو د دې عمل څخه د غچ اخيستلو په نيت په (۵۵۶ق، ۱۱۶۰م) کال

کې هغه وخت چې د بهرام شاه زوی خسرو شاه واکمن و، په غزني يرغل وکړ. غزني يې ونيو او وېي سوزاوه له دې وروسته نوموړی په علاوالدين جهانسوز مشهور شو.

له علاوالدين څخه څه موده وروسته د هغه وراره غياث الدين بن سام د غور واکمن شو او نوموړي د خپل زړور ورور شهاب الدين محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزني حاکم و، ماته ورکړه او د



سلطان غياث الدين غوري

غوريانو تر لاس لاندي سيمه يې له سند څخه تر کرمان پورې ورسوله سلطان شهاب الدين په (۵۷۹ق/ ۱۱۸۴ م) کال کې لاهور هم ونيو او د غزنويانو سلطنت يې په بشپړه توگه له منځه يوړ. د شهاب الدين د اقداماتو په ترڅ کې د غوريانو هېواد ډېر پراخ شو. په دې ډول د کسپين(خزر) سمندر له څنايو څخه نيولې بيا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جيحون څخه تر بلوچستان پورې خطبه د سلطان غياث الدين په نامه ويل کېده.

په (۵۹۹ق/ ۱۲۰۳م) کال کې د سلطان غياث الدين له مړينې وروسته د نوموړي ورور شهاب الدين محمد چې د

معز الدين په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزي آسيا کې د يوه بل ځواک سره مخامخ شو چې خوارزم شاهيان نومېدل. چې په پايله کې يې غوريانو ته ماته ورکړه او سلطان شهاب الدين هم په (۶۰۲هـ/ ۱۲۰۶م) کال کې د يوه مخالف له خوا ووژل شو.

د غوري حکومت کمزوري د غياث الدين محمد د زوی غياث الدين محمود له زمانې راپيل شوه او امپراطوري يې د دوه توتې کېدو په لور روانه شوه.

خرنگه چې قطب الدين ايبک په ډهلي او ناصر الدين په سند کې د خپلواکۍ بيرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت يوازې په غور پورې محدود شو.



## خوارزم شاهان

خوارزم چې په لرغونو متنونو کې هوا زرمیا راغلی د هغې سیمې نوم دی چې د جیحون سیند د لورې برخې او د کسپین (خزر) د بحیرې شمالي خنډې ترمنځ پرته ده. او خوارزم شاهان د دې سیمې او سېلونکو ته خوارزم شاهان ویل کېږي. دوی هم د سیمه

ییزو اسلامي حکومتونو د پاڅونونو په موده کې د خپلواکۍ بیرغ اوچت کړ او د ځانگړې حکمرانۍ لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهانو لومړنۍ شپږه انوشتگین غرجه نومېده چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له غرجستان (اوسني هزاره جات) څخه و، نوموړې د هغو خدمتونو په بدل کې چې سلجوقي دولت ته یې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسېده چې په پای کې حتی د خوارزم امارت ور په برخه شو. د انوشتگین غرجه له مړینې وروسته د ده زوی محمد په (۹۱۴ ق/ ۱۰۹۸ م) کال کې د سلطان سلجوقي له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.



محمد د لومړي ځل لپاره په ځان د (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره یې خپل حکومت د (سلطان سنجر سلجوقي) په ملاتړۍ پر مخ بیولو خو د ده زوی (اتسز) چې پوه او د فضیلت خاوند و، څه وخت چې په (۵۲۲ ق/ ۱۱۲۸ م) کال کې د خوارزم مشر شو، نو د سلجوقي حکومت څخه یې د خپلواکۍ لپاره هڅې وکړې.

نوموړي په (۵۳۵ق/۱۱۸۱م) کال کې د سلجوقيانو نوم له خطبې او سکې ایسته کړې، او په بشپړه توګه یې خپله خپلواکي اعلان کړه او هڅه یې وکړه چې د نویو سیمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې جغرافیایي سیمې پراخه کړي.

د خوارزم شاهانو پیاوړي امیران عبارت وو له علاوالدین تکش او علاوالدین محمد خخه و چې په ځانګړي توګه د علاوالدین د حکومت په دورې کې د خوارزم شاهي دولت تر ولکې لاندې سیمې خپل اعظمي حدته ورسیدې. د غوریانو حکومت هم په (۶۰۲ق/۱۲۰۶م) کال کې د علاوالدین له خوا ړنګ شو. او په دې توګه د سند د سیند تر څنډو پورې د خوارزم شاهانو واکمني وغزېده. سره له دومره پراختیا، بیا هم خوارزم شاهي دولت ډېره موده پاتې نشو. ځکه له یوه پلوه یې له عباسي خلیفه سره اړیکې ښې نه وې چې په پایله کې ناصر الدین الله د خوارزم شاهانو له مخالفینو خخه ملا تر وکړ او له بله پلوه مغولانو د چنګېزخان تر مشرۍ لاندې د دوی سیمه په (۶۱۷ق/۱۲۲۱م) کال کې تر یرغل لاندې ونيوه. مغولو د خوارزم ښار ونيوه چې په دې ترتیب د خوارزم شاهي دولت او واکمنۍ د له منځه وړلو موده راورسېده.

علاوالدین محمد خوارزم شاه له مغولو خخه وتښتېده او د مازندران سیند یوې جزیرې ته یې پناه یوړه. او هماغلته مړ شو، خو مخکې تر مړینې یې خپل زوی جلال الدین خپل ځایناستی وټاکه. نوموړي د مغولو پر وړاندې ډېر مقاومت وکړ خو د پروان په جګړه کې یې له دوی خخه ماتې وخوړه او سند ته وتښتېد. یو ځل بیا یې سند ته نژدې د چنګېزخان له خوا ماتې وخوړه او ډهلي ته یې پناه یوړه، یو ځل بیا یې د کرمان او شیراز له لارې ځان اصفهان او آذربایجان ته ورساوه خو په پای کې په (۶۲۷ق/۱۳۳۰م) کال کې د کردانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حکومت هم د ده له مرګ سره د تاریخ یوه برخه وګرځیده.

## اقتصادي او فرهنگي وضع

د پرله پسې یرغلونو، لښکر کښیو او دوامداره جګړو په دلیل که څه هم دا سیمه دومره د اقتصادي ودې او غوړیدنې لپاره مناسبه نه ده خو بیا هم زموږ خلکو به په دې دورې کې د کرنې، زراعت او تولیدول له لارې خپلې لومړنۍ اړتیاوې پوره کولې. ورېشې، غنم، وربچې، پنبه، انګور، ممیز، بادام، پنبیر یې تولیدول. همدارنګه د هېواد له ځینو کانونو خخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، سرب او نوشادر استخراجېدل. او کوچنۍ صنایع، لکه: نساجي، چرم جوړونه، قالین او بدنه او وسله جوړول دود وو، دا دوره د پوهې او فرهنگ په برخې کې، د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللې شوې ده. سره له دې ټولو، په ځانګړې توګه غوریانو ودانیو او آبادیو ته پاملرنه وکړه او ځینې جوماتونه، کلاګانې او ودانۍ یې جوړې کړې.

د دوی د ودانیو له ډلې خخه د پام وړ عمرانات یو هم د هرات جامع جومات دی چې د غیاث الدین محمد غوري په دورې کې یې کار پیل شو. بل په غور کې د جام منار چې ۶۴ متره لوړوالی لري د محمد غوري په نامه د یوه ډبرلیک په لرلو سره د غور د جام په سیمې کې واقع دی چې د نړۍ له لویو منارونو خخه ګڼل کېږي.




له بلې خوا غوريان د مذهبي تسامح (آسانی) په برخه کې مشهور وو او د دوی دربار د بېلابېلو ديني او مذهبي ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د ټولېدو ځای گڼل کېده. ددې د پوهانو او عالمانو د جدي ملاتړو له ډلې څخه بلل کېدل.

دوی پوهانو او عالمانو ته په درنه او د قدر په سترگه کتل. غوري اميرانو د علم او ادب سره دومره مينه لرله، هغه وخت چې علاوالدين جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د ځايناستو بڼايسته ودانۍ پرتگولې په همغه حال نوموړي هغه شعرونه چې د دې ماڼيو په هکله ويل شوي وو، ټول يې په سرو زرو واخيستل او په خپل کتابتون کې يې کېښودل.

خوارزم شاهانو هم د ادیبانو او شاعرانو د ملاتړ سياست وپاله او دا خبره مشهوره ده چې استر خوارزم شاه، د خپل اتشا د دېوان مشرۍ لپاره رشيد الدين محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هنرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او نثر کې يې لوی لاس درلود، (حدائق السحر في دقائق الشعر) کتاب يې د ده په لارښوونې وليکه. دغه کتاب د معاني، بيان او د وينا د لفظي او معنوي صنايعو په برخه کې وليکل شو. همدارنگه سيده بېگم (علويه) د کمال او فضل خاونده او د دېوان لرونکې شاعره په همدې وخت کې اوسېدله. نوموړې د وطواط بلخي د شعرونو په ځواب کې شعرونه ويلي دي.


علاوالدين محمد سره له دې چې يو بې رحمه او د تدبير او سياست نه لرونکې څېره وه خو د يوه علم پال او ادب پالې څېرې په توگه پېژندل شوی او ويل کېږي چې نوموړی ديندار او علم دوست پاچا و.

**په ټولگي کې فعاليت** 

زده‌کونکي دې، له جغرافيوې نقشې څخه په گټه اخیستنې سره د غور په تاريخي ارزښت خبرې وکړي.

**پوښتنې** 

- ۱- غوريانو ولې په عباسي نهضت کې گډون وکړ؟
- ۲- د غور د مهمو اميرانو نومونه واخلي.
- ۳- د سلطان سنجر سلجوقي په څنگ کې د انوشکين غرچه او علاوالدين حسين د سياستونو توپير څه و؟
- ۴- رشيدالدين وطواط بلخي په کومه زمانه کې اوسېده او تر ټولو مهم کتاب يې څه نومېده؟

**له ټولگي څخه دباندي فعاليت** 

زده‌کونکي دې د افغانستان په تاريخ کې د غوريانو ونډه (نقش) په هکله مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولگي ته وړاندې کړي.

## مغول او آل کرت

زموږ په هېواد باندې د مغولو يرغلونه زموږ د سيمې د تاريخ له مهمو پېښو څخه گڼل کېږي. دغه يرغلونه چې د مغولو په برلاسي او برياليتوب پای ته ورسېدل زموږ د ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فرهنگي ژوند په بېلابېلو برخو کې يې بېلا بېلې پايلې رامنځته کړې. د مغولو د برلاسي څرنگوالي او د دوی د واکمنۍ په دورې کې د کرتي دولت رامنځته کېدل، هغه موضوعگانې دي چې په دې لوست کې به يې ولولئ.

### د مغولو د لومړنۍ واکمنۍ جوړښت

مغول په اصل کې د زېږ پوستو قومونو څخه وو چې د مرکزي، ختيځې آسيا په ځينو برخو کې اوسېدل. دغه قوم له بېلابېلو ډلو څخه جوړ شوی دی او تر ټولو مهمې ډلې يې: تاتار، قيات، جلاير، قنقرات او کرائيت دي. دوی قبيلوي او د کله والی ژوند کاوه. او تر هغه پورې چې يسوکابها در (د چنگيز خان پلار) په شپږمه هجري/ دولسمه ميلادي پېړۍ کې دوی سره متحد کړي نه وو، په جگړو او شخړو کې ښکېل وو.

وروسته د ده له مړينې، د نوموړي زوی (تموچين) د مغولو مشري تر لاسه کړه. تموچين د شپږمې پېړۍ په پای کې د مغولي قومونو په لويه غونډه کې د چنگيز خان لقب تر لاسه کړ. نوموړی وتوانېد چې د (اوومې هجري/ ديارلسمې ميلادي) پېړۍ تر لومړيو پورې په منځنۍ آسيا کې زياتره مغولي قومونه د ځان تابع کړي.

په چين کې د مغولو د پرمختگ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه تر غوره هم ورسېده او همدارنگه د چنگيز خان له پلوه يو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولېږل شو چې په (۶۱۵ق/ ۱۲۱۹م.) کال کې د چنگيز خان د استازي او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تړون لاسليک شو. خو د اترار ښار د حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلوانو څخه و، د مغولي سوداگريز کاروان چور کول او د سوداگرو وژل، چنگيز خان ته ښه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت يرغلونه وکړي. نو په دې توگه په (۶۱۶ق/ ۱۲۲۰م.) کال کې د يرغل فرمان ورکړ شو، او په لسگونو زره مغولي سرتېري اسلامي سيمو ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروې ښارونو د لوټولو او وژنو څخه زموږ د هېواد ځينې مهم ښارونه، لکه: هرات، غزني، کابل او باميان د مغولو په واسطه په سخته توگه ويجاړ او خلک يې ووژل شول. چې په دې توگه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زموږ د هېواد په تاريخ کې يوه توره دوره رامنځته شوه.



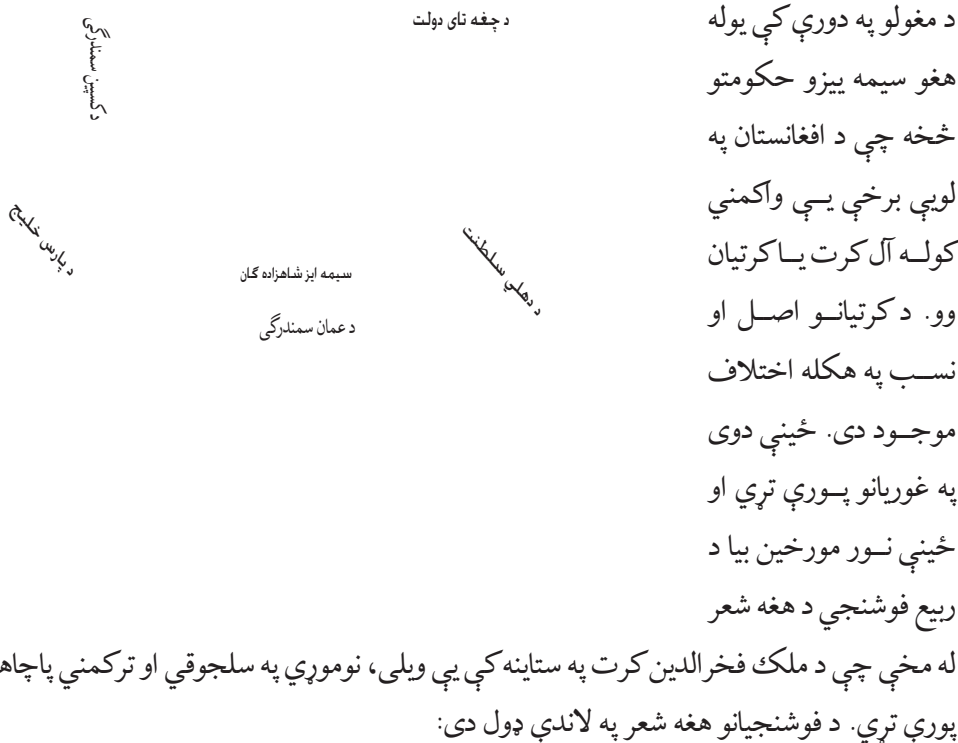


چنگېز خان د خوارزم شاهي دولت تر لاس لاندې سيمو د نيولو وروسته، بېرته مغولستان ته وگرځيد. نوموړی په (۶۲۴ق./۱۲۲۷م.) کال کې د تبت د شمال له نيولو وروسته د (۷۲) کلنۍ په عمر مړ شو. د چنگېز خان د ځايناستو له ډلې څخه يو ځل بيا د منگوقاآن د واکمنۍ په وخت کې هلاکو خان ته دنده وسپارل شوه چې په اسلامي نړۍ يرغل وکړي. نوموړي خپل ماموريت په (۶۵۱ق/۱۲۵۳ م) کال پيل کړ. هلاکو خان په (۶۵۶ق/۱۲۵۸م) کال کې د عباسي خليفه (المعتصم با الله) په وژلو او د بغداد په نيولو سره د عباسيانو د خلافت (۵۲۵) کلنه واکمني ختمه کړه. وروسته له عراقه يې همدارنگه گرجستان، ارمنستان او د کوچنۍ آسيا (اوسنۍ ترکيې) بنارونه هم ونيوه. هلاکو خان په (۶۶۳ق/۱۲۵۳م) کال کې وروسته له دې چې له جيحون نه د مصر تريولو يې خلک د مغولو تابع وگرځول، مړ شو.

له دې وروسته د اوسني ايران او د افغانستان د لوېديځ يوه برخه د هلاکو خان د اولادونو يعنې مغولي اېلخانانو په لاس ورغله خو ماوراءالنهر او افغانستان (تخارستان، بلخ او زابل) د يوې بلې مغولي ډلې (جفائيانو) په لاس کې ورغلې. د افغانستان په نورو برخو کې سيمه ييزو مشرانو واکمني چلوله.

## آل کرت

د آل کرت دولت



قاعده دوده سنجر تويي

واسطه ملک سکندر تويي

دوده سنجر زتو خواهد نوید

ملک سکندر به تو دارد امید

په هر حال، ملک رکن الدین د دې کورنۍ له مشهورو شخصیتونو څخه و. نوموړی د تاج الدین مرغني زوی و چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکې گمارل شوی و.

د مغولو د يرغلونو په وخت کې، هغه د غور او غزني د ځينو برخو سر لښکر و او څرنګه چې د چنگېزخان د فتوختو آوازه يې واورېده نو د اطاعت لاره يې غوره کړه چې په دې توګه نوموړي ته د غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملک رکن الدین د خپلې (۲۶) کلنې واکمنۍ په موده (۶۴۳-۶۱۷ق / ۱۲۲۰-۱۲۴۵ م) کې د لور له پلوه لمسي (شمس الدین کورت) ته ډېره پاملرنه وکړه اونوموړی يې خپل ځايناستي وټاکه. او همدغه شمس الدین کورت چې وروسته له خپل نيکه واکمنۍ ته ورسېد، د کرتي اميرانو او مشرانو د لړۍ پيل بلل کېږي.

ملک شمس الدین هم دخپل نيکه په څېر د مغولو ملاتړی و او مغولو د نوموړي د دې کار په بدل کې ده ته د مهمو ختيځو ايالتونو مشري وسپارله چې د افغانستان يوه مهمه برخه د سند تر سينده پورې په کې شامله وه.



په هرات کې د اختيارالدین کلا

د ملک شمس الدین زیاتره اولادونو او ځايناستي د مغولو سره د مرستې سياست ته دوام ورکړ. ملک معزالدین حسین کورت که هر څوله مغولو څخه د خپلواکۍ په لاره کې گامونه پورته

کړل خو د مخالفینو په وړاندې د ناوړه چلند په لرلو او د بلخ، بادغیس او شبرغان د خلکو د وژلو او لوټولو په سبب د ډېرو پاڅونونو سره مخ شو او په پای کې د غوري حکومت له خوا له واکه وغورځول شو. د دې کورنۍ وروستی مشر ملک غیاث الدین د ملک حسین زوی و چې د امیر تیمور گورکانی په عصر کې یې ژوند کاوه. په (۷۸۴ ق/۱۳۸۳ م) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او په دې ترتیب د آل کرت دولت هم زموږ د هېواد د تاریخ یوه برخه وگرځیده. د آل کرت امیرانو شمېر اته کسان وو او (۱۳۰) کاله یې واکمني وکړه.

### په ټولګي کې فعالیت



زده‌کوونکي دې د نقشي څخه په کار اخیستلو، د مغولستان موقعیت پیدا او د افغانستان پر لور د مغولو د حرکت او نغوذ لاره پیدا کړي.



### پوښتنې

- ۱- د مغولو د مهمو قبیلو نومونه واخلئ.
- ۲- مغول د لومړي ځل لپاره د کوم تاریخي شخصیت په مشرۍ سره راغونډ شول؟
- ۳- د مغولو او کرتیانو ترمنځ څه اړیکې موجودې وې؟
- ۴- د مغولو په وړاندې د کرتیانو د سیاست په هکله څه پوهېږئ؟ څرګند یې کړئ.
- ۵- عباسي خلافت څه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لاړ؟

### له ټولګي څخه دباندي فعالیت



زده‌کوونکي دې، د قبایلي ژوند د ځانګړتیاوو په اړه مقاله ولیکي او د ټولګي په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې وړاندې کړي.

## تیمور گورکاني او د ده ځایناستی

تیمور گورکاني هم د منځني آسيا د غوسه ناکو نړۍ نیوونکو څخه و چې د چنگېز خان په څېر یې په سلگونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزیت یې یوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو هغه اولادونه یې چې په ځانگړې توگه زمور په هېواد یې واکمني وکړه، د پلار پر خلاف علمي او فرهنگي شخصیتونه وو او همدارنگه زمور په هېواد کې د بېلابېلو پوهنو او هنرونو د رواجونکو څخه وو. په سیاسي او نظامي برخې کې د تیمور گورکاني ټولې کار نامې او د هرات د تیموري دولت رامنځته کېدل به د دې لوست موضوع وي چې ورسره به بلد شی.

مورخینو د تیمور نسب تومنای خان ته رسولی چې نوموړی د چنگېز خان له کورنۍ څخه و. تیمور په (۷۳۶ق/۱۳۳۶ م) کال کې د ازبکستان، سمرقند ته نژدې د کش په ښار کې وزېږېد. تر (۷۶۲ق/۱۳۶۱م) کال پورې د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموړي په هلکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشتلو بوخت شو خو په ځوانۍ کې یې د امیر حاجي بر لاس په اداري دستگاه کې خدمت کاوه. څرنګه چې امیر حاجي په مرکزي آسيا کې د داخلي رقابتونو په لړ کې، افغانستان ته وتښتېده، دی هم ورسره و. تیمور ډېر ژر ماوراءالنهر ته راوگرځېد او دا ځل د کاشغر له خان سره یو ځای شو. نوموړي ته د کاشغر خان د کش ښار اداره وسپارله. له دې نیتې وروسته د ده شهرت زیات شو او د نوموړي واکمني د ماوراءالنهر په ډېرو برخو کې پراخه شوه. گورکاني (زوم) لقب یې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د یوه امیر (امیر حسین قزغني) خور یې په نکاح کړه. تیمور د امیر حسین قزغني په مرسته له ماوراءالنهر څخه د جغتایي ترکانو لاسونه لنډ کړل او څرنګه چې په (۷۷۱ق/۱۳۷۰ م) کال کې یې د بلخ په شاوخوا کې امیر حسین او د ده زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په ځواکمن مشر بدل شو او سمرقند یې خپله پلازمېنه وټاکله.



## د تیمور يرغلونه

تیمور د (۷۳۳ق./۱۳۳۳م. او ۷۸۱ق./۱۳۸۰م.) کلونو په منځ کې څلور ځله د خوارزم په هېواد پسې لښکرې وایستې او هغه یې ړنگ کړ. مغولستان او قباچاق دښته یې فتح کړه او خپل څوارلس کلن زوی (میران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندې کولو پسې ولېږه او په خپله هم پسې ورغی، نوموړي هرات کې په پراخه وړانکارو لاس پورې کړ. د ښار ټولې ودانۍ یې ړنگې کړې پرته د اختیارالدین له ارگ څخه او د یادولو وړ ده چې ډلې ډلې د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقیهان او پوهان یې په جبري توګه د سبز ښار ته ولېږل.

ملک غیاث الدین کرتي که څه هم په لومړیو کې د تیمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵ق./۱۳۸۳م) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او د آل کورت د لړۍ پاڼه هم واوښته.

تیمور په خپله (۲۹) کلنه واکمنۍ کې د خپلو ډېرو سختو يرغلونو او حملو په پایله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چین څخه تر مدیترانې او همدارنګه د روسیې او مسکو د استپونو څخه تر ډهلي پورې سیمې یې ونیولې او د لویې امپراتورۍ بنسټ یې کېښود. د تیمور د لښکرو اصلي هسته جغتایي ترکانو تشکیلوله. د ده په لښکرو کې ځینې ښځې هم وې تیمور په (۸۰۷ق./۱۴۰۴م) کال کې د (۷۱) کلونو په عمر مړ شو.

## د تیمور ځایناستي

د مړینې په وخت کې یې ۳۶ زامن او لمسیان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته یې د اولادونو ترمنځ په واکمنۍ جګړې پېښې نه شي. په ژوند یې فتح کړي هېوادونه د دوی ترمنځ ووېشل. سره له دې هم، د تیمور له مړینې څخه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسیو ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو یې ورو ورو د خپلو ورېرونو له خوا نیول شوي سیمې ترلاسه کړې. دوی دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. یو یې د میران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ایران په لویدیځ ګرجستان، ارمنستان او الجزایر کې او دویم دولت د شاهرخ په

خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړې چې مرکز یې د هرات ښار و. که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نوموړي د لېونتوب، د ده د زامنو ترمنځ د اختلاف او د قراقویونلو ترکمنانو او همدارنگه د ایران د آل جلاير د واک نیولو په دلیل له منځه لاړ خو له بله پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نوموړي د درباریانو کفایت او پوهې له برکته دوام وکړ. د ده دوره د افغانستان په تاریخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي.

نوموړي (۴۳) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې د لوی کتابتون چې د شاهرخ په امر جوړ شوی و، لرونکی شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غونډېدو مرکز وگرځېد. د ده له مېرمنو څخه یوه گوهرشاد آغا په ترکی ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د ښوکارونو په کولو او د خیر د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ څخه د ده زوی الغ بیگ واکمني ته ورسېد. دی هم د پلار په څېر علم دوست او پوه سپری و. خو په (۸۵۲ق/۱۴۴۸م) کال کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې وروسته د شهزاده گانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له څه مودې وروسته د سلطان حسین بایقرا په نامه یو بل تیموري امیر په هرات کې واکمني ته ورسېد. نوموړي، امیر علي شېر نوایی چې د خپل وخت له پوهانو او ادیبانو څخه گڼل کېده، وزیر وټاکه. د ده د واکمنۍ دوره (۳۳) کاله اوږده شوه. او د ده په وخت کې هرات د آبادۍ او د بدې اوج ته ورسېد.

د سلطان حسین بایقرا له مړینې سره سم د تیمور د ځایناستو زوال هم پیل شو او د دوی د واکمنۍ سیمه د شېباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خوا تریرغل لاندې راغله او په همدې توگه دوی د تاریخ یوه برخه شول. تیموریانو (۱۱۳) کاله واکمني وکړه او د دوی له ډلې څخه شېپرو امپرانو په افغانستان واکمني تر سره کړه.

## په ټولګي کې فعالیت



زده‌کونکي دې، له نقشې څخه په ګټه اخیستنې سره د تېموريانو د راولاړېدو ځای او د امپراتورۍ حدود او پولې څرګند کړي.



## پوښتنې

- ۱- د تیمور د گورکاني لقب لامل څه و؟
- ۲- افغانستان ته د تیمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنگه د ده برخليک څنګه شو؟
- ۳- د هرات د دوو مشهورو تیموري پاچاهانو نومونه واخلئ.
- ۴- د هرات آبادي او ددبه د کوم تیموري واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

## له ټولګي څخه دباندي فعالیت



زده‌کونکي دې له تاريخي کتابونو او سرچينو څخه په ګټه اخیستنې سره، د تېموريانو په دورې کې د هرات د فرهنگ او تمدن په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلو ټولګيوالوته وړاندې کړي. همدارنگه ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې ځورنده کړي.

## د مغولو او تېموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

زموږ په هېواد باندې د ماوراءالنهر د ډاروونکو يرغلونو پايلې او اغېزې په اقتصادي او فرهنگي برخو کې راڅرگندې شوې. سر بيره پر دې چې مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه او علمي مرکزونه يې پښتانه کړل، ورسره يې زموږ د سيمې زيات شمېر پوهان او عالمان يې ووژل او يا يې هم ليرې او نژدې هېوادونو ته تښتې ته اړ کړل. په واقعيت کې يو درېدلی حالت يا يو ډول په شاتگ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعيت تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

د مغولو د يرغلونو تر ټولو مهمې پايلې، سر بيره پر دې چې په سلگونو زره انسانان ووژل شول، ښارونه ويجاړ او همدارنگه کارېزونه او کرنيزې ځمکې له منځه لاړې مغولانو د نيول شوو سيمو هنرمندان او صنعتگران بندي کول او مغولستان ته به يې لېږل او دوی به يې استثمارول. يوه ډله به چې په کلو او ښارونو کې د مغولو له تېغه خلاصه شوه، نو د خان يا دخان اړوند کسانو له خوا به ترې اقتصادي گټه پورته کېده. بېلابېل ماليات په خلکو لگول کېدل.

پښتانه او اقتصادي ويجاړتيا په فرهنگي وضعې هم اغېزه وکړه او فرهنگي زيانونه په هغه کچه زيات وو چې د مغولو له يرغلونو څخه د مخه زموږ په هېواد کې زياتره کتابونه او آثار چې پيدا کېدل له منځه لاړل. مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه، جوماتونه او ديني ودانۍ چې په عين وخت کې به د پوهانو کتابونه او آثار هم پکې ساتل کېدل، له منځه لاړل.

پوهان او عالمان ووژل شول يا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کډه وکړي. او يا پخپله هغو ځايونو ته لاړل چې گومان يې کاوه د مغولو لاسونه هلته نه رسېږي، لکه: مصر، شامات او هندوستان.

په همدې دليل په ځانگړې توگه د عقلي او فکري پوهنو په برخه کې يو وحشتناک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سينا په شان روښانه څېرې رامنځته نشوې.

له بله پلوه فقر، بېوزلي، تېريو او غمونو د خلکو انگېزه د گټورو پوهنو په وړاندې راپټه کړه او د علومو زياتره اړخونو او ديني ليوالتيا ته پاملرنه و نه شوه چې دې کار به له دنيا څخه تښتې، صبر، قناعت او د ژوند سختۍ قبلولو لور ته توصيه کوله لکه تصوف او نړۍ پرېښودنه چې په





دې وخت کې يې زيات مينه وال پيدا شول او هغو کسانو ته به چې نړۍ ښه ونه برېښېده، نو به يې پناه وروپوله. که څه هم د يوشمېر صوفيانو کړنه او د فعاليتونو پايلې د هغه وخت د مغولي حاکمانو په گټه وې خو په عين وخت کې د طريقت پيروان او داسې صوفيان هم اوسېدل چې خلک به يې د پرديو په وړاندې پاڅون ته را بلل.

په هر حال، له ټولو زيانونو سره سره چې د فرهنگ په برخه کې رامنځته شول. زموږ د هېواد ځينې پوهان او اديبان د مغولو له منگولو څخه خلاص شول او په ليرې سيمو کې يې خپل آثار وپنځول، د دې دورې يو له مهمو شخصيتونو څخه مولانا جلال الدين محمد بلخي و چې پلار يې بهاولد نومېده. نوموړی (بهاولد) په ماوراءالنهر او خراسان کې ډېر مريدان لرل. او د مغولو د يرغل په سبب يې سيمه پرېښوده. د کلووالۍ په وخت کې درې سوه او ښان د بهاءالدين او د ده د کورنۍ په قيمتي کتابونو او د کور په سامان بار وو.

زموږ د هېواد تکړه مورخ قاضي منهاج الدين چې په منهاج السراج جوزجاني مشهور و، په دې وخت کې اوسېده. نوموړي هند ته د ناصرالدين دربار ته پناه يوره او خپل کتاب (طبقات ناصري) يې هلته وليکه. د جهانگشا کتاب ليکونکی عطا الملک جويني، امير حسين غوري، سيفي هېروي، رباعي فوشنجي، بابا هوتک، د ده زوی ملکيار هوتک او اکبر زمينداوري په همدې دوره کې اوسېدل.

## د تېموريانو په دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د تېمور اقدامات لکه د نورو سيمو لاندې کولو، د ښارونو او ودانيو وړانول، د اوسېدونکو وژل او لوټ کول او همدارنگه ماوراءالنهر ته د پوهانو، کسبگرو، صنعتگرو او هنرمندانو لېږل د چنگېزخان کړنلارې ته ورته وو. له دې امله ويلی شو چې د نوموړي دوره د مرکزي آسيا د پوونده (صحراگستان) تسلط د تورې دورې دوام وگڼو. خو د تېمور په خلاف د ده اولادونو فرهنگي، هنري او معماري چاروته ډېره پاملرنه کوله. د تېمور د زوی شاهرخ ميرزا او د نوموړي د ښځې گوهرشاد بيگم آغا په ملاتړ ډېر روښانه او ارزښتناک آثار رامنځته شول. او د شاهرخ

زوی الغ بېگ په ملاتړ په سمرقند کې د الغ بېگي رصدخانې په نامه يوه لويه نجومی رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې بسيا وو.

د شاهرخ بل زوی بایسنقر هم د کتاب له ملگرو څخه گڼل کېده. نوموړي د لويې کتابخانې بنسټ کېښود. بایسنقر هم نژدې څلورېنست تنه انځورگران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغونډ کړل. دوی زیات آثار انځور کړل لکه د فردوسي شاهنامه، لیلی او مجنون، د سعدي بوستان او گلستان، ده د ټولو هنري آثارو یونوی سبک رامنځته کړ چې د (هرات مکتب) نوم یې ځانته غوره کړ. د هرات په ښوونځي کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنگه په ساده کربنو او بې ابزارو ((لومړنۍ ابزار)) میناتوري یې رامنځته کړې.

په هرات کې په ځانگړې توگه د سلطان حسین بایقرا (۹۱۱-۸۲۶ ق/۱۵۰۶-۱۴۷۰ م) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنگ د غوړیدنې او پراختیا د اوج دوره وه. په دې دورې کې پاچا او د ده عالم وزیر (علي شېرنوایی) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او ادیبانو څخه ملاتړ کاوه چې په پایله کې مهم علمي او فرهنگي یون رامنځته شو. په ځانگړي توگه د نقاشۍ ستر استاد کمال الدین بهزاد چې ډېر نفیس آثار یې وړاندې کړل. د هرات د هنري مکتب نوم یې ډېر لوړ کړ. دغه هنرمند د هرات ښوونځي ځانگړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دورې کې د هرات د ارگ له بیارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په بلخ ولایت کې حضرت علي عليه السلام د منسوب زیارت جوړونه، په مشهد کې د گوهر شاد بیگم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د گوهرشاد او سلطان حسین بایقرا د قبرونو رغونه سره له شپږو ښکلاویزو منارونو، په گازرگاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر ښکلې کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زیارتونه همدارنگه د ایران پولې ته نژدې د خارگرد جومات یادولای شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنگي شخصیتونه عبارت وو له: امیر علي شېرنوایی، ملا حسین واعظ کاشفي، سلطان حسین بایقرا، شېخ عبدالرحمن جامي، میر سید علي خطاط، مولانا حسین علي هروي، ملا محمد ابراهیم غبار او د فاضلو او شاعرو ښځو له ډلې څخه د لاندې

بڼځو نومونه اخیستي شو:

سلطان رضیه د التمش لور چې شعر به یې هم وایه، مهر النسا چې تخلص یې مهري و او په هرات کې اوسېده. د امیر علي جلایر لور، آفاق جلایر چې د حسین بایقرا په زمانه کې اوسېده له او (ماه) چې هم شاعره او هم ستوري پېژندونکې وه.

## په ټولګي کې فعالیت



زده‌کونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، یوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنگي وضعې او دویمه ډله دې د تیموریانو د دورې په فرهنگي حالت په لنډه توګه خبرې وکړي.



## پوښتنې

- ۱- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتگرانو په وړاندې د مغولو او تیموریانو په چلند خبرې وکړئ؟
- ۲- مولانا جلال الدین محمد بلخي چېرته اوسېده او ولې یې کپه وکړه؟
- ۳- د ګوهرشاد بیګم آغا په امر د دوو مشهورو جوړو شوو ودانیو نومونه واخلي.
- ۴- امیر علي شېر نوايي څوک، او په څه حال کې یې ژوند کاوه؟
- ۵- په بلخ کې حضرت علي عليه السلام ته منسوب زیارت د کوم تیموري پاچا په واسطه جوړ شو؟

## له ټولګي څخه د باندې فعالیت



زده‌کونکي دې د (هرات هنري ښوونځي) په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولګي ته وړاندې کړي، همدارنګه تر ټولو غوره مقاله دې د ښوونځي د اعلانونو په لوحه باندې ځورنده شي.

## دریم خپرکی

### افغانستان د کندهار له پاخون څخه مخکې

په دې خپرکي کې به د کندهار د پاخون په وړاندې حالات په تېره بیا له درو گاونډيو دولتونو (شيبانيانو، صفويانو او بابرانو) سره زموږ د هېواد د اړيکو څرنگوالي، تر مطالعې لاندې ونيول شي. دغه راز زده کوونکي به د هوتکيانو په مشرۍ په کندهار کې د لومړني افغان دولت له جوړېدو سره آشنا شي.



په کندهار کې د حاجی میرویس نیکه آرامگاه

## د خپرکي موخي

۱. د کندهار د خپلواکۍ له پاڅون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زده‌کوونکو بلدول.
۲. له گاونډيو واکمنو لږيو لکه شيبانيانو، بابرانو او صفويانو سره د افغانستان او د دوی د اړيکو په څرنگوالي د زده‌کوونکو بلدول.
۳. په افغانستان او ايران کې د هوتکي دولت له مهمو سياستونو او اقداماتو سره د زده‌کوونکو بلدول.
۴. په ياده شوې دورې کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زده‌کوونکو بلدول.
۵. زده‌کوونکي دې د تاريخي اطلسونو او نقشو څخه کار واخيستلای شئ.
۶. د انحطاط او تجزيې دورې په ترڅ کې د مهمو تاريخي او فرهنگي شخصيتونو او پوهانو سره د زده‌کوونکو بلدول.

## د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضعه

د هرات د تیموري لړۍ له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې یوه مرحله (تقریباً دوه نیمې پېړۍ) رامنځته شوې چې د افغانستان سیاسي مرکزیت او یو قلمرو له منځه لاړ چې زموږ گاونډیو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد ځینې برخې لاندې کړې. د دې ډلې مهم ځواکونه عبارت وو له: ازبکي شیبانیانو، د ایران صفویان او د هند مغولانو څخه چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او ډهلي څخه یې زموږ د هېواد سیمې او ولایتونه اداره کول. د وضعې څېړنه او د هوتکیانو په واسطه د افغانستان د بیارغونې څرنگوالی د دې او د څو نورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې په گډه به یې لولو.

### په افغانستان کې شیبانیان

ازبکان د مغولو او تاتاریانو له اولادې څخه شمېرل کېږي. ازبکان خپل نوم له (ازبک خان) (۶۸۱-۷۴۳ق/۱۲۸۲-۱۳۴۲م) کلونو څخه اخلی. نوموړي د مغولو زرین پوځ چې د (والگا) رود ترڅنګ مېشت و، مسلمان کړ. نوموړی پوځ د ترکی قومونو څخه جوړ شوی و، خو رهبران یې مغولي نژاده وو.

په مرکزي آسیا کې د ازبکانو ځواک د چنگېزخان د زوی جوجي د یوه لمسي ابوالخیر له خوا رامنځته شو او نوموړي د قیچاق د دښتو یوه زیاته برخه ونيوله خو د ازبکو تر ټولو مشهور پاچا محمد خان شیباني (شيبک خان) نومېده، نوموړی د (ابو الخیر خان) زوی و.

شيبک خان د شپارسمې مېلادې پېړۍ په لومړیو کې د تیموري لړۍ وروستی واکمن په سمرقند کې له پښو وغورځاوه او په دې توګه یې په ماوراءالنهر کې د ازبکانو د واکمنۍ بنسټ کېښود. که څه هم د شیبانیانو واکمني موقتاً د بابر له غندنې سره مخ شوه خو په (۹۱۱ق/۱۵۰۵ م) کال شیبانیان وتوانېدل چې بابر او ملاتړي یې له مرکزي آسیا څخه وشړي.

شیبانیانو په ځانګړې توګه د سلطان حسین میرزا له مړینې وروسته او د نوموړي د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لورته پاملرنه وکړه او د تیموریانو د واکمنۍ مرکز، هرات د شيبک خان ازبک لاسته ورغی. پرته له هرات څخه، کندهار هم د شیبانیانو تر یرغل لاندې راغی او دا ښار چې تر اوسه د بابر پاچا له ورور یادګار ناصر میرزا سره و، تر استرا باده پورې مخکې لاړل.

د شیبانیانو ځواک تر (۹۱۶ق/۱۵۱۰ م) کال پورې، چې د شاه اسماعیل صفوي یرغلونه په ازبکانو جاري وو، چلېده، خو په همدې کال، په هغې خونړۍ جګړې چې مروې ته نژدې را پېښه شوه. محمد خان شیباني د خپل لسوزرو جنګیالیو سره د ایران صفوي قزلباشو له خوا ووژل شو چې په دې



ترتيب دا ځل زموږ د هېواد لويديځې، شمالي او مرکزي برخې د صفويانو لخوا لاندې شوې. که څه هم په موقته توگه شيبانيانو د آمو سيند غاړې ته په شاتگ وکړ خو يرغلونه او بريدونه يې په ځانگړې توگه د افغانستان په شمال باندې ونه درېدل او دوی د افغانستان په شمال کې بدخشان تر ميمني او بادغيس پورې او همدارنگه دهېواد په لويديځ کې يې هرات څو څو ځلې تر يرغل لاندې ونيو. په ځانگړې توگه عبيدالله خان چې د محمد سلطان خان زوی او د ابو الخير لمسی و، د ازبکانو ځواکمن پاچا د (۳۳) کلونو واکمنۍ په ترڅ کې اووه ځله زموږ په هېواد او په ايران يرغلونه کړي چې ډېر زيات زيانونه يې را اړولي دي.

شيبانيانو تر (۱۰۰۷ق/۱۵۹۹م) کلونو پورې واکمني چلولې ده. د دوی پلازمېنه زياتره وخت سمر قند او ځينې وخت بخارا هم وه، او څه د پاسه يوه پېړۍ يې زموږ د هېواد شمالي او لويديځ ولايتونه او سيمې يې تر بريدونو او يرغلونو لاندې نيولې وې. د ازبکو استراخانيان هم په مرکزي آسيا کې د شيبانيانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې يې هماغه د شيبانيانو سياست پر مخ بېوه او ځينې وخت به يې زموږ د هېواد شمالي ولايتونو لکه تخار او بلخ او ځينې وخت به يې هرات ته لاس غزولو. د استراخانيانو حکومت تر (۱۱۶۷-۱۷۵۴م) کال پورې دوام وکړ.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي له نقشي څخه په گټې اخیستنې سره د والگا رود په شاوخوا کې د مغولي زرین پوځ د میشت کېدو موقعیت او د افغانستان شمال ته د شیبانیانو د لاس رسې لارې په گوته کړي.



## پوښتنې

- ۱- شیبانیان د نژادي پلوه په کومې ډلې پورې تړل کېږي؟
- ۲- د شیبانیانو د ځواک اصلي مرکز چېرې واقع و او ولې یې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟
- ۳- شیبک خان (محمد خان شیباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟
- ۴- د هغو ولايتونو نومونه واخلئ چې زياتره وخت به د شيبانيانو او استراخانيانو د بريد او يرغلونو لاندې راتلل.

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کوونکي دې له علمي سرچينو څخه په گټې اخیستنې سره د شیبک خان د کړنلارې په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

## بابريان او افغانستان

يوه بله سلسله چې د تجزيې او گډ وډۍ په وخت کې يې زموږ د هېواد په ځينو برخو واکمني چلوله، بابريان وو. دوی هم د افغانستان د ډېرو گاونډيو ځواکونو سره په سيالي کې زموږ د هېواد د پرېشاني، په شاتگ او د ټولنيزو، سياسي او اقتصادي خنډونو لامل وگرځېدل. په دې لوست کې به د افغانستان د تاريخ په دې برخه کې د بابريانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولي.

ظهیر الدین محمد بابر (د ببر په معنا) د تیمور له لمسیانو څخه گڼل کېده. پلار یې په ازبکستان کې د اندیجان حاکم و. نوموړي د ازبک شیباني ځواک د خپرېدو په لار کې په (۹۰۶ ق/۱۵۰۱ م) کال له مرکزي آسیا څخه افغانستان ته وتبته. او د بېرته راستنېدو په لومړیو ورځو کې د تخارستان سیمه ییز حکمران خسرو شاه ورته ښه راغلاست ووايه.

خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سیمې په واک کې درلودې. بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکرې ورسره ملگرې کړې چې د خسرو شاه له ځواک څخه بېلې شوې وې؛ نو د کابل په لور وخوځېد. کابل په دې وخت کې د هرات د تیموریانو له خوا د یوه حاکم په واسطه اداره کېده. بابر په (۹۱۰ ق/۱۵۰۴ م) کال کې کابل پرته له جگړې او مقاومت نه ونیوه. دغه وخت چې د تیموریانو د واکمنۍ لړۍ د کمزورۍ او سقوط سره مخامخ وه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېږل او په ټولیزه توگه، پرته د افغانستان د لویدیځو او شمال لویدیځو ولایتونو څخه پرته چې د ایران د صفویانو تر واک لاندې وو، نور وتوانېد چې د افغانستان زیاتره سیمې لاندې کړي.

بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو یې واک ټینګ کړ. د هند په لور یې پوځونه وخوځول چې په پایله کې یې د کابل، بدخشان او کندهار د ځواکونو په واسطه یې ډهلی ونیو چې په دې ترتیب په هند کې د یوې نوې لړۍ بنسټ کېښودل شو چې ترڅو پېر یې دوام وکړي. بابر په (۹۳۵ ق/۱۵۲۹ م) کال کې مړ شو او د خپل وصیت له مخې په کابل کې خاورو ته وسپارل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي تر ټولو مشر زوی ناصر الدین محمد همایون چې په کابل کې زیږېدلی و، رامنځته شو. نوموړی د خپلو وروڼو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامخ شو.

همایون د افغان شېر شاه سوري د پوځونو له خوا د قنوج په سیمه کې ماتې وخوړه او څرنگه چې وروڼو یې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ایران کې یې د صفوي طهماسب دربار ته پناه یوړه. په دې وخت کې د افغانستان زیاته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوی کامران میرزا په لاس کې وه. خو همایون داځل په (۹۵۱ ق/۱۵۴۴ م) کال کې افغانستان ته راوگرځید او د (۱۳) زرو صفوي قوتونو په مرسته یې د افغانستان زیاتې سیمې او ولایتونه لاسته راوړل. داځل یې له لسو کلونو څخه وروسته خپل هغه وروڼه له مخې لیرې کړل چې له نوموړي سره مخالف وو.

همایون په دې موده کې خپل وروڼه هر یو ناصر میرزا، میرزا هندال او میرزا عسکري ووژل او کامران





میرزا بی پروند کره وروسته هند ته یې پام شو او د سلطان ابراهیم لودی له ماتې وروسته؛ دویم ځل د دهلي پر گلۍ کېناست. د همایون له مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین اکبر د دهلي پر تخت کېناست. او نوموړي د کابل او غزني اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپارله خو دی په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخړو کې ښکېل و، په ځانگړې توگه د خیبر، سند او ژوب په سیمو کې د دوی پاڅونونه یې شنل کړل.

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته، د ده زوی سلیم شاه د جهانگیر په نامه د هندوستان واکمن شو. د همدې واکمن په وخت کې چې صفوي شاه عباس په کندهار یرغل وکړ او نوموړی ښار یې ونیوه. د صفویانو او گورکانیانو د واکمنۍ په موده کې دکندهار برخلیک د یادو شوو دوو لږو ترمنځ د اختلاف او شخړو مهم ټکی و او ډېر ځله گورکاني هند او صفوي ایران د دې په سر سره نښتي دي. د جهانگیر ځایناستو، شاه جهان او اورنگزیب هم دخپلو واکمنیو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېرې هلې ځلې کړې دي او په ځانگړې توگه د کابل، بلخ او بدخشان برخلیک د دوی او د سیمه ییزو ځواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هېواد د شمالي سیمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازبکو استراخانیانو ترمنځ جگړې او همدارنگه د خټکو او یوسفزیو سره ټکرونه او نښتې چې په ځانگړې توگه د اورنگزیب په (۵۰) کلنه دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وگرځېدل.

دغو پېښو څرگندوله چې د افغانستان د تجزیې موده را رسېدلې، د پردیو لاسوهنو او د ځینو سیمه ییزو مخورو له خوا د بهرنیو ځواکونو ملاتړ د دې لامل وگرځېد چې گډوډي او انحطاط رامنځته شي چې د ډېرې مودې لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شوه.

## په ټولگي کې فعالیت



زده‌کوونکي دې هغه دلایل ووايي چې له افغانستان څخه یې د بابر پاملرنه هندوستان ته واړوله.



## پوښتنې

- ۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او ورپسې هندوستان ونیوه؟
- ۲- همایون ولې صفوي دربار ته پناه یوړه؟
- ۳- د هغو اختلافي سیمونو مونه واخلئ چې د بابرانو او صفویانو او همدارنگه د بابرانو او استراخانیانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېدې؟
- ۴- ولې بابر پاچا د افغانستان لویدیځ ولایاتو ته لښکر کښي ونه کړه؟

## له ټولگي څخه دباندي فعالیت



زده‌کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطر اتو ټولگي په هکله یو لنډ مطلب ولیکي.

## افغانستان او صفویان

د اېران صفویانو زموږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترگې پټې کړې وې چې زموږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یادیده. زموږ په هېواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم مهاله کورنیو (ازبکانو او گورگانیانو) سره د سیالی په پایله کې زموږ هېواد ته درانه زیانونه واوښتل. که څه هم له صفویانو سره د دوی تر لاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په ځانگړې توگه افغانان له هغو لومړیو ډلو څخه شمېرل کېږي چې له صفویانو څخه یې خپله خپلواکي تر لاسه کړه، دغه موضوعگانې به په دې لوست کې ولولو.

صفویان په اصل کې د شیخ صفی الدین اردبیلی له نسله دي. شیخ صفی الدین اردبیلی په اتمه هجري پېړۍ کې اوسېده. چې په ایران او کوچني آسیا یا عثماني خلافت کې یې ډېر مريدان او پیروان وو، خو په اېران کې د صفوي لړۍ د حکومت بنسټ ایښودونکي شاه اسماعیل گڼل کېږي. نوموړي د



په اصفهان کې د شیخ لطف الله جومات

شیخ صفی الدین اردبیلی له لمسیانو او په عین وخت کې د خپل عصر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپلو مخالفانو باندې له برلاسی وروسته په (۹۰۷ق/۱۵۰۱م) کال کې د اېران د تبریز په ښار کې د تاج ایښودلو مراسم تر سره کړل. نوموړي د خپلو تکړه مريدانو او ترک ټبره ملا تر کونکو (قزلباشو) په واسطه د اېران په دولت کې د حکومت د بنسټ ټینګولو نه وروسته د افغانستان لوري ته پاملرنه وکړه.

افغانستان په دې وخت کې د ازبکي شیباني ځواکونو او بابرانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او بابر پاچا اړیکې ډېرې ښې وې او هر وخت به یې د لیکونو په واسطه اړیکې ټینګولې خو د شاه اسماعیل او شیبک خان اړیکې ډېرې خرابې وې. چې په (۹۱۶ق/۱۵۱۰م) کال کې د صفویانو او ازبکانو ترمنځ په خونړۍ جگړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازبکانو سخته ماتې وخوړه، د ازبکانو پاچا شیبک خان ووژل شو او د (۳۰) زرو په شاوخوا کې ځواکونه یې یا مړه او یا بنديان شول. له دې وروسته له هرات څخه تر بلخ او هزاره جاتو پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازبکانو او صفویانو ترمنځ د پولې په توگه وټاکل شو.

که څه هم دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو زموږ د هېواد لویدیځې او شمالي سیمې ډېر ځله د دواړو لوري د شخړو او یرغلونو په ډگریدل شول خو د یادو شوو سیمو خلک له دواړو لورو څخه ناراضه وو. شاه اسماعیل صفوي په (۹۳۰ق/۱۵۲۴م) کال کې مړ شو او له ده وروسته د نوموړي زوی طهماسب د اېران پاچاهۍ ته ورسېد. د دې پاچا په وخت کې همایون گورکاني چې د خپلو وروڼو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، اېران ته پناه یوړه. نوموړی له څه مودې وروسته د صفوي دولت (۱۳) زرو جنگي ځواکونو (قزلباشو) سره افغانستان ته راوگرځېد، کندهار او کابل یې ونیول او د کندهار سلطنتي خزانې یې د اېران دربار ته ولېږلې، اېراني سرتېري له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول.



د پهماسب د مړينې له كبله صفويانو له داخلي بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هېواد هم د صفويانو د رقيبانو (ازبكانو او گوركانيانو) د يرغلونو سره مخ شول. خو د عباس ميرزا د بيا را څرگندېدو سره سم، چې په لومړي سر کې يې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته يې ټول ايران لاندې کړ، کندهار يې هم دخپلې ولکې لاندې راوست. د کندهار برخليک هر وخت د صفويانو او گوركانيانو دوو لړيو د اختلاف سبب و.

د دې ځواکمن پاچا له مړينې سره سم په (۱۰۳۸ق/۱۶۲۹م) کال کې د دې کورنۍ له منځه تلل هم پيل شو، ځکه د نوموړي نه وروسته يې له ځنډه، شاه صفي ډگرته راغی او کابو د صفوي کورنۍ ټول غړي يې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۰۴۷ق/۱۶۳۰م) کال عثمانيانو په لوېديځ کې بغداد او گوركانيانو په ختيځ کې کندهار ونيوه په دې توگه دويم شاه عباس يو ځل بيا له گورکانيانو څخه د کندهار د نيولو هڅه وکړه تر څو يې خپلې ولکې لاندې راولي. که هر څو د هندوستان د پاچا شاه جهان له خوا د کندهار د بيانيولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنگزيب يې د کندهار د نيولو لپاره ولېږه خو هڅو يې نتيجه ورنه کړه او گورکانيان د دې ښار د اويا ورځو محاصرې وروسته، په شاتگ ته اړ شول. له دې وروسته، سره له دې چې په ښکاره توگه، کندهار د صفويانو له واک لاندې و خو د صفوي مامورينو د بد چلند له امله ورځ په ورځ ترې خلک ناراضه کېدل او ځينې وخت به د خلکو د پاڅونونو لامل گرځېدل. په پايله کې د دې پاڅونونو له ډلې څخه د يوه پاڅون په ترڅ کې چې حاجي ميرويس خان هوتک له خوا تر سره شو. افغانان وتوانېدل. چې د صفوي حکومت له ظلمه ځان خلاص او خپله خپلواکي ترلاسه کړي.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په ټولگي کې له نقشبې څخه په گټې اخيستني سره، هغه سيمې په نښه کړي چې د ازبکانو يا صفويانو د بريد او يرغلونو ډگرو.



### پوښتنې

- ۱- د صفوي لړۍ بنسټ ايښودونکی څوک و او نوموړي ولې د افغانستان په لور لښکر وخوځاوه؟
- ۲- د صفويانو سره په شخړو کې هغه ښکېلې ډلې څه نومېدې، چې د افغانستان په گاونډو کې يې ځواکونه مېشت وو؟
- ۳- همایون گورکاني د کوم ايراني پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کېښي وکړه او کوم ولايتونه يې لاسته راوړل؟
- ۴- د کندهار برخليک ولې د صفويانو او گورکانيانو د اختلاف سبب وگرځېد؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کوونکي دې له علمي سرچېنو څخه په گټې اخيستني، د گورکانيانو او صفويانو په بهرني سياست کې د کندهار د اهميت په هکله يوه مقاله وليکي.



## د حاجي ميرويس نيکه تر مشرۍ لاندې د کندهار پاڅون

په هېواد کې د يوې اوږدې دورې گډوډيو نه وروسته د هوتکيانو تر مشرۍ لاندې په گرگين د ظلم څخه د خلاصون په موخه د کندهار د خلکو پاڅون يو مهم گام گڼلی شو. د غه گام د پرديو د غلامۍ کرې ماتې کرې او د سيمه ييزه خپلواکه حکومت بنسټ يې کېښود. د نوموړي پاڅون د برياليتوب څرنگوالی او په کندهار کې د هوتکي دولت جوړښت د دې لوست موضوع ده چې تاسې به يې ولولئ.

څرنگه چې په دوو تېرو لوستونو کې مو ولوستل، د هرات د تيموريانو دولت له ړنگېدو وروسته د دوه نيمو پېړيو په ترڅ کې د افغانستان سياسي او ټولنيز يووالی له منځه لاړ. او پرته له هغو خانانو او د سيمو مخورو څخه چې د خپلې واکمنۍ لمنه يې غوړولې وه، په ځانگړې توگه بابرانو او صفويانو د خپلو تېريو او ظلمونو په واسطه زموږ خلک تر پزې رسولې وو. هغه ظلمونه او ستمونه چې د گرگين خان په نامه د يوه گرجي الاصله ايراني له خوا په کندهار او ددې په شاوخوا سيمو کې کېدل زياتره خلک يې د پرديو پر ضد پاڅون ته هڅولي وو. په پايله کې دغه پاڅون د (۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ م) کال په پسرلي کې رامنځته شو او ميرويس خان چې په ((حاجي ميرويس نيکه)) مشهور و د دې پاڅون مشري کوله.

### د کندهار پاڅون د رامنځته کېدو لاملونه

د ايران د صفوي لړۍ وروستۍ پاچا شاه سلطان حسين نوميده. نوموړي په اصفهان کې دواکمنۍ په لومړيو کلونو کې د همدې هېواد په ختيځ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوڅانو، نارويي، ريگي، رخشاني او افغانانو د پاڅونونو د ټکولو په لټه کې شو. د دې ډول حرکتونو لمنه د کرمان، يزد او د نائين تر څنډو رسېدلې وه. نژدې په همدې ورځو کې ازبکانو په خراسان کې او کردانو د ايران په لويديځ کې د صفوي حکومت په ضد فعاليتونه پيل کړي وو. که څه هم د شاه سلطان حسين د پاچاهۍ په پيل کې گرگين خان په گرجستان کې بغاوت کړی و او په همدې ورځو کې په اصفهان کې اوسېده خو سره له دې ټولو گرگين خان د ايران د دربار له خوا د يادو شوو پاڅونونو د ټکولو لپاره مامور شو. په دې کار کې د گرگين خان برياليتوب د دې لامل شو چې د صفويانو له خوا د کندهار عمومي حکمران وټاکل شي. ځکه د (۱۱۱۵ ق / ۱۷۰۳ م) کال په وروستيو کې بلوڅان د ميرسمندر په مشرۍ کندهار ښارته ننوتی وو او صفوي مامورينو ته يې ستونزې زېږولې وې. گرگين د کندهار ښار ته له ننوتو وروسته د هغه ځای اداره په لاس کې ونيوله. او څرنگه چې نوموړی غوسه ناک، سخت گير او خونړی سړی و، نو ځکه يې د کندهار په اوسېدونکو هر ډول زور زياتي پيل کړ. نوموړي د قومونو او قبيلو مشران



تر فشار لاندې راوستل او ځينې خوږې لامړه کړل. له دې قومي مشرانو څخه يو حاجي ميرويس خان نومېده چې د گرگين خان سترگې پرې ولگېدې.



حاجي ميرويس نيکه

### د کندهار د پاڅون مشر حاجي ميرويس نيکه

ميرويس خان چې په حاجي ميرنيکه مشهور و د يوو لسمې پېړۍ په وروستيو کې د نازو په نامه له يوې مور څخه وزېږېده. پلار يې شاه عالم خان د هوتکو قوم له مشرانو او مور يې د سلطان ملخي توخي لورو وه، چې دواړه د قومي مشرانو څخه گڼل کېږي. په را وروسته وختونو کې څه وخت چې ميرويس خان د جعفرخان سدوزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموړي ټوليز حيثيت يې نور هم لوړ کړ او څرنگه چې نوموړی يو نيک خوښه، فصيح، مدبر

او زړور سړی و او په څنگ کې يې د سوداگرۍ دنده هم پر مخ بېوله ، نو ځکه په ډېره اسانۍ سره يې وکولای شول چې د هغه وخت کندهار په خلکو کې بڼه ځای ولري. د همدې خصوصياتو او صفاتو په لرلو سره د کندهار ښار د مشر په توگه هم وټاکل شو. او په دې مقام کې د خلکو او د هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې په توگه يې دنده تر سره کوله خو په همدې حال کې يې هم د خلکو له ملاتړ څخه لاس وانه خيست او په هغه ليک کې چې د ده لاسليک پرې و دگرگين له زور زياتي څخه په کې شکايت شوی و، او د اصفهان دربار ته وليږل شو، دا کار د دې لامل وگرځيد چې ميرويس خان دا ځل د گرگين له خوا ونيول شو او لاس نيولی اصفهان ته وليږل شو.

### زيات وپوهېږي:

د (۱۱۱۹) هجري قمري کال د ذالقعدي مياشتې په نولسم نيټه ، کله چې زموږ ملي قايد ميرويس نيکه د ملت په مرسته، گرگين د يرغلگرو قوماندان يې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې يې د يو ملي حکومت بنسټ کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندې يو ملي افغاني جرگه کې داسې وويل ((که تاسو له ما سره يو موټی شئ او زما ملا وتړئ، نو په دې صورت کې ډير ژر دا امکان شته چې بريا به تر لاسه شي؛ تر څو د اسارت او ذلت منحوس ځنځير له خپلې غاړې څخه لرې کړو. او په مقابل کې د خپلواکۍ افتخار او د عزت بيرق د هېواد په گوټ گوټ او د نړۍ د آزاده ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله چې د پرديو د سلطې هغه يوځ له خپل ځان څخه لرې کړو او په لوی خدای تبارک او تعالی باندې توکل وکړو او مطمئن اوسو، څرنگه چې زموږ نيت پاک دې نو د لوی خدای ﷻ په استعانت وروستني برياليتوبونه زموږ دي))

میرویس خان مخکې له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو، او د صفوي حکومت او دربار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموړی وتوانید چې نه یوازې ځان ته برائت ورکړي، بلکې د صفوي پاچا، سلطان حسین حضور ته هم ورسېد او مکې ته یې د تللو اجازه هم ترې واخیسته. نوموړي په مکې معظمې کې له مذهبي عالمانو څخه د گرجي گرگین په وړاندې د پاڅون فتوا تر لاسه کړه.

له اصفهان څخه کندهار ته د حاجي میرویس خان له راگرځېدو سره سم د اصفهان د دربار وضعه د گرگین په وړاندې بدله شوې وه ځکه داسې گنگوسی اورېدل کېده چې د روسيې امپراطور پترکیر غواړي ارمنستان او گرجستان له خپل هېواد سره ونښلوي او داهم ویل کېدل چې گرگین له خپلو عسکرو غواړي د پترکیر سره یوځای شي. دغه گنگوسه د دې لامل وگرځېده چې میرویس خان له ډیر واک سره کندهار ته بیرته وگرځي.

نوموړي داخل په کندهار کې په ډیرې حوصلې سره د پرډیو په وړاندې د پاڅون لارې برابرې کړې. په ځانگړې توگه د (۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ م) کال په پسرلي کې هغه وخت چې گرجي لښکرې د گرگین د وراره الکساندر تر مشرۍ لاندې د کندهار ښار د ارغستان او کاکړو د خپلو په نیت وتلې وې نو ډیره ښه زمینه مساعده شوه، او په دې حال کې میرویس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په یوه سیمه ییزه جرگه کې سره راټول شول او له میرویس خان سره یې ژبه وکړه، او همدارنگه د کندهار د اوسېدونکو په مرسته یې گرگین او د صفوي دولت ډیرې گرجي لښکرې د کندهار ښار نه د خلوښتو میلو په واټن د (ده شیخ) کلي کې غافلگیره او بیا ووژلې.

الکساندر او پوځونه یې هم چې د کاکړو له جگړې څخه راگرځېدلي وو، په ډېرې سختۍ وتوانیدل چې له جگړې وتښتي او گرځک ته ځان ورسوي.

په دې ترتیب د بایزید انصاري تر مشرۍ لاندې د روښاني پاڅون، د خوشحال خان خټک تر مشرۍ لاندې د خټکو تر پاڅون وروسته د کندهار پاڅون د خپلواکۍ گټلو په لاره کې دریم گام گټلی شو. چې د کندهار د خلکو په گډون تر سره شو، چې زموږ په هېواد کې یې د خپلواکه دولت بنسټ کېښود.

د صفویانو له خوا د کندهار د بیانولو پرله پسې هڅو، څه گټه ونه کړه او میرویس خان، ملي قاید ترنامه لاندې اته کاله د



په کندهار کې د حاجي میرویس خان مزار

کندهار واگې په لاس کې درلود. حاجي ميرويس نيکه په (۱۱۲۷ ق / ۱۷۱۵م) کال کې مړ شو.

### مير عبدالعزیز

له ميرويس نيکه وروسته د ده ورور مير عبدالعزیز خان د کندهار د حکومت مشري تر لاسه کړه خو نوموړي له دوو کالو حکومت څخه وروسته، د حاجي ميرويس خان د کړنلارې خلاف له صفوي حکومت سره د پخلاينې لاره خپله کړه. د قومونو او قبيلو مشرانو د نوموړي دا کار خوښ نشو او د حاجي ميرويس خان زوی مير محمود يې د خپل کاکا وژلو ته تشويق کړ او نوموړی وروسته له دې کاره په (۱۱۲۹ ق / ۱۷۱۶م) کال کې د کندهار د حکومت پر تخت کيناست.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوو بېلابېلو ډلو کې د تاريخ په هماغه شېبو کې د کندهار ولايت د کورني او بهرني ارزښت په هکله خبرې اترې وکړي.

### پوښتنې



- ۱) گرگين څوک و او ولې د اصفهان د دربار له خوا د کندهار حکمران وټاکل شو؟
- ۲) ولې حاجي ميرويس د رهبر او مشر په توگه د کندهار د خلکو د منلو وړ وگرځيد؟
- ۳) د صفوي دربار په وړاندې د حاجي ميرويس نيکه او مير عبدالعزیز د سياستونو تر منځ توپير څه و؟
- ۴) ولې د ايران دربار حاجي ميرويس نيکه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندهار ته بېرته وگرځي؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کوونکي دې د کندهار د پاڅون په وخت کې د هېواد د سياسي او ټولنيزې وضعې په هکله يو مطلب وليکي او د لوست په راتلونکې درسي ساعت کې دې وړاندې کړي.

## په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ایران د تاریخ له مهمو برخو څخه شمېرل کېږي. که هر څو د دې دولت عمر ډېر لنډ و خو په همدې کم وخت کې بیا هم ډېرې مهمې پېښې رامنځته شوې. لکه له ایران څخه د ځینو سیمو د بېلولو په هکله عثماني او د روسیې نقشه، په ختیځ کې د سیمه ییزو حکومتونو جوړښت او ځینې نورې داسې پدیدې چې په دې لوست کې به ورسره بلد شو.



شاه محمود هوتکي

### شاه محمود هوتکي

په کندهار کې د حاجي میرویس خان مشر زوی شاه محمود په تخت کېښاست چې په هرات کې د ابدالیانو د واک ته رسیدو سره همزمان وو؛ ځکه چې په هرات کې افغانانو د کندهار له پاڅون څخه په الهام اخیستلو، هرات په (۱۱۲۹ هـ ق / ۱۷۱۶ م) کال د روژې په میاشت کې ونیو. د افغانانو مشري په دې وخت کې عبدالله خان سدوزي کوله. څرنګه چې شاه محمود هڅه وکړه چې د سیستان د نیولو طرحه عملي کړي، په لومړي سر کې له ابدالیانو سره مخ شو چې هرات یې په ولکه کې و. په دې جګړې کې هوتکیانو بریالیتوب تر لاسه کړ او په جګړې کې د هرات د ابدالیانو د مشر عبدالله خان زوی اسدالله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتک چې د ایران داخلي وضعه یې څارله، یو کال وروسته یې بیا خپل لښکر هغې خواته وخوځاوه، او دا ځل یې لښکرې له ریګستان څخه په تېرېدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خو د هغوی حکمران سره له پخلاينې وروسته کندهار ته راوګرځید. نوموړي په کندهار کې د خپلو لښکرو د پیاوړیتوب لپاره ځینې ګامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ ق / ۱۷۲۲ م) کال کې له (۲۵) زره لښکرو سره د هزاره او بلوڅو په ګډون د ډېرو قومونو سرتېرو سره یو ځل بیا د ایران په لوریون پیل کړ، نوموړي دا ځل له کرمانیانو سره سوله وکړه، په یزد کې د صفویانو پلازمینې اصفهان ته یې ځان ورساوه او د دواړو لورو ترمنځ د گلناباد په سیمه کې سخته نښته وشوه، که څه هم په لومړیو کې صفویانو څه بریالیتوب تر لاسه کړ خو افغانان وتوانېدل چې ایراني سرتېرو ته سخته ماتې ورکړي، او د پنځوسو زرو لښکرو له ډلې یې (۲۵) زره تنه ورووژل. د فرح آباد ټینګه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشته سیمه چې د اصفهان ښار جنوب لورته په یو نیم میلی واټن کې پرته ده ونیوله، او زیات غنیمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوښتنه وکړه خو صفوي پاچا، شاه حسین د ده له غوښتنو سره موافق نشو. په پایله کې دا ښار په پوره ډول د افغانانو په محاصره کې داخل شو.

د اصفهان محاصره نهه میاشتې اوږده شوه او د دې په ترڅ کې د اصفهان خلک له سختې لورې سره مخ شول او د ایران پاچا (سلطان حسین صفوي) په پای کې تسلیم شو او په خپله یې د شاه محمود هوتک پر سرتاج کېښود او د ایران د خزانو کلې یې ورته وسپارلې چې په دې توګه شاه محمود هوتک د ایران واکمن (شاهنشاه) شو.



## شاه محمود هوتک د اصفهان د واک پر گدی

اصفهان ته د شاه محمود له ننوتو وروسته په دې ښار کې د غذايي موادو د قحطۍ څخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابير ونيول شول. شاه محمود د خلکو د اعتماد د لاسته راوړلو په خاطر له اوسيدونکو سره بد چلند منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه يې پخوانيو مسؤولينو ته وسپارل، د قضاوت له پست څخه پرته چې هغه يې يوه افغان قضاوت پوه ملا پير محمد مياجي ته وسپاره، نوموړي په ايران کې له مېشتو بهرنيانو سره هم ښه چلند کاوه خو دې حالت تر ډېره دوام ونه کړ؛ ځکه ځينې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او ځينې افغانان يې اړ ايستل چې نسبتاً تنده لاره غوره کړي. يوه پېښه داوه چې په قزوین کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په بې پروايۍ سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سيستان په سيمه کې چور شو چې له اصفهان څخه د کندهار په لور روان و، او له بلې خوا داسې گنگوسی هم تر غوړو کيده چې د روسيې امپراطور پتر کبير د ايران د نيولو په نيت راوتلی دی او د نوموړي هېواد ځواکونه د (۱۷۲۲ م) کال په جولای کې د والگا له رود څخه تيرېږي او په ايران د يرغل لپاره د هشتدر خان ښار خپل نظامي مرکز ټاکي. عثماني ترکانو هم له وخت څخه په گټې اخيستنې سره د ايران څو سرحدي ښارونه ونيول. دغه پېښې د دې لامل وگرځيدې چې په حکومتي رويه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون را شي.

که د گلپايگان، خوانسار، کاشان او شيراز په ښارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشرۍ وفادارو کردانو او د زبردست خان په مشرۍ افغاني ځواکونو په گډه سره ډېر برياليتوبونه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېرو بوختياوو په سبب او هم د افغانانو د خپلمنځيو سياليو او اختلافونو په وجه په دماغې ناروغۍ اخته شو.

په دې حال کې قومي مشرانو د مير عبدالعزيز زوی شاه اشرف هوتک د اصفهان د هوتکي دولت مشرۍ ته غوره کړ او شاه محمود هوتک يې له واکه گوښه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

## شاه اشرف هوتک

شاه محمود هوتک په (۱۱۳۷ ق/ ۱۷۲۴ م) کال د شعبان په مياشت کې مړ شو او داسې هم ويل کيږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د غچ په بدل کې ووژل شو.



شاه اشرف هوتکی

شاه اشرف د اصفهان په تخت باندې له کښیناستلو وروسته د يوه ليک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسين له زوي طهماسب ميرزا څخه چې په همدغه ورځو کې د افغاني ضد لښکر په جوړولو بوخت و، وغوښتل چې له ده سره ملگری شي ترڅو د روسانو او عثمانيانو لاسونه د ايران څخه غوڅ کړي. شاه اشرف زياتره له لاسه تللي ولايتونه لکه يزد، کرمان، قزوین، تهران، قم او ساوه بېرته ونيول. د نوموړي سپه سالار، سيدال خان ناصري نومېده چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د بري هلې ځلې وکړې.

## له بهرنيانو سره نښتي

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمني ته ورسېد چې ايران د عثماني ترکيې او روس له ناوړه اقداماتو سره مخ و او نوموړو دوو گاونډيو ځواکونو د ايران د ځينو برخو لاندې کولو هڅې وکړې. د روسيې دولت ځينې سرحدي سيمې لکه دربنډ، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونيولې او عثمانيانو هم د ايران لويديځ ولايتونه د سلطانيې، ابهر او د کرمان شاهان په گډون لاندې کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف بايد لومړی خپل داخلي مخالفين په ځای کښنولې وای او له بله پلوه يې بايد د ايران د ځمکنۍ بشپړتيا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانيې او روسيې سره ډغرې وهلې وای.

## له ترکانو سره جگړه

سره له دې چې شاه اشرف د يوه اسلامي امت د يوه جز په توگه له ترکانو څخه د دوستۍ غوښتنه وکړه خو ترکانو (۶۰) زره سرتېرو او (۷۰) عرادو توپونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندې لاړل. په همدې وخت کې د ترکانو هغه ډلې ځواکونو چې د کرد او فراهان ښار د نيولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پيغام راولېږه چې ايران پرېږدي او سلطان حسين مخلوع مورته وسپاري خو شاه اشرف هوتک هغه وړانديز رد کړ او د جگړې لپاره يې چمتو والی ونيوه. ترکان او افغانان د کرد په ښار يا په بله وينا د اصفهان او يزد ترمنځ سيمه کې سره مخامخ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخوړه. د (۱۲) زرو په شاوخواکې ترکي سرتيري ووژل شول او ډېر غنيمتونه ترې پاتې شول.

## له روسانو سره نښته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلې لپاره چې د ايران په خاورې کې مخ په وړاندې تللي وو، خپل سپه سالار، سيدال خان نصري يې سره له افغاني ځواکونو ورولېږه. په پايله کې په هغې جگړې کې چې په رودسر کې پېښه شوه، روسانو سخته ماته وخوړه او د روسي ځواکونو مشروارلوف د سولې غوښتونکی شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې ځانونو ته يې د ايران په ختيځ کې سختې ستونزې ليدلې، د سولې وړانديز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لورو ترمنځ د (۱۱۴۲ق/ ۱۷۲۹ م) کال په فبروري کې د رشت په ښار کې وشوه، روسانو د ايران په خاورې کې د نور پر مختگ څخه لاس واخيست او ژمنه يې وکړه تر څو سرحدي ايالتونه لکه استرآباد او مازنداران هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توگه د ايران افغاني دولت دوه لوی دښمنان وځپل.

## د هوتکي دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتک سره له دومره هڅو ونه توانېد چې د ايران د واک مدعيان او ددې هېواد سيمه ييز ځواکونه له منځه يوسي. په ځانگړې توگه د ايران په ختيځ کې د ملک محمود سيستاني حکومت چې له سيستانه تر خراسانه پورې سيمې يې په و لکه کې وې، او همدارنگه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتکيان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورځو کې چې د حاجي ميرويس د بل زوی (شاه حسين) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره يې ښې اړيکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتک د دولت د له منځه تللو په هيله ناست و. په دې وخت کې د ايران په ختيځ کې د افشار له تېر



څخه د نادر په نامه يو نظامي کس سر راپورته کړي نوموړي د يادو شوو سيمه ييزو ځواکونو د له منځه وړلو وروسته، د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پايله کې يې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماته ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته د راگرځېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.



شاه حسين هوتکی

نادر شاه افشار په (۱۱۴۹ق/۱۷۳۶م) کال کې له هلمند څخه په تيريدو کندهار تر محاصرې لاندې ونيوه. شاه حسين هوتک د خپل لښکر سره چې مشري يې د سيدال خان ناصري له خوا کيده څه د پاسه يو کال د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه يې پرېښود. چې کندهار ونيسي نو په (۱۱۵۱ق- ۱۷۳۹م) کال کې د هوتکيانو مقاومت پای ته ورسیده. دا ځکه چې د دې نيټې څخه مخکې سيدال خان ناصري او محمد د شاه حسين هوتک زوی په قلات کې د نادر شاه افشار د سر تېرو له خوا نيول شوی وو، او په مرموزه توگه سيدال خان ناصري له دواړو سترگو څخه نا بينا شو. نو په دې توگه هوتکي دولت منحل شو. شاه حسين هوتک د نادر شاه په امر مازندران ته تبعيد او هلته مسموم او مړ شو.

## په ټولگي کې فعاليت



د ټولگي زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ايران ته د روسيې د پاملرنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ايران په خاورې کې د عثماني ترکانو د پرمختگ په پايلو خبرې وکړي. دواړه ډلې دې پايلې ښوونکي او زده کوونکو ته واوروي.



## پوښتنې

- ۱) له صفوي حکومت سره د شاه محمود هوتک تر مشرۍ لاندې د افغانانو مهمه جگړه چيرته پېښه، او څه پايلې يې درلودې؟
- ۲) د کومو لاملونو له مخې شاه محمود د ايرانيانو پر وړاندې خپل لومړنی سياست بدل کړ؟
- ۳) د شاه اشرف تر مشرۍ لاندې ځواکونو سره د عثمانيانو جگړه چيرته پېښه شوه، او څه پايلې يې رامنځته کړې؟
- ۴) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ايران په لور مخه کړه، او څه ډول يې د هغوی د پرمختگ مخه ونيوله؟
- ۵) سيدال خان ناصري د اصفهان د کومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړلې وه؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کوونکي دې د هوتکي دولت د نسکورېدو په هکله لنډه مقاله وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې خپلو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

## د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د هوتکیانو د واکمنۍ په ۳۱ کلنه دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سر بېره، ځینې فرهنگي مسایل هم شته چې که چېرې پرې وپوهېږو نو له فرهنگي چارو سره به د هوتکي شاهانو په نیک نیت پوه شو. په ځانگړې توگه د دوی د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د علم او فرهنگ د پراختیا زمینه برابره شوه او هوتکي دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړې او د کم وخت لپاره فرهنگي رڼا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به دپورتینو مسایلو سره د یادې شوې دورې له اقتصادي ودې سره هم بلد شئ.

### اقتصادي وضع

لکه څنګه چې زموږ د هېواد وېش، گډوډي او په ځینو برخو د گاونډیو واکمنۍ د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو ځانگړتیاوو څخه گڼل کېږي. که هر څو په دې دورې کې داسې معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودې بنکارندويي وکړي؛ ځکه په دې دورې کې، زموږ د هېواد بېلابېلې برخې د پردیو تر فشار او ظلم لاندې وې او معمولاً خلکو دوو دربارونو اصفهان او دهلي ته درانه مالیات ورکول. په دې حال کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په ځانگړې توگه هغو وگړو چې په ښارونو کې اوسېدل، د هند او ایران سره یې د سوداګرۍ چارې پر مخ بېولې، او په ټولو کې

په کندهار کې سر پټې بازار

کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداګریز مرکز په توگه رول لوباوه. او په همدې دلیل، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) ترمنځ د شخړو لامل گرځېده.

### فرهنگي وضع

په ټولنیز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتکیانو تر راتلو پورې زموږ په تاریخ کې یوه توره دوره گڼل کېږي خو په دې دورې کې په ځانگړې توگه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتني وضعه کې بدلون راغی ځکه افغان هوتکي پاچاهانو برسېره پردې چې سیاسي او نظامي چارې یې پر مخ بېولې، په خپله واکمنۍ کې د دواړو ژبو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادیبانو ملاتړ یې هم کاوه.

په دې دورې کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادیدل

مخه ونه نیول شوه، بلکې د هوتکیانو په افغاني او ایراني واکمنۍ کې نوموړو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفې، منطق، نجوم ریاضیات او همدا رنگه د تفسیر، حدیث، فقهې خانگوته یې منقول علوم ویل.

سره له دې چې د هوتکي دولت عمر کم و او د علومو د پراختیا په برخه کې یې بنسټیزو کارونو تر سره کولو ته وخت پیدا نه کړ خو بیا هم داسې بېلگې په لاس کې لرو چې د هوتکیانو په دورې کې د علم او فرهنگ د نورمالې ودې څرگندونه کوي. په ځانگړې توگه په دې برخه کې د شاه حسین هوتک په دورې کې په کندهار کې د لومړني ادبي بنډار جوړښت ډیر مهم گڼل کېږي ځکه د یاد شوي پاچا له خوا د کندهار د نارنج په قصر کې یو کتابتون جوړ شو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوې څېرې په اونۍ کې یو ځل راغونډیدلې. پخپله شاه حسین هوتک هم په دواړو پښتو او دري ژبو شعرونه ویل او له پوهانو او ادیبانو څخه یې ښه ملاتړ کاوه. د بیلگې په توگه نوموړي د پښتو ژبې شاعر ریډي خان ته د محمود هوتک د جگړو داستان په نظم ویلو زر سکې ورکړې.

د دې دورې له پیاوړو شاعرانو او پوهانو څخه کولای شو چې د څو تنو څخه یادونه وکړو: ملازعفران، مددخان غلجی، شاه حسین هوتک، داود هوتک، ملایار محمد هوتک، بابوجان بابې، سیدال خان ناصری او د ښځینه شاعرانو له ډلې څخه د شاه حسین هوتک د خور زینب هوتک نوم واخلو. چې ډېره فاضله او پوهه ښځه وه. او برسېره پر دې چې شعرونه به یې ویل له خپل ورور (شاه حسین هوتک) سره به یې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

### په ټولگي کې فعالیت



زده‌کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د هوتکیانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنگي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.



### پوښتنې

- ۱- د کندهار اقتصادي او سوداگريز اهمیت په لنډه توگه روښانه کړئ.
- ۲- د هوتکي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلي.
- ۳- له فرهنگي څېرو څخه د شاه حسین هوتک د ملاتړ دوي بېلگې يادې کړئ.
- ۴- د کندهار د نارنج قصر کتابتون د چا په واسطه جوړ شو؟

### له ټولگي څخه دباندي فعالیت

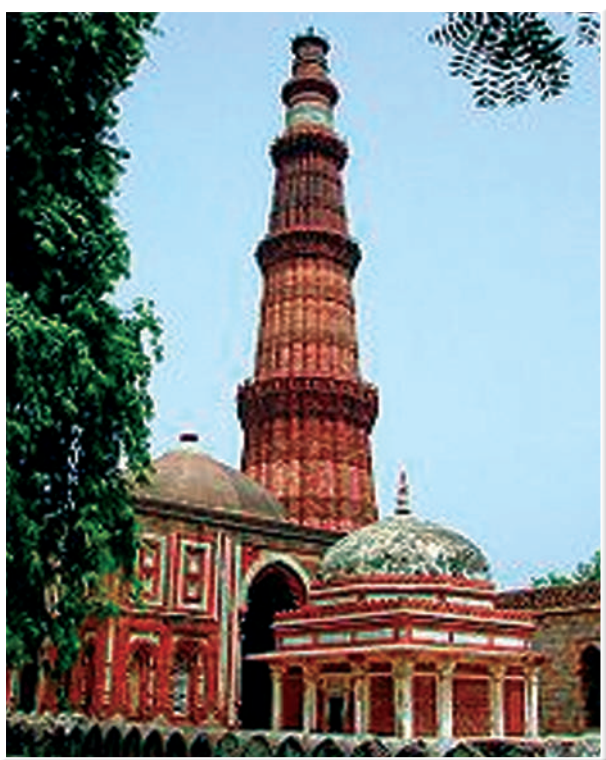


زده‌کوونکي دې د هوتکیانو په دورې کې د ادبي بنډار په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي.

## څلورم څپرکی

### په هند کې افغاني پاچاهان

په دې څپرکي کې به په هند کې د افغاني کورنۍ د واک ته د رسېدو او د تاريخ له لورې او ژورو سره په (۱۲۲۳ تر ۱۷۴۷م). کلونو کې په لنډه توگه پېژندگلوي تر لاسه کړئ.



په ډهلي کې د قطب منار

## د څپرکي موخې

- هيله ده چې د دې څپرکي په پايله کې زده‌کونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:
- په هند کې به له لومړني اسلامي دولت سره پېژندگلوي پيدا کړي.
  - په هند کې به د افغاني شاهانو او په ځانگړې توگه د سلطان رضيه او سوري شير شاه له دولتدارۍ سره آشنا شي.
  - په هند کې به د افغاني شاهانو بڼې او بدې کړنې سره توپير کړای شي.

## په هندکې افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتگ او خپرېدل او همدارنگه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ. او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني ښځو په وړتيا او ونډې هم پوه شئ.

عربي مسلمانانو په (۹۰ ق / ۷۱۲ م) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتگ په وخت کې د سند د پاچا (داهر) په امر د دوی کښتۍ ونيول شوه او ټول سپاره يې ووژل شول. د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن يوسف د محمد بن قاسم تر مشرۍ لاندې يو لوی لښکر د سند د پاچا د خپلو، او د اسلام د خپرېدو لپاره سيمې ته ولېږه. نوموړي سند او ملتان ونيول، او غوښتل يې چې مخ پر وړاندې لار شي، خو د خليفه له خوا بيرته وغوښتل شو. له هغه وخت وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پورې چې په (دریمه هجري/ لسمه مېلادي پېړۍ) کې وار غزنويانو او غوريانو ته ورسېد او دوی د هند په لور لښکرکشي د خپلو پروگرامونو يوه برخه وگڼله.

### په هند کې قطيبه پاچاهان (۶۰۲ - ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۳۱۰ م)

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې (۶۰۲ ق / ۱۲۲۳ م) وروسته د غوريانو لويه امپراتوري تجزيه شوه. ترک توکمه قطب الدين ايبک محمد سام غوري يې د هند خپلواکه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه يې له لاهور څخه ډهلي ته نقل کړه. نوموړي په ډهلي کې د مشهور جامع جومات او د جام منار په څېرې هلته د قطب منار بنسټ کېښود.

قطب الدين ايبک سخي، زړور او سياستپوه سړی و. نوموړی له پنځو کلونو واکمنۍ وروسته په (۶۰۷ هـ. ق / ۱۲۲۸ م) کال کې د چوگان په لوبه کې له اس څخه ولوېد او مړ شو. له ده وروسته آرام شاه چې په زوي ولې يې نيولی و د ډهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او بنگال مشرانو د خپلواکۍ بيرغونه پورته کړل. د نوموړي د پاچاهۍ يو کال نه و پوره چې د قطب الدين ايبک زوم او د هندوستان د يوې سيمې مشر شمس الدين التمش (ايلتمش) راپور ته شو او دی يې له واک څخه گوښه کړ.



قطب الدين ايبک





سلطان شمس الدين التمش

## سلطان شمس الدين التمش

د قطیبه پاچاهانو ترټولو ځواکمن پاچا التمش یا ایلمش دی چې (۲۵) کاله یې پرهند واکمني وکړه. نوموړي د سند او بنگال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدین خوارزم شاه غوښتنه یې چې د هند د واکمنۍ سوچونه یې وهل رد کړه. د التمش د واکمنۍ په دورې کې د لومړي ځل لپاره مغولان هند ته متوجه شول او چنگیز خان د جلال الدین خوارزم شاه په لټه کې د سند د سیند تر څنډو ورسید او د خپلو یرغلونو له کبله د هغه ځای له اوسېدونکو وډار شو. وروسته له

دې چې وپوهېد مرسته نه شي تر لاسه کولای، د بامیانو

په لور راوگرځېد او جلال الدین هم له هند څخه ووت او د ابران په لور وخوځېد. په دې توگه التمش نه یوازې د چنگیز خان له ځواکونو څخه دفاع وکړه، بلکې په عین حال کې یې جلال الدین خوارزم شاه هم پرې نښود چې شمالي هند د خپلو یرغلونو ډگر وگرځوي، د بغداد خلیفه کله چې د ده شهرت او وړتیا د هند د اسلامي دولت د ساتنې په هکله واورېده نو یو پلاوی یې ده ته ورولېږه او ډالی یې ورته وړاندې کړې.

په ۶۳۳هـ / ۱۲۵۴م کال کې د التمش له مړینې وروسته د ده زوی رکن الدین فېروز شاه واکمن شو. خو له شپږو میاشتو وروسته د ده درباریانو دی له واکمنۍ څخه گوښه او بیا یې وواژه، او د ده خور رضیه یې د واک په گدی کېنوله.

## سلطانۀ رضیه

التمش له ماشومتوب څخه د خپلې لور د ښوونې او روزنې په برخه کې زیاته پاملرنه درلوده. رضیه د ښکلي قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لویو پوهانو څخه زده کړل. نوموړې نارینه جامې اغوستې او جگړه ییز تکتیکونه یې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په



سلطانۀ رضیه

اداري او سياسي چاروڪي مرسته كوله.

سلطانہ رضیې د خپل ورور ركن الدين چې فيروز شاه نومېده له هغه وروسته په (۶۳۴ هـ / ۱۲۵۵ م) كال كې واكمني تر لاسه كړه. د واكمنۍ په لومړيو ورځو كې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جنيدی له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په ډير ښه تدبير سره له دې اړو دور څخه ووتنه، نظم او امنيت يې ټينگ كړ. سلطانہ رضیې هم د خپل هېواد ټولنيز نظام په ښه توگه پر مخ يووړ. نوموړې خواجه مهدي غزنوي چې يو سياسي او علمي شخصيت و د خپل صدراعظم او ملك سيف الدين ايبك يې د ځواكونو د مشر په توگه وټاكه.

سلطانہ رضیې مهم كارونه پوهو كسانو ته وسپارل او په خپله يې د هغوی د كارونو څار نه كوله. د ساتل شوي هېواد په ټولو برخو كې يې قوانين نافذ كړل، نوموړې په خپلواکه توگه خلك خپل حضور ته را بلل او د هېواد چارې يې پرمخ بيولې. خو د سيف الدين ايبك له مړينې وروسته چې سلطانہ رضیې د ده په ځای تور پوستی جلال الدين ياقوت حبشي وټاكه، نو ځينو سردارانو ته كينه ورغله، مخالفت يې پيل كړ، او د نوموړې په وړاندې يې بغاوت وكړ تر څو چې په (۶۳۸ ق / ۱۲۵۹ م) كال كې يې پاچاهي ونړېده.

له سلطانہ رضیې وروسته معزالدين بهرام شاه او علاوالدين مسعودشاه يو پر بل پسې واكمنۍ ته ورسېدل، تر څو وار د سلطان رضیې كشر ورور ناصرالدين محمدشاه ته ورسيد نوموړي په هند كې (۲۱) كاله واكمني وكړه. دی سوله غوښتونکی، تقوی لرونکی او پرهېزگاره سړی و. په حرمسرای كې يې عادي ژوند كاوه. ويل كېږي چې يوه ورځ شهزادگۍ د وينځې غوښتنه ترې وكړه، تر څو په پخلي كې ورسره مرسته وكړي، ده ځواب وركړ چې بيت المال د الله (جل جلاله) د ټولو بنده گان حق دی او عذر مې ومنه.

په (۶۶۵ ق / ۱۲۸۶ م) كال كې د سلطان ناصرالدين له مړينې وروسته، د ده وزير غياث الدين بلبن په تخت كېناست. د ده دربار د پوهې او فن مركز و. څرنگه چې امير خسرو ډهلوي هلته ځانگړې درجه درلوده. سلطان غياث الدين بلبن له (۲۱) كلونو پاچاهي وروسته په ډهلي كې مړ شو، د ده له مرگه وروسته د قصبه دولت لړۍ په هند كې مخ په ځور شوه. او نورې افغاني لړيو د غلځي شاهانو، تعلق شاهانو، خضر خانانو، لوديانو او سوريانو په نومونو يو پر بل پسې په واكمنۍ ته ورسېدلې.

## په ټولگي کې فعاليت



زده‌کونکي دې د الف او ب په دوو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې د لاندنيو شاهانو څخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونيسي او د خبرو لنديز دې د ډلې يو غړی نورو ته وړاندې کړي.

- د سلطانه رضیې دوره

- د سلطانه قطب الدين ايبک دوره

- د سلطانه شمس الدين التمش دوره

خضر خانيانو، لوديانو او سوريانو په نومونو يو پر بل پسې په هند کې واکمنی ته ورسېدلې.



## پوښتنې

۱- د اسلام دين څه ډول په هند کې خپور او وده يې وکړه؟ په دې هکله څرگندونې وکړئ.

۲- د هغو افغاني شاهي کورنيو نومونه واخلئ چې په هند کې واکمنی ته ورسېدې؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



ستاسو په آند، د سلطانه رضیې د پاچاهۍ ځانگړتياوې څه وې؟ په دې هکله يو مطلب وليکئ

او د ښوونکي له موافقې وروسته يې د ښوونځي د دېوالي په جريده کې راځوړند کړئ.

## لوديان او سوريان

په دې لوست کې به په هند کې د افغاني لوديانو او سوريانو واک ته د رسېدو په څرنگوالي وپوهېږو او په لنډه توگه به په هغو علتونو هم پوه شو، چې د هندوستان په سياسي صحنه کې د کمزورۍ سبب وگرځېدل.

### لوديان

د پنجاب د نائب الحکومه ملک کالا خان زوی ملک بهلول له (۸۵۸ - ۸۶۸ ه.ق / ۱۴۷۹ - ۱۴۸۹ م) کلونو وروسته د خضرخانيه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړې او په هند کې د مخ په ځور افغاني پاچاهۍ بنسټ يې بيا پياوړی کړ. د ملک بهلول لودي له مړينې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم يادېده واکمن شو. نوموړي د هېواد په رغاونه او د علم او پوهې په پرمختگ کې هڅې وکړې. پوهانو او فضالانو ته يې په درنه سترگه کتل. دري ژبه او خط او همدارنگه د اسلام دين د ده په دورې کې په هندوستان کې ډېره پراختيا ومونده.

په (۸۹۴ ق / ۱۵۱۷ م) کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهيم واکمني ته ورسېد. د ابراهيم د ناسمې ادارې له کبله د پاچاهۍ بنسټ کمزوری شو او په هند باندې د بابر لښکر کشی. ته زمينه برابره شوه. د پاني پت په ډگر کې د بابر او ابراهيم ترمنځ خونړۍ جگړه ونښته، بابر بری وموند او په بريا لیتوب سره د ډهلي په تخت کښيناست او په (۹۳۰ ه.ق / ۱۵۲۶ م) کال کې يې د کوه نور مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوړل خو په ټول هند يې واکمني ترلاسه نه کړه. په هر حال په هند کې د بابر په وړاندې د افغانانو د مخالفتونو لړۍ روانه وه، په ځانگړې توگه هغه وخت چې بابر مړ شو، او د هغه زوی همايون واکمني ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لا زيات شو. ترهغه پورې چې په هند کې د سوريانو د راتگ لپاره زمينه چمتو شوه.

### سوريان

د هندوستان له افغاني ځواکمنو پاچاهانو څخه يو هم فرید د حسن زوی دی. چې په لومړيو کې نوموړي د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهيم لودي دربار ته لاره ومونده او شهرت يې ترلاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وټاکل شو. نوموړي د هغې زړورتيا له کبله د شېرخان لقب ترلاسه کړ، چې د زمري د ښکار په وخت کې يې ښودلې وه. په سند کې د مغولي پاچا سره د شېرخان مخالفت د دې لامل شو چې همايون پر ده برید وکړي. خو په لومړني يرغل کې همايون ته د شېرخان فکري او نظامي لورټيا معلومه شوه. وروسته له دې شېرخان په (۹۱۶ ق / ۱۵۳۷ م) کال کې بنگال ونيوه او د دويم ځل لپاره بيا هم له همايون سره مخ شو. په دې مقابله کې جلال خان د شېرخان زوی د بهار او بنگال په منځ کې همايون ته ماتې ورکړه او همدارنگه په (۹۱۸ ق / ۱۵۴۰ م) کال کې د دوی ترمنځ بله جگړه ونښته، او په پایله کې همايون ماتې وخوړه او نژدې د گنگا په سيند کې ډوب شوی و خو د يوه سقاو له خوا راوايستل شو. نور اړشو چې هند پرېږدي. له دې ځايه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خو له هغه څخه يې هم ښه ونه ليدل او ايران ته لاړ. په دې توگه شېرشاه سوري د شمالي او مرکزي هند د ټولو برخو له نيولو وروسته په کورنيو اصلاحاتو پيل وکړ. د اوبو بندونه، کاروان سرايونه او جوماتونه يې جوړ کړل. د بنگال لاره يې د اټک ترسيند پورې ورغوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په ټوليزه توگه ۱۰۰۰ گزه) يې کاروان سرايونه، د اوبو څاه گانې او جوماتونه جوړ کړل. څه وخت چې نوموړي غوښتل د کالنجر کلکه کلا ونيسي، وروسته له څوارلسو کلونو حکمراني او شېر



کلونو واکمنی په (۹۲۳ ق / ۱۵۴۴ م) کال کې د باروتو په یوه چاودنه کې مړ شو. شېرشاه سوري پوهانو او عالمانو ته پاملرنه کوله، پخپله یې ځینې وخت شعر وایه او د قافیې په پوهه کې ښه پوهېده. له شېرشاه سوري وروسته دده مشر زوی عادل خان پاچا شو خو نوموړی د سردارانو د مخالفت په وجه لرې او په (۹۲۳ ق / ۱۵۴۴ م) کال کې د ده کشر ورور جلال خان چې د سلیم شاه سوري په نامه یادېده واکمنی ته ورسېد. له یوه پلوه دده د ورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همایون لښکر کېنې د دې لامل وگرځېده چې د نوموړي دولت کمزوری شو ترڅو په (۹۶۰ ق / ۱۵۸۱ م) کال کې له منځه لاړ، د ده په وخت کې د نیلاب او بنګال ترمنځ دوه زره میله (هر میل دوه زره گامه) لاره جوړه شوه او د هرو دوو میلو ترمنځ کاروان سړایونه جوړ شول. له سلیم شاه سوري وروسته د هغه دولس کلن زوی فېروز پاچا شو خو له دريو ورځو وروسته د شېرشاه سوري د وراره مبارزخان له خوا ووژل شو او مبارزخان د محمد شاه عدلي په نامه پاچا شو. د شېرشاه سوري او سلیم شاه آمرین له دې وضعې څخه ناخوښ شول، او هر یوه د سلطان سکندر او سلطان ابراهیم لودي په نومونو په ځینو سیمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همایون وخت غنیمت وگاڼه او په (۹۳۳ ق / ۱۵۵۴ م) کال کې هند ته لاړ. که څه هم له دې وروسته افغانان په پوره توګه له صحې څخه ونه وتل او کله ناکله به د مغولو د سرخوړي لامل کېدل. خو د احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زیاتې برخې یې ونیولې، په ښه توګه راڅرګند نه شول.

## په ټولګي کې فعالیت



زده‌کونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هر هره ډله دې د لاندې یادو شوو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوې بېلګې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ډلې د یوه غړي له خوا نورو ته وړاندې شي.

د پوهانو او عالمانو هڅوونکي، په هندوستان کې اسلام او دري ژبې ته پراختیا ورکونکي.	سلطان سکندر لودي
؟	سلطان بهلول لودي
؟	اعلی‌حضرت شېرشاه سوري
؟	سلیم شاه سوري
؟	محمدشاه عدلي



## پوښتنې

- ۱- کوم دلایل د دې لامل وگرځېدل چې همایون د دویم ځل لپاره په هندوستان یرغل وکړي؟
- ۲- سوري شېرشاه څه ډول په هند کې واکمنی ته ورسېد او ولې ده ته شېرشاه وایي؟
- ۳- په هند کې د سوريانو د له منځه تللو دلایل ولیکئ.

## له ټولګي څخه دباندي فعالیت



ستاسو په آند کوم دلایل په هند کې د لودیانو د حکومت د نسکورېدو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هر یو له ځان سره څه ولیکئ او په راتلونکي درسي لوست کې یې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړئ.

## پنجم خپرکی

### په منځنیو او نویو پیړیو کې گاونډي هېوادونه

په دې خپرکي کې به په منځنیو او نویو پیړیو کې د گاونډیو هېوادونو له تاریخ سره  
په لنډه توگه بلدتیا پیدا کړو.

## د خپرکي موخي

- د دې خپرکي په پای کې له زده‌کوونکو څخه کېړئ تر څو په لاندې پایلو وپوهیږي:
- په ایران کې به د سیمه ییزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي.
  - د صفویانو، افشاریانو او زندیه وو د راڅرګندېدو د لاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
  - په هند کې به د بابري دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي.
  - د چین د یووالي په څرنگوالي به پوه شي.
  - په چین کې به د مغولو په واکمنۍ پوه شي.
  - په منځنیو او نویو پیړیو کې به د چین د فرهنګي او اقتصادي وضعې سره بلد شي.
  - د ایران د سیمه ییزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحلیل کړای شي.
  - په هند کې به د تېموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه وپېژني.
  - د چین د یووالي انگیزې لږ لیک به ډلبندي کړای شي.
  - په چین باندې به د مغولو د یرغلونو پایلې تحلیل کړای شي.
  - د زده‌کوونکو په ذهن کې به د مرستې او ښه ګاونډیتوب روحیه پیاوړې شي.

## ایران په منځنیو پېړیو کې

د افغانستان او ایران د تاریخ زياتې برخې سره ورته والی لري. هغو پاچاهانو او لږيو چې په افغانستان واکمنی چلوله، د ايران په خاورې يې هم حکم چلاوه. ايران ته د اسلام د دين په راتگ سره، د هغه هېواد تاريخ هم بدل شو. امويانو او عباسيانو به د ايران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خو د ايران په بېلابېلو سيمو کې چې کوم پاڅونونه رامنځته شول، په هغه هېواد کې اميران او د سيمه ييزو لږيو مشران را پيدا شول. له دې ډلې څخه د طبرستان د علويانو، زياريانو او د آل بويه لږيو د حکومتونو نومونه اخیستی شو.

### د طبرستان علويان

دغه کورنی په هاشمي سيدانو پورې تړلې ده چې په (۲۵۰ ق/ ۸۶۴ م) کال کې يې د زید د زوی سيد حسن په مشرۍ د ايران په اوسني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنسټ کېښود. حسن زړور سړی و، او ځان به يې داعي کبير باله. نوموړي ټول طبرستان او ری (تهران) و نیول او عباسي آمرین او مامورین يې له دې سيمو څخه وشړل. نوموړي تر (۲۷۰ ق/ ۸۸۳ م) کال پورې حکومت وکړ خو له حسن څخه وروسته نورو علوي پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوي لړۍ تر ټولو مشهور پاچا د علي زوی حسن گنجل کيږي چې په ناصر کبير باندې مشهور و، نوموړی وتوانېده چې ساماني ځواکونه چې يوه موده يې د طبرستان واکمني تر لاسه کړې وه، کلکه ماته ورکړي او د (۲۹۰ ق/ ۹۳۰ م) کال په ژمي کې يې د ساماني ځواکونو (۷۰۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانيانو له علويانو سره سوله وکړه، او ټول طبرستان د ناصر کبير (د علي زوی حسن) په ولکه کې شو. خو مخکې له مړينې يې ټولې حکومتي چارې خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلې. د نوموړي په زمانه کې د علوي حکومت چارې گډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱۶ ق/ ۹۲۸ م) کال کې د طبرستان علويانو حکومت ړنگ شو.

### زياريان

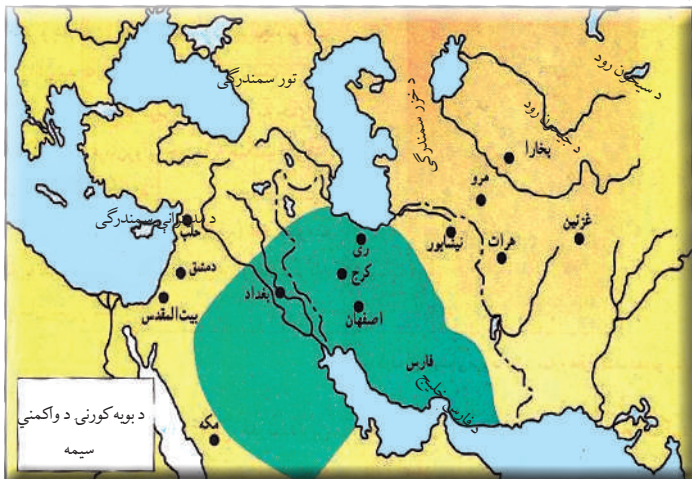
د علوي حکومت له راپرځېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغاوت وکړ او د طبرستان سيمه په ډېرو سيمه ييزو خپلواکه حکومتونو ووېشل شوه. د دې سردارانو له ډلې څخه يې يو مشهور د زيار زوی مرداويچ نومېده. نوموړي د خپلواکه حکومت د رامنځته کېدو لپاره، لومړی د طبرستان سيمې د واک غوښتونکو سردارانو په مخه کې ودرېد، او د طبرستان ښار په نيولو يې د زياريانو د حکومت بنسټ کېښود. وروسته يې د گرگان او اصفهان ښارونه هم د خپلې واکمنۍ يوه برخه وگرځوله. نوموړي د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نيولو سره ځواکمن لښکر رامنځته کړ، خو له ترکي غلامانو سره د بد چلند په سبب، دوی بغاوت وکړ او پخپله مرداويچ يې هم وواژه.

له مرداويچ څخه وروسته د ده ورور وشمگير واکمنی ته ورسېد. نوموړي د واکمنۍ ټوله موده د بويه له زامنو سره په جگړو او مبارزو کې تېره کړه او په پایله کې يې له دوی څخه ماتې وخوړه او په (۳۲۰ ق/ ۹۳۲ م) کال کې د بويه زامنو حکومت را منځته شو.

### آل بويه

نوموړي ابو شجاع په نامه يوه سړي ته منسوب دي چې په لومړيو کې يې له مرداويچ سره مرسته کوله او





درې زامن يې د مرداوېچ په لېنکر کې لوړو نظامي مقامونو ته رسېدلي وو. آل بويه د بغداد (عباسي) خلافت د کمزورتيا په دورې کې، وروسته له هغې چې له زياريانو څخه يې د خپلواکۍ اعلان وکړ، پخپله يې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنسټ را منځته کړ او په لنډ وخت کې يې د ايران بېلابېلې سيمې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. نوموړو په (۳۳۴ ق / ۹۴۵ م) کال کې د عباسي خلافت د راپرځېدو پرځای يوازې د المتکفي په ځای د المطيع خليفه

په راتگ بسنه وکړه. په بغداد باندې د آل بويه واکمنۍ، د عباسي خلفا وو دريځ په پوره توگه متزلزل کړ. د آل بويه تر ټولو مهم مشران حسن رکن الدوله او احمد هزالدوله نومېدل. چې د (۳۲۰ ق نه تر ۳۵۷ ق / ۹۳۲ - ۹۶۸ م) کلونو په منځ کې يې د ايران په سوېل، ري (اوسني تهران) او کرمان واکمني کوله. آل بويه په پای کې د غزنويانو او سلجوقيانو لخوا چې د عباسي خلافت له ملاتړ کونکو او غوښتونکو څخه وو، له منځه لاړل. په منځنيو پېړيو کې په ايران باندې له غزنويانو، سلجوقيانو او خوارزم شاهانو درو لږيو پرته تيموريانو هم واکمني کړېده.

### په ټولگي کې فعاليت



زده‌کونکي دې په درو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د طبرستان د علويانو، دويمه ډله دې د زياريانو د حکومت د رامنځته کېدو او درېمه ډله دې د آل بويه حکومت د رامنځته کېدو په څرنگوالي خبرې وکړي او پايله دې له نقشي څخه په گټې اخيستني سره د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.



### پوښتنې

- ۱- د علوي حکومت د رامنځته کېدو او د دې لړۍ د مشهورو پاچاهانو په هکله څومره پوهېږئ؟
- ۲- ستاسو په اند د علويانو حکومت څه ډول ړنگ شو؟
- ۳- د زياريانو حکومت د چا له خوا او څه ډول رامنځته شو؟
- ۴- ستاسو په نظر د آل بويه حکومت څه ډول رامنځته شو؟
- ۵- ال بويان په پايله کې د ..... او ..... له خوا راو پرځېدل؟

### له ټولگي څخه دباندې فعاليت



زده‌کونکي دې د ايران د سيمه ييزو حکومتونو لکه طبرستان د علويانو، زياريانو او آل بويه حکومتونو په هکله مطالب راغونډ او هغه دې په راتلونکي درسي ساعت کې ټولگيوالو ته وړاندې کړي. ښوونکي دې د علمي سرچينو او اخځليکونو په برخه کې زده‌کونکو ته لارښوونه وکړي.

## ايران په نويو پېړيو کې

د ايران په تاريخ کې د صفوي دولت را منځته کېدل مهم ټکی گڼل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سياسي مرکزيت او ځانگړې هويت وربانځه چې له پخواني حالت سره يې توپير درلود. له دوو پېړيو څخه د زياتې واکمنۍ په ترڅ کې ډېرې مهمې سياسي او نظامي پېښې رامنځته شوې. د افغانانو په واسطه د دوی د واکمنۍ راپرځېدل هم د دې لامل وگرځېده چې په دې هېواد کې د نوي حکومتونو لړۍ رامنځته شي. سر بېره پردې، په دې دورې کې د ايران اړيکې له نړۍ، او په ځانگړې توگه له اروپا سره ټينگې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولئ.

### صفويان

د شاه اسماعيل صفوي په واسطه د نويو پېړيو يعنې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱م) کال کې د صفوي حکومت را منځته کېدل د ايران د تاريخ ډېره مهمه برخه گڼل کېږي؛ ځکه د ايران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفويان وتوانېدل چې د ايران سياسي گډوډۍ او ټولنيزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ايران خاوره يو موټی کړه. د صفوي لړۍ د مشهورو پاچاهانو له ډلې څخه چې يو يې لومړی شاه عباس نومېږي. نوموړي د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېرو په واسطه د صفوي حکومت بنسټ ځواکمن کړ. بيا يې د يو لړ پرله پسې لښکرکشيو په واسطه، سيمه ييز اميران (سرکښ قزلباشان) وټکول، او په هېواد کې يې د ايران دولت د څارنې لمنه وغورځوله. د نوموړي د واکمنۍ په دورې کې امن او امنيت ټينگ شو. د سوداگرۍ، کرنې او صنعت چارو پراختيا ومونده. د اصفهان ښار د صفويانو د پلازمېنې په توگه د ايران په يوه ډېر ښکلي او لوي ښار بدل شو.

د صفويانو په دورې کې له نړۍ او په ځانگړې توگه له اروپا سره د ايران نوې اړيکې ټينگې شوې؛ ځکه په کوچنۍ آسيا کې د عثماني ځواکمنې امپراتورۍ په رامنځته کېدو سره، اروپايانو په هوسا توگه نشوای کولای چې د ځمکې له لارې ختيځ ته تگ او راتگ وکړي. له دې کبله چې اروپايانو له عثماني امپراتورۍ سره دښمني لرله، نو د عثمانيانو له ختيځ گاونډي ايران سره يې ښې اړيکې ټينگې کړې. وروسته يې بيا د کسپين (خزر) سمندرگي له لارې ختيځو سيمو ته هم لاره پيدا کړه. په دې وخت کې د ايران او عثمانيانو اړيکې هم سړې شوې وې، او اروپايانو له دې وضعې څخه گټه پورته کړه. ايران په همدې وخت کې د اروپايانو له پوځي پوهې څخه د وسلو جوړولو او نظامي فنونو په برخه کې ډېره گټه واخيسته. د دوی په مرسته يې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوځي ځواکونو د سمبالولو په برخه کې گټه ترلاسه کړه. د آنتوني (Antony) او رابرت شرلي (Robertsherly) د دووانگليسي وروڼو په مرسته يې جگړه ييز توپونه او لاسي تفنگچې جوړې شوې. صفويانو د ايران دولت وروسته له اسلام څخه د شهرت ترټولو لوړو پوړيو ته ورساوه.



## افشاريان

د صفوي حکومت له پرځېدو وروسته، افغانان پر ايران باندې د صفويانو په ځای واکمن شول. خو په ايران باندې د افغانانو واکمني ډېره اوږده نه شوه؛ ځکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له ټبر څخه و، يو ځل بيا ايرانيان په ځان راټول کړل. نوموړي داخل د افغانانو او ازبکو په گډون له بېلابېلو ډلو څخه لښکر جوړ کړ، د ايران د زياتو ښارونو د فتحې په برخې کې د پوځي وړتياوو په ښودلو سره يې په ټول ايران واکمني تر لاسه کړه او ديوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره يې لاره اواره کړه. په دې وخت کې د نادر په وړاندیز د آذربايجان په شمال ختيځ د مغان په سيمې کې د قبيلو د مشرانو، مخورو او روحانيونو يوه غونډه راوبلل شوه او له يو لړ خبرو اترو وروسته نادر افشار د ايران د پاچا په توگه وټاکل شو.

نادر د مرکزي واکمنۍ له جوړېدو وروسته، له ايران څخه د بهرنيانو د شړلو لپاره مټې را ونغښتې. په دې توگه، روسان او عثمانيان چې په ايران يې يرغل کړی و، خپلو سيمو ته په شا وتمبول. وروسته يې د هند پر لور لښکر وخوځاوه نوموړي په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی د طاووس تخت چې د شاه د ځای ناستي لپاره جوړ شوی و سره د بې شمېر و غنيمتونو او د کوه نور مشهور الماس چور کړل او له ځان سره يې ايران ته يوړل.

د نادر شاه په زمانې کې د مشهد ښار د نوموړي د اوسېدو په اصلي مرکز، او د دولتي خزانو د ساتلو په ځای بدل شو.

دنادر افشار د ځانگړو پوځي سياستونو او اقداماتو په اړه، ايران د لږې مودې لپاره وتوانېده چې افغانستان، هند او د کوچنی آسيا ځینې برخې لاندې کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي کلونه د ايران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن وو او په (۱۱۶۰ ق / ۱۷۴۷ م) کال کې د نوموړي له وژلو وروسته ايران په کورنيو گډوډيو او اختلافاتو کې رابنکيل شو.

## زنديه

د نادر افشار په وژلو سره د ده د حکومت بنسټ ونړېد او په ټول ايران کې کورنۍ جگړې له سره پيل شوې. د نادر افشار مامورينو، خراسان د خپلې واکمنۍ لپاره غوره کړ. د ايران نورې برخې هم د پوځي مشرانو او د قبيلو مخورو لاس ته ورغلې چې تل به يو له بل سره په جگړو کې ښکيل وو. خو په دوی کې کریم خان زند ډېرواک پيدا کړ. نوموړی د زند له قبيلې څخه و. کریم خان د خپلې قبيلې له خلکو او



د کریم خان زند مانی

سرتېرو سره د اصفهان ښار له نیولو وروسته ، د یولړ جگړو په ترڅ کې خپل ټول دښمنان له منځه یوړل او ځان یې وکیل الرعایا د خلکو استازي) ونوماوه او د پاچاهۍ څوکۍ یې د صفوي کورنۍ دریم شاه اسماعیل ته پرېښوده. نوموړی) درېم شاه اسماعیل) په ښکاره توګه د کریم خان زند د رقیب علي مردان خان په مرسته واکمنۍ ته

رسېدلی و. د کریم خان زند د استازیتوب دوره له بې شمېره کورنیو جگړو سره همغاړې وه، ځکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازنداران کې محمد حسن خان قاجار او په آذربایجان کې آزاد خان افغان د پاچاهۍ غوښتونکي وو. کریم خان زند وروسته د ډېرو جگړو په پای کې د (خشت) په جگړه کې آزاد خان افغان ته ماتې ورکړه او آذربایجان یې هم ونیوه. له دې وروسته په ابران کې دوې سرسختې سیالې ډلې یو د بل په وړاندې پاتې شوې. یعنې قاجاریان د ایران په شمال او زندیان په سوېل کې، په پایله کې په یوه جگړې کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی یې آقا محمد خان د کریم خان زند له خوا بندي شو او عملاً د ګروګان په توګه په زندیه دربار کې پاتې شو.

هغه وخت چې له کورنیو جگړو څخه د کریم خان زند زړه ټول شو درېم شاه اسماعیل هم د ځوانۍ عمر ته ورسېد او باید د هېواد چارې نوموړي ته سپارل شوې وای. خو د مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوې وو. د نوموړي د لیاقت د نه لرلو له امله یې له واک څخه د ګوښه کولو پرېکړه وکړه. او پاچاهي یې کریم خان زند ته وسپارله. کریم خان زند د شېراز ښار د خپل مرکز په توګه وټاکه. نوموړي د کورني امنیت له ټینګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختیا په برخې کې هڅې وکړې. په همدې وخت کې انګریزانو، ابران ته د ورتګ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګریزانو د خپلو ښکېلا کې، فعالیتونو د پراخولو لپاره له زندیه دولت سره تړون لاس لیک کړ، چې د هغه په اساس یې د فارس خلیج په بندر کې سوداګري کولای شي.



په (۱۱۹۳ ق / ۱۷۷۹م) کال کې د کریم خان زند له مړینې سره، په ایران کې کورنۍ جگړې پیل شوې. په پایله کې د قاجار په نامه د واک یو لوري په ایران کې د حکومت مشري لاسته راوړه. په دې توګه ایران په خپل معاصر تاریخ کې ورګډ شو.

### په ټولګي کې فعالیت



زده‌کونکي دې په درو مناسبو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ایران صفوي لړۍ په هکله خبرې وکړي، دویمه ډله دې د افشاریانو د حکومت په هکله په خبرو پیل وکړي او دریمه ډله دې ، د کریم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پایله دې د ټولو ډلو استازي په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې کړي.



### پوښتنې

- ۱- د صفویانو حکومت د چا له خوا جوړ او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.
  - ۲- ستاسو په اند د ایران او اروپایانو ترمنځ اړیکې څنګه ټینګې شوې او ولې؟
  - ۳- نادر افشار څوک و؟
  - ۴- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کشیو په هکله څومره پوهېږئ؟
  - ۵- ستاسو په اند کریم خان زند څرنګه واکمنۍ ته ورسیده؟ توضیح یې کړئ.
  - ۶- د انګرېزانو سوداګري له ایران سره په کومو لاندې بندرونو کې تر سره کېده؟
- الف: د عباس بندر ب د خلیج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

### له ټولګي څخه د باندې فعالیت



زده‌کونکي دې په نویو پېړیو کې د ایران د وضعې په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب راتلونکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

## هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوسني بنگله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شپې قاره په نامه يادېدل. ډير وختونه يې گڼه برخليک او تاريخ درلود خو په شلمه پېړۍ کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، د گوپتايانو د لړۍ او سيمه ييزو حکومتونو له راپرځېدو وروسته لوی بدلون وموند، د اسلام راتگ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو، او همدارنگه د غزنويانو او غوريانو په واسطې د سيمه ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتيا ومومئ.

په منځنيو پېړيو کې د هند لوی هېواد د گوپتايانو له خوا اداره کېده. دې لړۍ تر (۵۵۰ م) کال پورې د هند په شمال کې خپلې واکمنۍ ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنگ تر ټولو روښانه دوره گڼل کېږي. په دې دورې کې په ځانگړې توگه رياضي علومو ته پاملرنه وشوه. د گوپتايانو له راپرځېدو وروسته د



هند په شمال کې ډېر حکومتونه را منځته شول او شاوخوا (۷۰) کوچنيو سيمه ييزو حکومتونو په دې سيمې واکمني چلوله. دغه سياسي وېش خو پېړۍ دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو ځواکمن يفتاليان وو. په همدې وخت د هند په سويل کې د گوپتا پاتې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسيا د سويل او منځني ختيځ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداگريزې اړيکې ټينگې کړې. دې اړيکو د اسلام دين تر څرگندېدو پورې دوام وکړ. مسلمانان د لومړي ځل لپاره په (۹۳ ق، ۷۱۱ م) کال کې هندوستان ته راغلل. نوموړو د سند سيند تر څنډو پورې سيمې لاندې کړې. دغه سيمې د

اوسني پاکستان برخه ده. له دې وخته ( اتمې زېږديزې پېړۍ) څخه وروسته تر يوو لسمې زېږديزې پېړۍ پورې، لويديځ هند له اسلامي نړۍ سره نژدې اړيکې ټينگې کړې په دې پېړۍ کې د اسلام بلنه ورکوونکو د هندوانو په منځ کې داسماني دين تبليغ خپراوه.

له بله پلوه په (۳۸۸-۴۲۲ ق، ۹۸-۱۰۳۰ م) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا په هندوستان باندې واکمن کېدل د اسلام رېښې په هند کې ټينگې کړې او ځواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدين محمد غوري د هند په شمال کې نژدې د گنگ تر روده سيمې ونيولې. نوموړي وروسته له ډېرو هڅو ډهلي هم فتح کړ او دا ښار يې د قطب الدين ايبک په نامه يوه ترکي مربي (غلام) ته وسپاره. غوريان وروسته د ډهلي له نيولو وتوانېدل چې تربنگال پورې





د قطب الدین ایبک زیارت

سیمې په خپل واک کې راوولي. په (۶۰۳ق، ۱۲۰۶م) کال کې د سلطان شهاب الدین محمد غوري ابن سام له مړینې وروسته د قطب الدین ایبک واکمنی ته لاره اواره شوه. ایبک ځان د هندوستان خپلواکه پاچا ونوماوه. نوموړي د ډهلي ښار خپله پلازمېنه وټاکله نو ځکه هغه خلک چې له ده څخه وروسته واکمنی ته ورسېدل. د ډهلي پاچاهانو په نوم یاد شول. هغه حکومت چې قطب الدین ایبک په

ډهلي کې رامنځته کړ، تر ډېرې مودې یې په هند کې دوام وکړ ان د تیمور گورگاني یرغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورځوي او نوموړو د (لسمې هجري پېړۍ تر وروستیو/ شپاړسمې زېږدېزې پېړۍ) پورې په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لودیانو او سوریانو افغاني حکومتونه چې په تېرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

### په ټولگي کې فعالیت



زده کوونکي دې په د و و ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې د گوتایانو د لړۍ او سیمه ییزو واکمنیو په هکله او دویمه ډله دې هند ته د اسلام په راتگ او د غزنیانو او غوریانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پایله دې د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.



### پوښتنې

- ۱- په هند کې د گوتایانو حکومت تر کوم کال پورې دوام وکړ او له فرهنگي پلوه څه ډول دوره وه؟ روښانه یې کړئ.
- ۲- مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د هندوستان کومې سیمې لاندې کړې؟
- ۳- په هند کې د غزنیانو او غوریانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- قطب الدین ایبک څرنگه واکمنی ته ورسېد؟

### له ټولگي څخه د باندې فعالیت



زده کوونکي دې په هند کې د غزنیانو او غوریانو د واکمنیو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دي له ځانه سره راوړي.

## هند په نويو پېړيو کې

په دې لوست کې به د بابر په هکله چې څه ډول يې په هند کې حکومت را منځته کړ، او همدارنگه د نوموړي د ځايناستو په اړه چې له ده وروسته يې په هند کې حکومت وکړ، او هم به د ختيځ هند په نوم انگليسي کمپني له خوا د بابر ي پاچاهانو سره د اړيکو د ټينگښت او نفوذ په څرنگوالي مطالب ولولئ.



ظهیرالدین بابر د خپل درباریانو سره

### بابریان (گورکانیان)

لومړنی کس چې په هندوستان کې يې د بابري لړۍ بنسټ کېښود، ظهيرالدين محمد بابر نومېده، نسب يې تېمور ته رسېده په خپله تېمور هم په مغولو پورې اړه لرله او په همدې دليل په تاريخي سرچينو کې له بابريانو څخه د هند د گورکانيانو او مغولو په نوم هم يادونه شوې ده.

بابر واک غوښتونکی سړی و. دافغانستان د ډېرو سيمو تر نيولو، وروسته يې د هندوستان د نيولو هوډ وکړ او له (۹۲۵ ق ۱۵۱۹م) کال

څخه يې په هغه هېواد يرغلونه پيل او تر (۹۳۲ ق / ۱۵۲۶م) کال پورې يې پنځه ځله په دې سيمه يرغلونه وکړل. په پايله کې په ډهلي کې د ابراهيم لودي د حکومت په ړنگولو يې ، هغه هېواد په خپله ولکه کې راوست.

د لوديانو په ماتې سره د هند په تاريخ کې يوه نوې دوره پيل شوه چې (۱۸۱) کاله يې دوام وکړ. په دې موده کې شپږو لويو گورکاني (بابري يا مغولي) پاچاهانو پر هند حکومت وکړ.

بابر باتديريه پوه او زړور سړی و. نوموړي سربره پردې چې په هندوستان کې اوسېده، کابل هم پرې گران و. بابر مخکې له مړينې وصيت وکړ چې د کابل له باغونو څخه په يوه کې خښ شي. په پای کې وروسته له څلورو کلونو واکمنۍ د (۴۹) کلونو په عمر مړ شو. او مړی يې له هند څخه کابل ته را انتقال کړ، او په هغه بڼ کې يې خښ کړ چې تل يې خوشاوه چې اوس د بابر بڼ په نامه يادېږي.

### د بابر ځايناستي

هغه وخت چې بابر مړ شو، زوی يې همایون واک ته ورسېد. همایون لس کاله په هند حکومت وکړ. نوموړی پوه او فرهنگي سړی و. خو د پلار په څېر يې پوځي پوهه نه درلوده. په همدې وخت (۱۵۴۰





په کابل کې د بابر بن

م) کال کې د شېر شاه سوري په نامه يوه تکړه افغان د همایون حکومت له گډې وډې وضعې څخه گټه واخيسته او د همایون ځواکونو ته يې ماتې ورکړه، په دې توگه افغانان يو ځل بيا په هند کې واکمنۍ ته ورسېدل. همایون له دې پېښې وروسته اړشو چې د ايران صفوي دربار ته پناه يوسي. خو نوموړي

په هند کې د شېر شاه د مرڼې په سبب له بدې او نا آرامې وضعې څخه گټه واخيسته او د ايران د صفوي ځواکونو په مرسته له واکمنۍ څخه د (۱۶) کلونو وروسته يو ځل بيا د هند په تخت کېښناست. په دې توگه، په هند کې د افغانانو د واکمنۍ دوره هم ختمه شوه.

### جلال الدين محمد اکبر

د هند پاچاهۍ ته د همایون راگرځېدو، زيات دوام ونه کړ، ځکه نوموړي دا ځل يوازې شپږ مياشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) کال کې مړ شو. له ده څخه وروسته د نوموړي ۱۳ کلن زوی جلال الدين محمد اکبر د هند د پاچاهۍ پر گدۍ کېناست. جلال الدين محمد اکبر زړور سړی او همدارنگه يو تکړه او هونبیار سردار و. نوموړي د خپل پوه او هونبیار وزير ابوالفضل علامي په مرسته د هند د هېواد چارې منظمې پرمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوساينې لپاره يې ډېرې هڅې وکړې. اکبر د هندي کورنيو د خواخوږۍ جلبولو لپاره د جزبي قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف يې د امپراتورۍ لوړو څوکيوته ورسول او په خپله يې له يوې راجپوتي هند وې سره واده وکړ.

### نور هم زيات وپوهېږئ دروښيانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دورې کې، ځينې وختونه د گورکاني حکومت ضد پاڅونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاڅونونو څخه يوه م د بايزيد انصاري (پيرروښان) په مشرۍ د افغانانو پاڅون و ده پاڅون ته ځکه د روښانيانو پاڅون ويل کېږي چې مشري يې پير روښان نومېده. سره له دې چې بايزيد انصاري په يوې جگړې کې مړ شو خو د افغانانو نهضت د ۶۵ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په ځانگړې توگه په پښتونخوا کې د هند د گورکانيانو پر وړاندې ادامه لرله.

اکبر پاچا د يوه پوځي سردار په توگه د تلپاتې پوځ په جوړولو سره د خپل حکومت بنسټ لا ځواکمن کړ. نوموړي بيا وروسته د راجپوتو قبيلو په مرسته کوچني سيمه ييز حکومتونه له منځه يوړ. او له سويل نه تر شماله د هند په پراخه سيمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتوري د ځواکمنتيا وروستي پړاو ته ورسېده. نوموړی وتوانېده چې د بنگال، کشمير او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (۱۰۱۴ ق / ۱۶۰۵ م) کال کې له پنځو سوکلونو پاچاهۍ وروسته مړ شو.

## جهانگیر

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سلیم د جهانگیر په نامه چې له راجپوتې مور څخه زېږېدلی و، د هندوستان پاچا شو. نوموړي تر یوه حده هغو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلار یې منځته راوړي وو. خو د ده په زمانې کې د انگریزانو د نفوذ هڅې په هند کې زیاتې شوې. په (۱۰۱۷ق/ ۱۶۰۸م) کال کې د انګلیس استازی د جهانگیر دربار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Sirtomos Roand) په نامه انگریزي سفير د انگریزانو لپاره د سوداګرۍ حق واخیست. او په دې توګه د انگریزانو استعمارګري نفوذ په هند کې پیل شو. همدارنګه د ده په زمانې کې د ایران پاچا، شاه عباس صفوي هم په کندهار یرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه ښار حکمران د هند له پوځي مرستې څخه نا هیلې شو، کندهار یې بیا صفوي ایران ته پرېښود.

## شاه جهان

له جهانگیر څخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهۍ ته ورسېد. نوموړي (۳۰) کاله په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جوړولو (معماری) ډېر مینه وال و او امر یې وکړ چې د طاووس تخت په نامه له قیمتي غمیو څخه یو تخت ورته جوړ کړي خو د خلکو د بېوزلۍ او ستونزمن ژوند پروایې نه لرله، او تر هغه پورې چې د دکن او گجرات په سیمو کې سخته لوږه راغلې وه، نوموړي بیا هم د خلکو د مرستې لپاره ګامونه اوچت نه کړل. همدا رنگه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د ګورکانیانو د حکومت پر وړاندې د سکانو د پاڅون پیل و.

## اورنگزیب

اورنگزیب د عالمگیر په لقب سره د مغولي لړۍ د وروستي پاچا په توګه په (۱۰۶۹ق/ ۱۶۵۹م) کال کې وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان یې زنداني کړ. نوموړی نه یوازې د نیکه (اکبر) په څېر د هنر او ادبیاتو او نه د پلار (شاه جهان) په څېر د معماری مینه وال و بلکې یو متعصب مذهبي او سخت دریځه پاچا و. اورنگزیب راجپوت هندوان له لوړو حکومتی څوکیو څخه لرې کړل او له هندوانو یې جزیې اخیستلې، او د هندوانو زیاتره معبدونه یې ړنګ او د دوی ځمکې یې مسلمانانو ته ورکړې. د هند د بابري حکومت کمزورتیا د اورنگزیب له زمانې را پیل شوه، او په (۱۱۱۹ق/ ۱۷۰۷م) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم یې د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بیا یې بل زوی لومړي بهادر شاه واکمني ته ورسېد. له دې وروسته په هند کې سیمه ییز ځواکونه واک ته ورسېدل. په همدې وخت کې د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ ته په هند کې د لا ډیرو لاسوهنو زمينه برابره شوه، او په پایلې کې د غه پراخ هېواد په (۱۲۵۵ق/ ۱۸۳۹م) کال کې رسماً د بریتانېې تر سوري لاندې راغی. سره له دې چې یرغلونو دوی کمزوري کړل خو د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ چې د جهانگیر له وخته په هند کې نفوذ پیل کړی و، د نولسمې پېړۍ په لومړیو کې د خپل ملاتړ لاندې راوستل، او په ۱۹۴۷م کال کې خپلواکی لاسته راوړه..



## د زياتې پوهېدنې لپاره

### د خټکو نهضت

د اورنگزېب د واکمنۍ په دوره کې، د پښتو نخوا په سيمو کې د خوشحال خان خټک پر مشرۍ د افغانانو نهضت پيل شو. خوشحال خان خټک په ډېره ميرانه، او زړور توب درې کاله په هند کې د گورکانيانو په وړاندې مبارزه وکړه. خو د يوې جگړې په ترڅ کې چې له اورنگ زيب سره پښه شوه، ډېر افغانان په هغه کې له منځه لاړل او په خپله خوشحال خان خټک د اورنگ زيب په لاس بندي او څلورنيم کاله يې د اورنگ زيب په زندان کې تېر کړل. خوشحال خان خټک د پښتو ژبې له مشهورو شاعرانو او ليکوالو او همدا رنگه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډلې څخه دی.

### په ټولگي کې فعاليت



زده‌کونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د بابريانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همایون د حکومت په هکله. دويمه ډله دې د جلال الدين اکبر د پاچاهۍ او جهانگير حکومت په اړوند او درېمه ډله دې د شاه جهان او اورنگزېب د واکمنيو په هکله يو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډيز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.



### پوښتنې

- ۱- بابر څوک و او څه ډول يې په هندوستان کې بابري لړۍ رامنځته کړه؟
  - ۲- د بابر حکومت په هند کې څو کاله دوام وکړ، او ولې د نوموړي مړي کابل ته راوړل شو؟
  - ۳- د همایون په هکله څومره پوهېږئ او ولې يې ايران ته پناه يوره؟
  - ۴- همایون وروسته له څو کلونو، او څه ډول په هند کې د دويم ځل لپاره د هند واکمن شو؟
  - ۵- جلال الدين اکبر، راجپوتو هندوانو ته څه خدمتونه ترسره کړي، په لنډه توگه يې روښانه کړئ.
  - ۶- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پوښتنې سم ځواب په نښه کړئ
- الف: جلال الدين اکبر ب: جهانگير ج: شاه جهان

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده‌کونکي دې په هند کې د بابري لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې وليکي. ښوونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوی کتابچې وگوري.



## د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر

په هند کې د بابريانو واکمني د علم، فرهنگ او هنر له پلوه د هغه هېواد يوه بډايه دوره گڼل کېږي. بابر او اکبر د دې دورې له مشهورو او با فرهنگ دوستو پاچاهانو څخه وو. په دې لوست کې به د بابريانو د علم، فرهنگ او هنر د وضعیت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

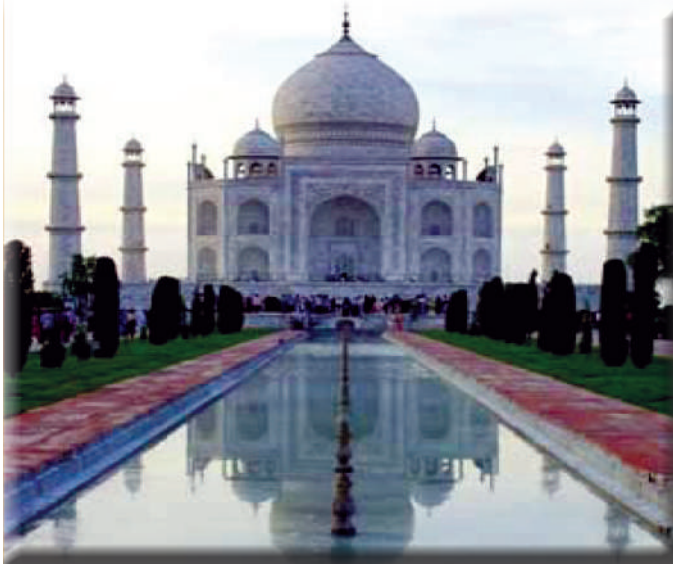
د بابريانو په زمانه کې علم، فرهنگ او هنر ته ډېره پاملرنه وشوه. په هغه وخت کې د هند مهمې سيمې د مسلمانانو په واک کې وې. دري د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنگ کلک مينه وال وو او پخپله بابر هم فارسي شعرونه ويلي دي. گلونه او باغونه يې خوښېدل. نوموړو د هند دربار ته د دري ژبې شاعرانو په ورتولولو سره، دري ادبيات پياوړي کړل که څه هم اکبر پخپله سواد نه درلود. سره له دې يې هم له نوو علومو سره مينه لرله او هم به يې يوه ډله کتاب لوستونکي لرل چې نوموړي ته به يې کتابونه لوستل.

د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکرېټ څخه دري ژبې ته وژباړل شول. د نوموړي دا کار د دري ژبې د خپرېدو لامل وگرځېد، او د هند د غير مسلمان او سپدونکو مينه هم له دري ژبې سره زياته شوه.

د اسلام سپېڅلي دين ډېره موده مخکې هند ته لاره پيدا کړې وه، او بابريان په هندوانو کې د اسلام دين په نسبي خپرېدو بريالي شول، او په هېواد کې يې د قومونو او مذهبونو ترمنځ يووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه د غير انساني دود (ساتي) يعنې د مېړه له مړينې وروسته د مېړمنو له خوا د ځان سوځېدنه منعه کړه.

د معمارۍ هنر ته هم د بابريانو په وخت کې ځانگړې پاملرنه وشوه او گڼ شمېر قوس لرونکي او گنبدي ودانۍ، د بڼه راغلاست د تالارونو په لرلو سره دود شوې، چې د ځانگړې اسلامي معمارۍ ښکارندوی وي. ډير شمېر ښکلي باغونه، ودانۍ او ماڼۍ جوړې شوې، لکه د آگرې په ښار کې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر ماڼۍ، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا، او د هندوستان





په نورو ښارونو کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې، خو د هند گورکانیانو افغانستان ته ډېره پاملرنه نه کوله، نو ځکه زموږ په هېواد کې ارزښتناک او باعظمته آثار پاتې نه شول. سره له دې هم، ځینې آثار رامنځته شول، لکه د

کندهار د سرپوزې په غره کې د چهل زینې اثر چې د بابر په امر جوړ شو. ځینې باغونه یې په افغانستان کې جوړ کړل چې کولای شو د کندهار، استالف، کابل او د کابل شمالي او ختیځ لور د علم گنج بن، شهرآرا بن، دلکشابن، د بابر چهار باغ، بگرامي بن، صفا بن او کوکب بن نومونه واخلو.

د انځورگرۍ په هنر کې له طبیعت څخه تقلید او له لرغونو هندي لارو چارو

## چې زیات و پوهیږئ

### تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډېرو ښکلو ودانیو او همدارنگه د اسلامي معمارۍ تر ټولو غوره، او نه هېرېدونکې نمونه ده چې د آگرې په ښار کې هغه وخت جوړ شوي دي چې په (۱۶۳۱م) کال کې د شاه جهان مېرمن (ممتاز محل) مړه شوه. شاه جهان امر وکړ چې د گراني مېرمنې د قبر پر سر یې داسې ودانې جوړه شي. د دې ودانۍ د جوړولو لپاره یې د ډېرو غورو معمارانو غونډه را وبلل شوه، او د غونډې په پای کې د استاد عیسی شېرازي طرحه ومنل شوه.

د تاج محل ودانۍ د جوړولو کار (۲۲) کاله وخت ونيو، او په دې مودې کې (۲۰۰۰۰) کارکوونکي په کې گمارل شوي وو. تاج محل په مرمرینو او قیمتي ډبرو ښکلی شوی دی او په سر یې پیاز شکرله گنبده موقعیت لري. د دې گنبدې لوړوالی (۲۴,۵) متره او قطر یې له (۱۵) مترو څخه زیات دی. د دې ودانۍ لاندې د میرمن ممتاز محل قبر دی، او د دې قبر څنگ ته شاه جهان هم خښ شوی دی.

څخه گټه اخیستل.

د سلطان حسین بایقرا د دربار تر ټولو غوره انځورگر استاد کمال الدین بهزاد هم په همدې وخت کې په هرات کې اوسېده. د هند مغولو د بڼونو او بوستانونو د منظرو په ترتیب او په دېوالونو د انځورونو او د هغو رنگولو په سبب د استاد بهزاد د میناتورۍ مینه وال شول. هغه یې په هند کې دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دربار کې د انځورگرۍ کارخانه لرله چې له سلو زیاتو انځورگرانو پکې کار کاوه.

موسیقۍ هم له دیار لسمې پېړۍ څخه وروسته په هندوستان کې وځلېده. له اورنگ زیب څخه پرته د هند ټول مغولي واکمنان د موسیقۍ مینه وال وو. د فقیر الله په نامه د هند یو مسلمان په (۱۶۶۶م) کال کې درېن (Rag Darpan) په نامه یو کتاب تألیف او خپور کړ. له دې وروسته د موسیقۍ په برخه کې د مسلمانانو او هندوانو فرهنګي سبکونه سره ګډ شول. په دې دورې کې تر ټولو مشهور سندرغاړی تانسن (Toncean) نومېده. نوموړی د اکبر پاچا د دربار تر ټولو غوره سندرغاړی، او د هند د ټولو سندرغاړو د مخکېنې په توګه پېژندل شوی و. د بابرانو په دوره کې زیاتره هغو خلکو چې په ښارونو کې یې ژوند کاوه د خوښیو شپو او ورځو (نوی کال او برات) او هغو جشنونو کې چې په لویو مذهبي قبرونو او زیارتونو کې جوړېدل ګډون یې کاوه او د هغو مداریانو او جادوگرانو په زړه پورې نندارتونونو او د څارویو له لېدلو څخه یې خوند اخیست. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نیمایي وروسته، یرغلونه د ډېرو وېجاړیو لامل وګرځېدل. د هند پلازمېنې زیاتره برخو هغه پنځوانۍ ځلېدنه او ددبده له لاسه ورکړه.

### په ټولګي کې فعالیت



زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړۍ ډله دې د بابرانو د علم او فرهنگ په هکله خبرې وکړي او دویمه ډله دې د هند د مغولو په دوره کې د هنر په هکله وغږېږي او پایلې دې د هرې ډلې د استازي له خوا په پرتلیزه توګه وړاندې شي.



## پوښتنې

- ۱- بابر او اکبر د علومو او دري ژبې لپاره کوم گامونه اوچت کړل؟ څرگند يې کړئ.
  - ۲- د اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه يو هم د غير..... دود له منځه وړل وو.
  - ۳- استاد کمال الدين بهزاد څوک و؟
  - ۴- د موسيقۍ په برخه کې د راگ درېن په نامه کتاب د کوم يوه لاندیني سړي له خوا ليکل شوی و؟
- الف: فقير الله    ب: استاد بهزاد    ج: شاه جهان

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده‌کوونکي دې په هند کې د بابريانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب وليکي.

## چين په منځنيو پېړيو کې

په دې لوست کې به په منځنيو پېړيو کې د چين د يووالي او لويوالي په څرنگوالي او انگېزو، د بزگرانو د پاڅون په لاملونو او د هغو په پايلو، او همدا رنگه په چين کې د مغولو د واکمنۍ چې ډېرو وېجاړيو او بې شمېره خلکو د وژلو لامل شول، خبرې کوو.

## په منځنيو پېړيو کې د چين يووالي

له منځنيو پېړيو مخکې چين په يو لړ بېلا بېلو سيمو وېشل شوی و. د چين شمال د هغو يرغلگرو کابوالو د يرغلونو په واسطه لاندې شوی و، چې د لوېديځ او شمال له لوري يې پرې يرغلونه کړي

## زيات وپوهېږئ

چينايانو هيڅ وخت خپل هېواد چين نه باله، دوی معمولاً تر آسمان لاندې امپراتوري بلله او ځانونه به يې آسماني زامن بلل.

و. د چين سويل هم په دې وخت کې په څو سيمو وېشل شوی و. په دې توگه، په چين کې څوگونو پاچاهانو او پوځي سردارانو په خپلواکه توگه واک چلاوه چې تل به يو له بل سره په جگړو کې ښکيل وو.

په (۶۱۸ م) کال کې د چين خاورې له

سره يووالي وموند. دغه يووالي د يوه زړه ور او جگړه مار سردار چې کائوتسو (Kaiotso) نومېده را منځ ته شو، او د تانگ (Tong) په نامه يې امپراتوري جوړه کړه.

د تانگ کورنۍ امپراتورانو د خلکو په مرسته وکولای شول چې ټول سيمه ييز مشران، او پوځي سرداران تابع کړي، او پراخې سيمې تر واک لاندې راولي. د يو لړ برياليو جگړو وروسته يې گاونډي هېوادونه هم لاندې کړل، او چينايان هلته مېشت شول. په دې توگه د چين لوی هېواد رامنځته شو. د تانگ د امپراتورۍ په زمانه کې د چين خاوره له اوسني چين څخه هم پراخه وه. په هغه وخت کې د هند د شمال په شاهزاده گانو، باندې د چين فرمان چلېده او دوی ته به يې خراج ورکاوه.

د تانگ امپراتورۍ شاوخوا (۲۸۸) کاله د چين په پراخه خاوره حکومت وکړ. په هغه وخت کې چين خپل ځواک، اقتصاد او فرهنگ لوړو پوړيو ته ورساوه. چينايانو د تانگ په لړۍ کې باروت اختراع کړل. د دې امپراتورۍ پلازمېنه د چانکان (Chankan) ښار و چې اوس سيان (Ceaion) نومېږي. د تانگ د امپراتورۍ په مهال چين د نړۍ يو له ډېرو ځواکمنو حکومتونو څخه گڼل کېده، خو په نهمه زېږدیزه پېړۍ کې چين د بزگرو له يوه لوی پاڅون سره مخ شو.



## په نهمه زيږدیزه پېړۍ کې د بزگرانو پاڅون

په بزگرانو باندې د فيوډالانو او د پراخو سيمو د خاوندانو له خوا درانه باجونه او بدې روپې د دې لامل وگرځېدلې، چې د تانگ امپراتورۍ په بېلا بېلو سيمو کې پاڅونونه رامنځته شي. يو له دې پاڅونونو څخه په (۸۷۴ م) کال کې د هوانگ چائو (Hovangcho) په مشرۍ بزگري پاڅون و. چائو چې له جگړه ييزو چارو سره پوره بلد و. له بزگرو څخه يې خوزه کسيز لښکر جوړ کړ. د دې لښکر شمېر هره ورځ زياتېده، او د امپراتورۍ لښکر د هغه سره د مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چائو چې د بزگرو د لښکرو په سر کې و، غوښتل يې چې له ټولو فيوډالانو او د چين له ايالتونو سره حساب پاک کړي، تر څو د بزگرو ژوند ښه او نابرابري له منځه لاړه شي.

هوانگ چائو او ملگري يې له يو لړ برياليو جگړو وروسته په (۸۸۱ م) کال کې د تانگ امپراتورۍ ته ننوتل. امپراتور وټېټېده او له نوموړي سره يې ټول تړلي فيوډالان، دولتي کارکوونکي او پوځي مخور ووژل شول، او د دوی په ځای بزگران په لوړو څوکیو وگمارل شول. د پلازمېنې شتمني ټوله د بې وزلو ترمنځ ووېشل شوه.

چائو دوه نيم کاله پلازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور، او فيوډالان له کډوالو تېرونو سره ملگري شول او ځانونه يې (تور کارغان) وبلل. هغوی په (۸۸۳ م) کال کې د هوانگ چائو لښکرو ته ماته ورکړه. زياتره بزگران د امپراتور اجيران شول او د بزگرو پاڅون په سخته ماتې خوړلو سره له منځه لاړه، خو د تانگ امپراتورۍ نوره هغه پخوانۍ ځواکمنتيا او ځلا نه لرله. نوموړې امپراتورۍ په (۹۶۰ م) کال کې خپل ځای د سونگ (Sung) په نامه يوې بلې کورنۍ ته پرېښود.

## په چين کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوځي ځواکمنتيا سره، چنگيز خان د دوی د مشر په توگه رابنکاره شو. په لومړي سر کې يې د گاونډيو هېوادونو لاندې کولوته پاملرنه وکړه چې په دې ډله کې چين هم و. په هغه وخت کې د سونگ د امپراتورۍ لړۍ په چين کې واکمنه وه. سره له دې چې د چنگيز خان په ژوند کې ټول چين فتح نه شو. خو د نوموړي زامن په (۱۲۳۴ م) کال کې وتوانېدل چې چين لاندې کړي.

مغولو په چين کې ډېرې وېجاړۍ رامنځته کړې. د بزگرانو کښتونه د مغولي څارويو په څرځايونو بدل شول، گڼ شمېر خلک له منځه لاړل. نوموړو په (۱۲۷۱ م) کال کې د پېکېنگ (بيجينگ)

## چې زيات پوهېږي

### مارکوپولو

مارکوپولو د نيکوپولو زوی په منځنيو پېړيو کې د اروپا تر ټولو مشهور گړخندوی گڼل کېږي. نوموړي د خپل پلار او تره سره د کوچنۍ آسيا، ايران او افغانستان (د ورېښمو له پخوانۍ لارې) نه چين ته سفر وکړ، مارکوپولو وتوانېده چې په چين کې د واکمنو مغولو دربار ته لاره پيدا کړي. ده شل کاله په چين کې تېر کړل. په دې موده کې د چنگېز خان د زوی (قبلايي خان) له خوا د چين حکومت په لورېو څوکیو وگمارل شو، لکه د گمرک اداره، سفارت او داسې نور. په پايله کې نوموړي د چين په گليون د آسيايي هېوادونو له وضعې سره پوره بلدتيا تر لاسه کړه. کله چې چې په (۱۲۹۵م) کال کې خپل پلرني ټاټوبي (ونيز) ته وگرځېد. د خپلو خاطراتو په کتاب کې يې د ډېرو آسيايي هېوادونو او سيمو د فرهنگ، تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتياوې اروپايانو ته ورسولې چې په نويو پېړيو کې هند او چين ته د ډېرو اروپايانو د کډوالۍ لامل وگرځېده.

ښار د خپلې امپراتورۍ د پلازمېنې په توگه وټاکه، او تر څوارلسمې زېږديزې پېړۍ پورې يې د چين په پراخه خاوره واکمني وکړه. مغولو د چين زيار ايستونکي د ځان لپاره غلامان کړل. چينايان له دولتي څوکیو او ادارو څخه وايستل شول. دا کار د عامه وگړو د کرکې لامل وگرځېده، په ځانگړي توگه د چين زيار ايستونکي د مغولو پر ضد راپورته شو او په (۱۳۴۸م) کال کې يې د چوبو انگ چان (Chew ang Chon) په نامه ديوه بزگر په مشرۍ د چين په سويل کې د مغولو په وړاندې پاڅون پيل کړ. په دې پسې د بزگرو او عامه وگړو له خوا په ټول چين کې پاڅون

پيل شو. د مغولو د اداري او پوځي مامورينو ډله ييزې وژنې ورسره ملگري وې او ښارونه يو پر بل پسې د پاڅون کوونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳۶۸م) کال کې د نانکېنگ ښار له نيولو وروسته د مينگ (Ming) په نامه نوې امپراتوري په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموړي د چين د خلکو په مرسته د مغولو پلازمينه (پيکنگ) ونيوه او مغول يې تر مغولستان پورې په شاه وتمبول. په دې توگه په چين کې له سلو کلونو څخه زياتې واکمنۍ وروسته مغولي امپراتوري ړنگه شوه او په بدل کې يې د مينگ لويه امپراتورۍ واکمنه شوه، او د دې لړۍ واکمني څه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږده شوه. په دې دورې کې د چين خلکو نسبت نورو دورو ته په هوساينې او آرامۍ کې ژوند کاوه.

## په ټولگي کې فعالیت



زده‌کونکي دې په دروو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د یووالي او تانگ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دویمه ډله دې د بزگرانو پاڅون او د هغوی د پایلو په هکله او دریمه ډله دې په چین کې د مغولو د واکمنۍ په هکله خبرې اترې وکړي. پایلې دې د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.



## پوښتنې

- ۱- د چین وضعه مخکې د منځنیو پېړیو له پیل څخه څه ډول وه؟ معلومات ورکړئ.
  - ۲- د چین یووالی څه وخت رامنځته شو او د تانگ د امپراتورۍ په اړه څومره پوهېږئ؟
  - ۴- مغول څه ډول په چین واکمن شول؟ په دې اړه معلومات ورکړئ.
  - ۵- په چین کې د مغولو حکومت څوکاله اوږد شو؟
- الف: ۵۰ کاله      ب: له سلو څخه زیات کلونه      ج: درې پېړۍ.

## له ټولگي څخه د باندې فعالیت



زده‌کونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چین کې د هغوی د بري په هکله یو مطلب ولیکي.

## چین په نویو پېریو کې

په دې لوست کې به په نویو پېریو کې د چین د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره آشنا شئ.

د نویو پېریو پیل په اصل کې له لیرې ختیځ (هندو چین) سره د اروپایانو د سوداګریزو اړیکو له پیل سره سمون خوري. پرتګالیان چې ماڼوګان وو. وروسته له ډیرو هڅو و توانېدل چې د لومړي ځل لپاره د افریقا وچې له غاړو څخه را تاو شي او په لومړي سر کې د هند په سویل لویدیځو غاړو کې پلي شول. نوموړي بیا وروسته په (۱۵۱۳م) کال کې د سوداګرۍ د پراختیا لپاره د چین سویلي سیمو ته راغلل، په هغه وخت کې چې د مېنګ لړۍ په چین کې واکمنه وه، د کانتون (conton) بندريې د پرتګالیانو د سوداګرۍ لپاره خلاص کړ. چین ته د پرتګالیانو راتګ د دې لامل وګرځید؛ تر څو لومړی هالنډیان او وروسته انګریزان او فرانسویان هم له چین سره د سوداګرۍ په لټه کې شي. د اروپایانو زیاتره فعالیتونه په سویلي بندرونو کې په ځانګړې توګه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای څخه یې چای، ورېښم او چینی لوبښي راوړل، له دې وروسته چین ته د اروپایانو تګ او راتګ له شمېر عیسوي مبلغینو سره زیات شو. په دې سفرونو کې، عیسوي مبلغین به له قیمتي ډالیو سره له اروپایانو سره تلل. د چین دولت هم دغو مسیحي مبلغینو ته د مسحیت د تبلیغ اجازه ورکړه.

په چین کې د مینګ د کورنۍ حکومت (۳۰۰) کاله دوام وکړ خو په (۱۶۴۴م) کال کې د همدې هېواد له شمال ختیځ لوري څخه د منچوریا د صحرايي تېرونو له یرغلونو سره مخ شو. له یو لړ جګړو وروسته د مینګ امپراتوري ړنګه او دهغې پر ځای د منچو (Manchu) په نامه نوې امپراتوري رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د پکېنګ (Peking) ښار و. په اصل کې دوی څیرک او جګړه مار خلک وو. د منچو اشرافو په کلو کې د سختو جګړو په واسطه د بزګرانو زیاتې ځمکې لاسته راوړلې، او هغه یې په خپل خصوصي شتمنیو بدلولې، له بزګرو سره به یې د بې رحمۍ او زورزیاتي چلند کاوه. زیاترو چینی فیوډالانو به له دولت څخه ملاتړ کاوه، او دمنچویانو د فرمان سره سم یې په دولتي ادارو کې فعالیت کاوه. نوموړي د جګړو اسیران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل.

د منچو کورنۍ و توانېدله چې ټول چین تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي، او شاوخوا دوې نیمې پېړۍ یې پر چین واکمني وکړه. نوموړو د مینګانو په څېر له اروپایانو سره خپلو سوداګریزو اړیکو ته دوام ورکړ. له چین سره سوداګري د اروپایانو په ګټه ختمه شوه، او تر دريو پېریو یې دوام وکړ. اروپایي سوداګرو ارزښتناک غنیمتونه لاسته راوړل او د خلکو په وړاندې یې له هېڅ ډول فساد څخه ډډه ونه کړه. نوموړو به چيني سوداګر تېرايستل، د چین خلکو ته یې سپکاوی کاوه، او چيني مامورنيو ته به

يې رشوت ورکاوه. تر څو اروپايان د دوی د جنایت په وړاندې پلټنه ونکړي. په دې توگه د اروپايانو سوداگري، د چين د خلکو د مالونو د چور او لوټولو لامل وگرځېده. دغه وضعه د پردیو په تېره د انگرېزانو په وړاندې د چين د خلکو د کرکې او نفرت لامل وگرځېده؛ ځکه انگرېزانو د نورو اروپايي هېوادونو په پرتله له چين څخه ډېره گټه ترلاسه کړې وه. په پای کې د چين دولت له اروپايي هېوادونو سره خپله سوداگري لڼه کړه او په (۱۷۵۷م) کال کې د کانتون بندر په گډون د چين ټولو بندرونو ته د اروپايانو تگ راتگ منع شو او د نوموړو سوداگري او مذهبي فعاليتونه چينايانو تر څارنې لاندې ونيول. په دې توگه د چين دولت خپلې دروازې د بهرنيانو پرمخ وتړلې او څوکاله يې د اروپايانو د تگ او راتگ مخه ونيوله. سره له دې هم اروپايان وتوانېدل چې د درو پېړيو لپاره خپلې سوداگريزې اړيکې له چين سره ټينگې کړي. په دې مودې کې انگرېزان له چين څخه د گټې اخيستنې په برخه کې تر ټولو زيات بريالي وو، او په پايله کې يې چين د تریاکو لگښت ته اړ کړ چې د انگرېزانو له خوا به د قاچاق په توگه لېږدول کېدل.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپايان له کومې لارې څخه چين ته راغلل، او څه ډول يې د چين له حکومت سره خپلې سوداگريزې اړيکې ټينگې کړې؟ او دويمه ډله دې په چين کې د منچو کورنۍ په برياليتوب او له اروپايانو سره د دوی د اړیکو په هکله خبرې وکړي. پایلې دې د ډلو استازي ټولگي ته وړاندې کړي.

### پوښتنې



- ۱- د مينگ د کورنۍ حکومت د چا په واسطه ښکته شو؟
- الف: د منچو صحرايي تېرونو      ب: اروپايانو      ج: هيخ يو
- ۲- په کلو کې له بزگرانو سره د منچو اشرافو چلند څه ډول وه؟
- ۳- د چين حکومت ولې کانتون بندر ته د اروپايانو تگ او راتگ بند کړ؟
- د لاندې جملې تش ځايونه په مناسبو کلمو سره ډک کړي
- ۴- له چين سره سوداگري د ..... په گټه ختمه او شاوخوا..... دوام وکړ.



## د چین اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع

### الف: اقتصادي وضع

په منځنيو پېړيو کې د چین هېواد له اقتصادي پلوه ستر برياليتوبونه تر لاسه کړل. نوي نهرونه، بې شميره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سايلو په واسطه تر سره شو. د کانونو لکه د اوسپنو، مسو، سرو او سپينو زرو رايستل پراختيا ومونده. نوي بناړونه د ښکلو ماڼيو او معبدونو په لرلو سره جوړ شول او سوداگري ډېره زياته وغوړېده. د چانگان (changan) ښار چې د تانگ امپراتورۍ پلازمېنه وه له يو ميليون څخه بې زيات اوسېدونکي لرل. دغه ښار په هغه وخت کې د لويو سوداگريزو مرکزونو څخه گڼل کېده.

چينايانو له گاونډيو او د منځني آسيا له هېوادونو سره پراخه سوداگرۍ پيل کړه. او چينايان ډېر ژر پدې وتوانيدل چې د چاي توليد ډېر او هغه ډېرو هېوادونو لکه هندوستان ته ولېږي. همدارنگه عربو هم چې د سوداگرۍ کسب درلود د کانتون په بندر کې بې د سوداگرۍ څانگې پرانيستلې، او له چينايانو سره يې په پراخه سوداگرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چينايانو اړيکې، د چينايانو په فرهنگ باندې ډېره زياته اغېزه وکړه.

### ب: فرهنگي وضع

په منځنيو پېړيو کې چينايان ډېر فرهنگي خلک گڼل کېدل. د چين ادبيات د سلگونو کلونو په اندازه له اروپا څخه مخکې وو. په چين کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت ډېره موده مخکې منځته راغلې و. په اتمه هجري پېړۍ کې د تانگ امپراتورۍ په فرمان د (پلازمېنې پيغام) په نامه تر ټولو لرغونې ورځپاڼه خپرېدل. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سياسي خبرونه خپرېدل. د غې ورځپاڼې له زرو کلونو څخه زيات دوام وکړ.

چينايانو له پخوا څخه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نوموړو له ستورو پېژندنې او کليزې سره پوره بلدتيا لرله، د لمر کسوف په هکله به يې وړاندوينې کولای شوې. د تانگ او سونگ د امپراتوريو په زمانو کې علومو او فنونو لکه رياضياتو، جغرافيا او د کښت چارو ته ځانگړې پاملرنه وشوه. تاريخ ليکونکو او فيلسوفانو ته په چين کې په ډېره درنه سترگه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لي پو او توفو (Lepo-Tofou) وو. په بناړونو کې لوی کتابتونونه او ښکلي پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې په ځانگړې توگه تاريخ، فلسفه او ادبيات تدريس کېدل.

### ج: هنري وضع

د تانگ د امپراتورۍ پر مهال په چين کې تياتر او موسيقي په نوي ډول سره دود شول. حتی امپراتور



هم په خپل دربار کې د هنر زده کولو ښوونځی جوړ کړ. تياتر له پخوا څخه د چين د خلکو د علاقې وړ ساعت تېری گڼل کېده، چې تر اوسه هم په چين کې دود دی.

د سونگ د امپراتورۍ په دورې کې انځورگري هم د پام وړ وگرځېده. چينايانو به خپل انځورونه زياتره په ورېښمينو ټوټو او د معبدونو او ماڼيو په دېوالونو انځورول. حجاري او مجسمه جوړول هم له پخوا څخه په چين کې پراختيا موندلې وه. د خدايانو، امپراتورانو او د ژوو هيكلونه او زياتره لويې ودانۍ او مجسمې به يې جوړولې. معمارۍ د امپراتورانو او فيودالانو د ځانگړې پاملرنې له کبله وغوړېده.

چيني معمارانو به د استوگنې کورونه، پلونه او ښکلي مانۍ گانې له مرمرينو ډبرو څخه جوړولې، او وروسته به يې د لوبښو په چيني موادو، سرورزو کيندلو سره په هنري توگه ښکلا ورکوله. هغه اروپايان چې په چين کې اوسېدل د نوموړو ودانيو لويوالي او ښکلا هک پک کړي وو.

هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پيدا کړې وه، او نژدې د دوی ټولې گټې هنري شيان او هنري پيداوار گڼل کېدل، او همدا رنگه چيني لوبښو جوړول هم د چين د خلکو له وياړو نو څخه گڼل کېږي.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په درو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چين د اقتصادي وضعې په هکله، دويمه ډله دې د چين فرهنگي وضعې او دريمه ډله دې د چين د هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پايله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتليزه توگه نورو ته وړاندې شي.

### پوښتنې



- ۱- ستاسو په اند، د چين سوداگريزې اړيکې له گاونډيو او منځنۍ آسيا هېوادونو سره څه ډول وي؟
- ۲- د (پلازمېنې پيغام) ورځپاڼې او د چين مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.
- ۳- د موسيقۍ او تياتر په هکله چې څومره پوهېږئ خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.
- ۴- معماري د..... او فيودالانو د ځانگړې پاملرنې پواسطه ..... پراختيا ومونده.

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت

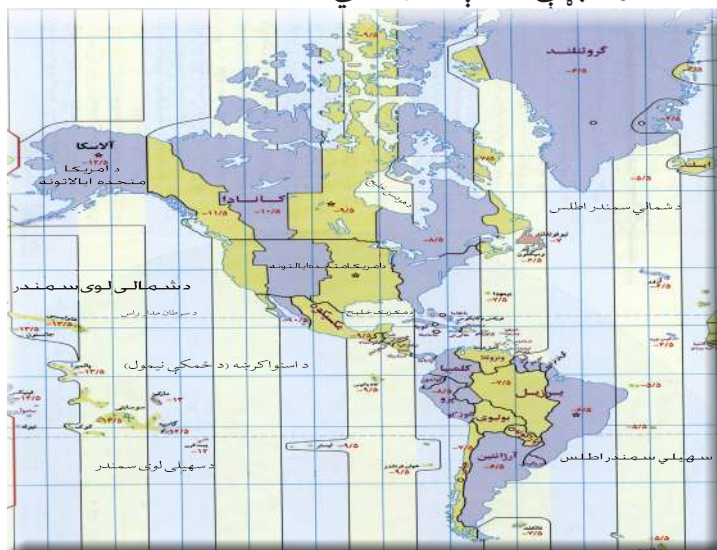


زده کوونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلو کتابچو کې وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ښوونکي ته د کتنې لپاره وړاندې کړي.

# شپږم څپرکی

## اروپا او امریکا په منځنیو او نویو پیړیو کې

په دې څپرکي کې هڅه کېږي چې په ډېره لنډه توګه په منځنیو او نویو پیړیو کې د اروپا او امریکا وضعیت تر څېړنې لاندې ونيول شي.



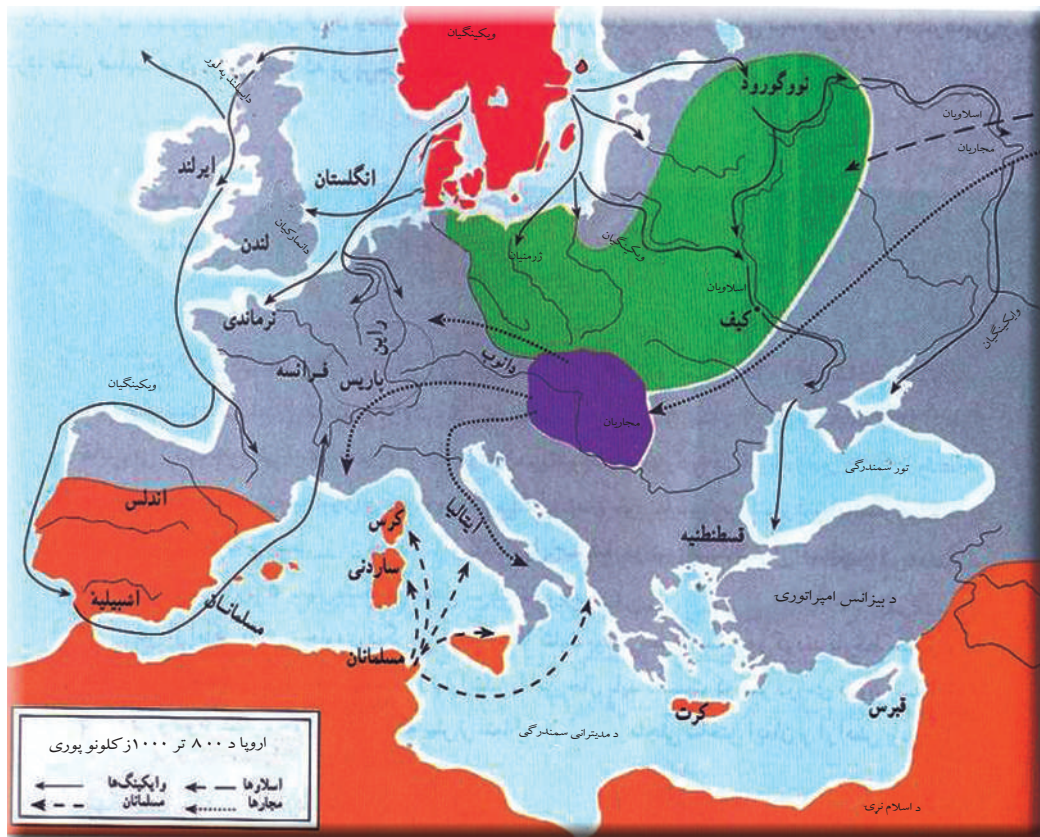


## د خپرکي موخې

- هيله ده چې زده‌کوونکي ددې خپرکي په پای کې لاندې پایلې ترلاسه کړي:
- په منځنيو اونويو پېړيو کې د اروپا او امريکا له سياسي او اقتصادي وضعې سره آشناشي.
  - په صليبي جگړو وپوهيږي او د هغو په پایلو او لاملونو يې وپوهيږي.
  - د رنسانس په مفهوم وپوهيږي.
  - په منځنيو پېړيو کې د امريکا له بومي فرهنگ سره بلد شي.
  - د امريکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.
  - د امريکا د ودې او پرمختگ په لاملونو وپوهيږي.
  - د صليبي جگړو لاملونه او پایلې وکولای شي وپيژني.
  - په دې پېر کې د اروپا د علم، هنر او فرهنگ د پرمختگ لاملونه په گوته کړای شي.
  - د متحده ايالاتو د ودې او پرمختگ لاملونه وپيژني او لړليک يې کړي.
  - د نقشو او اطلسونو څخه کار واخېستلای شي.
  - د ودې او پرمختگ مينه وال شي او ځان د نړۍ يوه برخه وگڼي.

## اروپا په منځنیو پېړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پېړیو کې د اروپا د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره په لنډه توګه بلدشئ.



آیا د منځنیو پېړیو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اوربډلي چې دا کار یا هغه طرز فکر د منځنیو پېړیو د وخت دی؟ دا وینا هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه طریقه تر سره شي یا یو انددود د نننۍ پوهې پر بنسټ ولاړ نه وي.

یو وخت په اروپا کې ښاري ژوند دود نه و. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو ښه راغلاست نه وایه. دغه شرایط د اروپا د تاریخ له یوې دورې سره تړاو لري.

مؤرخینو د لوېدیځ روم له پرځېدو (۴۷۶ م) څخه د ختیځ روم تر را پرځېدو (۱۴۵۳ م) پورې واټن، منځنۍ پېړۍ ونومولې. مذهب او کلیسا واکمني او د فیوډالېزم نظم د اروپا د تاریخ د دې دورې له ځانګړتیاوو څخه ګڼل کېږي.

له لرغونو پېړيو څخه وروسته د منځنيو پېړيو دوره را منځته شوه چې د اروپا د تاريخ زر کاله (۵۰۰-۱۵۰۰) رانغاړي. له منځنيو پېړيو څخه وروسته نوې پېړۍ رامنځته شوې. په دې لوست کې به د اروپا د تاريخ د منځنيو پېړيو چې په لومړۍ نيمايي (۵۰۰-۱۰۰۰م) په حدود کې پيل شوې خبرې وکړو.

## په منځنيو پېړيو کې د اروپا مهمو ټولنيزو حالتونو ته لنډه کتنه

د يرغلگرو قومونو په واسطه په (۶۷۶م) کال کې د لوېديځ روم له نسکورېدو او د روم ښار له نيولو وروسته د منځنيو پېړيو پېر پيل شوه. د ژرمن، مجار، فرانک او په همدې توگه د ځينو نورو قومونو، د څو پېړيو يرغلونو په ترڅ کې چې تقريباً ټوله اروپا يې ونيوله او وروسته تر دې چې د ډېرو خلکو ژوند يې خراب کړ نو کلو او کلاگانو ته يې مخه کړه. د دې يرغلونو په پايله کې ډېرې تمدني لاسته راوړنې لکه ښاري ژوند، سوداگري او د پوهې او زده کړې مرکزونه له خاورو سره برابر شول. ترهغې چې وروسته له ډېرو پېړيو يعنې د منځنيو پېړيو په پای کې يوځل بيا په اروپا کې ښاري ژوند، سوداگري او د زده کړې مرکزونه وځلېدل چې په راتلونکو لوستونو کې به يې ولولو.

په منځنيو پېړيو کې په اروپا کې فيوډالي نظام واکمن و، هر فيوډال يعنې ارباب د ډېرو املاکو لرونکی و. چې ځينې وخت به يې يولوی ولايت په واک کې و. په دې لويو املاکو کې به کرنيزې ځمکې، د ښکارځايونه، ځنگلونه، چينې، واړه سيندونه او کلي شامل وو. چې په دې توگه دخپلو اړتياوو د پوره کولو لپاره په ځان بسيا وو. هغو خلکو به چې د فيوډال د سيمې په حدودو کې ژوند کاوه، رعيت به بلل کېدل. په همدې دليل به فيوډالي نظام ته ارباب رعيتي نظام هم ويل کېده.

رعيت به په پوره ډول د ارباب تابع و او ارباب به د خپلې واکمنۍ ادارې او قضايي چارې هم په غاړه لرلې. په منځنيو پېړيو کې د اروپايانو مهمه دنده کرنه گڼل کېده ارباب به د حاصلاتو زياته برخه ترلاسه کوله، او لږه برخه به يې رعيت ته ورکوله، او رعيت به اړ و چې د کال په اوږدو کې په دې لږو حاصلاتو گوزاره وکړي.

د منځنيو پېړيو اشراف يا فيوډالان په اصل کې د هغو جگړو ييزو ډلو مشران وو، چې له جگړو وروسته د اروپا په بېلابېلو سيمو کې به له مېشت کېدو سره د ځمکو خاوندان کېدل. خپل جگړه ماران او د هرې سيمې بومي اوسيدونکي يې د خپل رعيت په ډله کې راوستل. د فيوډالانو ترټولو مهمه دنده دا وه چې د خپلو شتمنيو نظم او امنيت ټينگ، او په جگړې کې برخه واخلي. د همدې موخې لپاره هر فيوډال ډېره لويه او کلکه کلا درلوده. چې د جگړې په وخت کې به يې د ځان او

رعیت ساته پکې کوله. هر فیوډال به جگره ماران هم لرل، چې د اړتیا په وخت کې به د دشمن سره پرې جنگېده. ارباب به له خپل رعیت څخه دفاع خپله دنده گڼله، چې په بدل کې به رعیت هم له نوموړي څخه په پوره ډول متابعت کولو.

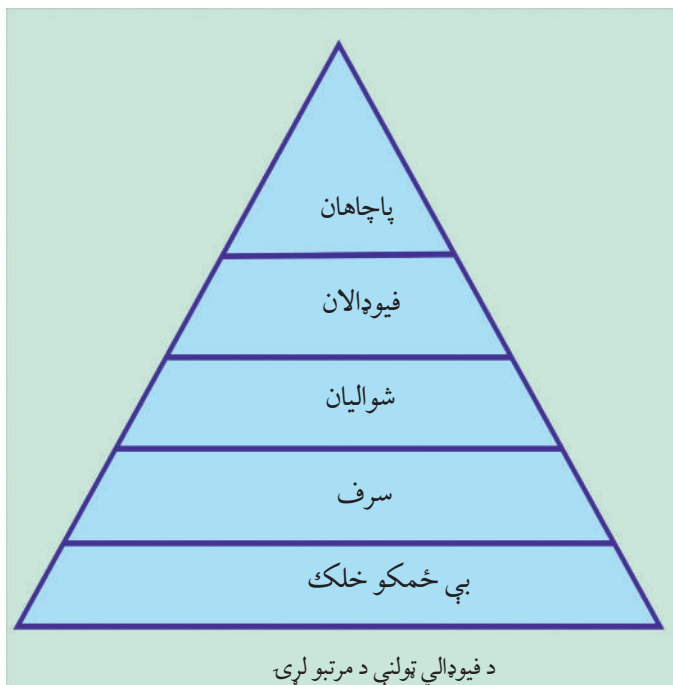
فیوډال یا ارباب چې په خپله سیمه کې به خپلواک و خو بیا هم د لوی فیوډال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیوډالانو له خوا ټاکل کېده. فیوډالانو به پاچا ته د وفادارۍ بنودلو لپاره لوړه کوله. څه وخت به چې له بهرنیو دشمنو سره جگره ونښته، فیوډالان به له خپلو سرتېرو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.

په منځنیو پېړیو کې د اروپا د فیوډالانو خپلمنځی جگرې له بهرنیانو سره د جگرې په پرتله زیاتې وې. له همدې کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیوډالان یې د ځان فرمان منونکي وگرځول.

د منځنیو پېړیو په پېر کې د ټولني ترټولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده گان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جگرې، د جگرې د فنونو په زده کړو، د وسلې په کارولو، د ځوانمردۍ او وفادارۍ په رعایت بوخت وو اود زده کړې او شتمنۍ سره یې مینه نه درلوده.

د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت اوسېده. چې په کروندو کې به یې کار کاوه، او په غرونو کې به

اوسېدل. او حاصل به یې چې لاسته راوړه، ده ته به هم برخه رسېده او د کروندې پرېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلې ته به سرف یعنې په ځمکو پورې تړلې خلک ویل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوی ته په میراث پاتې کېدل. خو ځینې داسې بې مشره رعیت هم وو چې دکار د موندلو په موخه به له یو ځای نه بل ځای ته لېږدېدل او دکار په بدل کې به دوي ته دحاصلاتو یوه برخه ورکول کېده.



د منځينو پېړيو په دوران کې هر څوک به چې د وړوکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو يا فيودالانو پورې به يې تړاو درلود، نو جنگيالي به شو او که د رعيت په مشر پورې به تړلی و په کرونده کې به په کار بوختېده. ښوونځی او زده کړه موجوده وه. يوازې هغو کسانو به چې غوښتل کښيښان شي د ځوانۍ له پيل څخه به کليسا ته تلل، او په هغه ځای کې به يې ديني علوم لوستل.

## کليسا



د کليسا د مرتبولۍ

د فيودالي واکمنۍ لاندې سيمو کې څو کليساوې موجودې وې. چې د کښيښانو په واسطې به اداره کېدلې. کښيښانو به د خپل ژوند يوه برخه له ټولني څخه جلا په يوه ځای کې د درس په لوستلو تېروله، چې دا ځای به يې (دېر) او نوموړی کس به يې راهب باله. د دوی په درسونو کې به لاتيني ژبه، فلسفه، منطق، رياضيات او نجوم شامل وو خو ساينسي علومو ته يې پاملرنه نه کوله.

ډيري کښيښان به د درسونو له ختمولو وروسته کليسا ته تلل او ځينې دندې به يې هلته ترسره کولې، لکه: د تعميد غسل (مسيحيانو به د مراسمو په وخت کې خپلو ماشومانو ته غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم، او د واده مراسم. کښيښانو به له لوړ پوړي کښيښ چې اسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه، اسقفانو به بيا تر ټولو لوړ پوړي اسقف چې سراسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه. سراسقف به د ټول هېواد کليسا گانې څارلې. سراسقف به د مسيحيانو د لوړپوړي مقام (پاپ) له خوا په دنده گمارل کېده.

پاپ چې د ټولو مسيحيانو مخکښ و، د اروپا ټولې کليساوې يې تر لاس لاندې وې نو په همدې دليل د دوی مقام له اروپايي پاچاهانو څخه لوړ وو. پاپ د روم په ښار يعنې د لرغوني روم د امپراتورۍ په پلازمېنه کې استوگنه درلوده د لوېديځ روم له منځه تلو څخه وروسته په اېټاليا کې حکومت نه و موجود. نوله همدې کبله د روم ښار او څنډې يې د پاپ تر ولکې لاندې سيمې گڼل کېدې.

## د منځنيو پېړيو په لومړۍ نيمايي کې د اروپا مهم سياسي حالات

د روم د امپراتورۍ د له منځه تلو څخه وروسته او د منځنيو پېړيو په پيل کې اروپا له ډېرو ستونزو سره لاس او گړېوان وه، د اروپا په سويل ختيځ يعنې د بالکان په شبه جزيرې کې د ختيځ روم (بيزانس) خلکو پياوړي حکومت جوړ کړی و او د خپلې واکمنۍ د پراختيا او د لرغوني روم د بيا رامنځته

کېدو په سوچ کې وو. خو د بیزانس جگړو له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوی واکمني کمزورې کړه.

د بیزانس په لاندې کولو برسېره د اروپا په پاتې خاورې هم د هغو یرغلگرو قومونو له خوا حملې کیدلې چې لرغوني روم یې له منځه وړی و دغو یرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې ترخوږې اوسېدونکي مسیحي شول. یو له هغو قومونو څخه چې مسیحي شوي وو. فرانک نومیده دوی د اروپا په لوېدیځ کې یې لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهۍ مشهوره شوه. په نهمه زېږدیزې پېړۍ کې د شارلمان په نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمنۍ بنسټ کېښود. نوموړی وتوانېده چې له پاپ سره یوځای په اروپا کې د مسیحیت لمنه وغوروي، او همدارنگه له هغو مسلمانانو سره یې هم جگړه وکړه چې د اسپانیې له لارې اروپا ته ننوتې وو. شارلمان یو پیاوړی پاچا و چې هم فرانسویانو او هم المانیانو نوموړی د خپل پاچا په توګه منلی و.

له شارلمان څخه وروسته د هغه د واکمنۍ سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو ځل بیا بېلابېلو قومونو د شمال او ختیځ له لورو په اروپا باندې یرغلونه پیل کړل. چې په یوې برخې کې اوسنی فرانسه او په بلې برخې کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې ځان یې د لرغوني روم امپراتوري وارث ګانه. د شارلماني له واکمنۍ څخه وروسته دولتونه کمزوري وو، چې په پایله کې یو ځل بیا د بېلابېلو قومونو یرغل د شمال او ختیځ له لوري په اروپا پیل شول د اروپا په ختیځ کې روسان او مجاریان میشت شول، د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنسټ کېښود. په همدې توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هېواد رامنځه کړي دي دغو بدلونونو او پېښو څه د پاسه زر کاله وخت ونیوه. له دې وروسته د څو پېړیو په ترڅ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا اوسني هېوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې یرغلونه او د سیمو لاندې کول، او وروسته د فیوډالي حکومتونو او مسیحیت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کیدو اصلي بنسټ ګڼل کیده.

وروسته له دې اداب او دودونه، ژبه او لیک او همدارنگه تاریخ هم پدې وړ زیات شول. که چیرې په منځنیو پېړیو کې د ډېرو اروپایي هېوادونو د رامنځته کېدو تاریخي رېښې وڅېړو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپایي هېوادونو پر بیرغ لګول شوې، د هماغه وخت نښه ده.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او وروسته له مشورې دې، له هرې ډلې څخه يو غړی د مطلب لنډيز نوروته وړاندې کړي.

۱- فيوډاليزم يعنې څه؟

۲- د کليسا د مراتبو لړۍ؟

۳- د فيوډاليزم د مراتبو لړۍ؟

۴- منځنۍ پېړۍ يعنې څه؟



## پوښتنې

۱- په اروپا کې فيوډالانو کوم واکونه لرل؟ لنډېپې تشریح کړئ.

۲- شوالیه او سرف يو تر بله څه توپیر لري؟ لنډېپې تشریح کړئ.

۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلمانې ټولنې سره په لنډه توگه پرتله کړئ.

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



د هغو قومونو دمنشا په هکله يو لنډ مطلب وليکئ چې په منځنيو پېړيو کې اروپا ته راغلل.

## صليبي جگړې

صليبي د مسيحيت تر ټولو لويه نښه ده. د مسيحيانو په اند دغه نښه د صليب په واسطه د حضرت عيسى عليه السلام د شهادت يادونه ده. مسيحيان له صليب څخه د بيرغونو او كليساگانو د ښکلي کولو لپاره گټه اخلي. د بېلگې په توگه د منځنيو پېړيو مسيحي لښکر چې د بيت المقدس لپاره يې له اروپا څخه په شام او فلسطين يرغل وکړ، په خپلو جاموې د صليب انځور ايستلي وو. په همدې دليل دوی ته صليبان ويل کيږي او د مسلمانانو او اروپايي مسيحيانو ترمنځ (۲۰۰) کلنې جگړو ته صليبي جگړې ويل شوې. که څه هم د دې جگړو انگيزه مذهبي وه خو په هيڅ ډول د اروپا د سياسي، اقتصادي او ټولنيزو شرايطو په شتون سترگې نه شو پټولی. صليبي جگړې چې د منځنيو پېړيو په دويمه نيمايي (له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱ م) کې رامنځته شوې، ډيرې سترې تاريخي پېښې بلل کيږي چې په لنډه توگه به خبرې پرې وکړو.



د صليبي جگړې يوه صحنه

### د صليبي جگړو پيل

له لومړۍ هجري پېړۍ څخه چې د اوومې ميلادي پېړۍ سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسيحيت د يوه بل په وړاندې سنگر ونيوه. په لومړۍ هجري پېړۍ کې مسلمانانو له مسيحيانو څخه د شام څنلې، فلسطين، د افريقا شمال او هسپانيه ونيولې، او وروسته هم د دوی او مسيحيانو ترمنځ د



منځنی آسیا (ترکیې، مدیترانې ایتالیا او هسپانیې په سیندونو، او وچو کې جگړو دوام درلود. د منځنیو پېړیو په لومړیو کې د اسلامي نړۍ او مسیحیانو ترمنځ د شخړو او تاوتریخوالي نور لاملونه هم منځ ته راغلل چې لنډه یادونه ترې کوو.

## ۱. حضرت عیسیٰ علیه السلام ته انتظار

: یوه ډله مسیحیان په دې باور وو چې وروسته له زر کلونو به یو ځل بیا حضرت علیه السلام په بیت المقدس کې رابنکاره کیږي له همدې امله، مسیحي زائران په ځانگړې توگه راهبان به هغه ښار ته راتلل، او ورځ په ورځ یې شمېر په بیت المقدس کې زیاتېده. البته، هغه څه پېښ نه شول چې مسیحیانو یې انتظار ایست. خودې سفرونو یوه ښه پایله لرله چې اروپایان یې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنیزو شرایطو څخه خبر کړل.

## ۲. د وگړو گنوالی او په اروپا کې د ټولنیزو ستونزو را برسېره کیدل

په اروپا باندې د خوږپېړیو یرغلونو او د کابوالو قومونو ورتگ، د دې وچې اوسیدونکي ډېر گن کړل. دې کابوالیو د کرنیزو ځمکو د کموالي ستونزه هم په څنګ کې لرله. د ځمکو کموالی د بیوزلی سبب گرځیده او ورو ورو ځمکوال رعیتونه کم او بې ځمکې رعیتونه زیاتیدل. دغه ستونزه، یوازې په رعیت پورې اړه نه لرله، بلکې شوالیه هم ورځ په ورځ تر بلې زیاتېدل؛ ځکه د اروپا په فیوډالي نظام کې دود داسې و چې د فیوډال شتمني به مشر زوی تر لاسه کوله. له دې امله د فیوډال نور زامن اړ و وچې له شوالیه سره یو ځای شي. د شوالیه د شمېر زیاتوالي او د دوی شرم غوښتنو په اروپا کې د نا امنیو لمنه پراخه کوله.

د همدې لاملونو له مخې فیوډالان او پاچاهان د نویو ځمکو په لټه کې وو. له دې امله چې د اروپا وچه نسبتاً کوچنۍ او له دریو خواوو بحر ترې را تاو و، د هېوادونو د لاندې کولو امکان لږ و، نو ځکه یې د مدیترانې ختیځ لوري (شام او فلسطین) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملرنه وکړه.

## ۳. په اندلس (هسپانیه) کې د مسلمانانو پرمختګ

د لومړۍ پېړۍ په وروستیو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندې شو. دوی له پېړیو را پدې خوا د هغې سیمې له مسیحیانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فرانکانو په پیر کې اروپایي مسیحیانو د

اندلس په بېرته نیولو ټینګار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره یې لږې اړیکې لرلې خو بیا هم نه یوازې د دوی د فشار په وړاندې ودریدل، بلکې مسلمانانو یې یو روښانه تمدن هم رامنځته کړ. خو د خپلمنځیو جګړو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورواوښتل او د هسپانیا شمالي څنډې یې له لاسه ووتې.

په همدې وخت کې سلجوقیانو په (۱۰۷۱م) کال کې پر شرقي روم (بیزانس) د برېښنا په څېر بریالیتوب تر لاسه کړ، او د بیزانس امپراتورۍ د کوچنۍ آسیا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد یې له پاپ څخه د مرستې غوښتنه وکړه، او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بیزانس کلیسا چې د روم له کلیسا څخه په (۱۰۵۵م) کال کې جلا شوې وه، یو ځل بیا د خپل امرلاندې راولي. په پایله کې د بیزانس کلیسا چې په ځان یې ارتودوکس نوم ایښی و او د روم کلیسا کاتولیک نومیده. چې په دې توګه صلیبي جګړې پیل شوې.

## لومړنۍ صلیبي جګړې څه ډول پیل شوې؟

پاپ دویم اوربان په (۱۰۹۶م) کال کې د بیت المقدس د نیولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جګړې امر ورکړ. ګڼ شمېر خلک د اروپا له مرکزي او لویدیځو سیمو څخه د بیزانس په لور وخوځېدل تر څو له هغې لارې ځانونه بیت المقدس ته ورسوي. دغه خلک چې زیاتره شوالیه او کلیوالي خلک وو، د یوه بې نظمه او بې سره لښکر په توګه یې د لارې پر سر ډېرې سیمې چور کړې. څه وخت چې قسطنطینې ته ورسیدل نو د بیزانس امپراتوري د دې سرکښه او وړې لښکر څخه وویریدل، او نوموړو ته یې د مسلمانانو د پولو په لور لارښوونه وکړه. که څه هم زیاتره صلیبیان یا په دښتوکې ورک، او یا له لورې څخه مړه شول، خو پاتې بیا د مدیترانې له ختیځو څنډو څخه ځانونه شام او فلسطین ته ورسول او په (۱۰۹۹م) کال کې د بیت المقدس په لاندې کولو وټوانیدل چې د صلیبي جګړو په پیل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځي جګړو کې ښکېل کړي. فلسطین د مصر د فاطمیانو په لاس د کمزورۍ او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د ملاتړو سلجوقیانو په لاس کې و. خو نه سلجوقیان سره متحد وو او نه عباسیانو خپلو پولو ته پاملرنه کوله. له بله پلوه فاطمیانو او عباسیان هم په خپلو منځو کې سره دښمن وو. له دې امله د شام، فلسطین او بیت المقدس زیاتې برخې د صلیبیانو لاسته ورغلې.

په دې توگه صليبي لومړۍ جگړه د صليبيانو په گټه ختمه شوه. د دې پېښې خپرېدل مسلمانانو ته سخت ټکان ورکړ. نو ځکه د زنگيانو په نامه چې د شام په پولو کې يې حکومت کاوه، د صليبيانو په وړاندې جگړې ته راووتل او د مسلمانانو ځينې سيمې يې بېرته ترې ونيولې. د صليبيانو ماته د دې لامل وگرځېده. چې نور تازه دمه يا نوي اروپايان د بيت المقدس په لور وخوځېدلي. خو په دې جگړه کې فيودالان هم له شوايه وو سره ملگري شوي وو. صليبيانو ماتې وخوړه، ځکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومړۍ صليبي جگړې فاتحان د نويو کډوالو په راتگ خواشينی وو.

د صليبيانو په دويمې جگړې کې پاپ ماته وخوړه او دې ته اړ شو چې اروپايي پاچاهان هم د مسلمانانو پر وړاندې جگړې ته وهڅوي. په پايله کې د انگلستان، فرانسې او المان (د روم مقدسې امپراتورۍ) پاچاهان د فلسطين په لور وخوځېدل او دريمه صليبي جگړه رامنځته شوه.

همدغه جگړه وه چې د صلاح الدين ايوبي په نامه يوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدين چې د زنگي او فاطميانو د حکومت له نسکورېدو سره يې په مصر او شام کې د ايوبيانو په نامه حکومت را منځته کړ، وتوانېد چې بيت المقدس بېرته ونيسي، او د شام او فلسطين زياتې برخې آزادې کړي. يوازې ساحلي سيمې د صليبيانو په واک کې وې. د اروپا د مسيحي شاهانو لپاره د دې ماتو زغمل ډېر سخت وو، نو ځکه يې د نويو لښکرو تياری ونيوه.

## نورې صليبي جگړې

څلورمې صليبي جگړې کې د ډېرو سرتېرو او زياتو تجهيزاتو ته په درلودو صليبيانو په بيت المقدس کې بری او د ډېرو غنيمتونو تر لاسه کول حتمي گڼل. خو کله چې د مسيحيت تر ټولو لوی ښار قسطنطنيې ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جگړې او د بيت المقدس لاندې کولو په نسبت يې د نوموړي ښار تصرف ته ترجيح ورکړه.

له څلورمې او پنځمې جگړې وروسته، د صليبي جگړو لاره بدله شوه. له يوې خوا د بيزانس امپراتورۍ صليبي جگړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سيمو څخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدې توگه صليبيان د ايتاليا له شمالي بندرونو څخه وخوځېدل، له مديترانې څخه تېر شول او د صليبيانو ترواک لاندې د شام ځنډو او بندرونو ته ورسيدل. له بله پلوه، پاپ د صليبي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپايي شاهانو ډډه ولگوله. نو ځکه له شپږمې څخه تر نهمې

ټولې صلیبې جگړې پاچاهانو د فیوډالانو او شوالیه په ملاتړۍ رهبري کولې. دوی نه یوازې خپلو گټو پسې لږې سیمو ته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صلیبان نه شي توانیدلی چې د مدیترانې ختیځې سیمې لاندې کړي. له دې امله سیاسي فعالیتونو ته یې تر جگړو ډیره پاملرنه وکړه. د صلیبې جگړو په وروستیو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداگرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسیحیانو نژدې کیدل وو. چې د اېتالیا د شمالي بندرونو ګرځندویانو وکولای شول له دې سوداگرۍ څخه ډېره گټه پورته کړي.

په داسې شرایطو کې چې سوداګري د صلیبانو لپاره غوره انگیزه ګرځېدلې وه، نو له دې امله په دې سیمو کې د صلیبانو په وړاندې د مسلمانانو قدرت زیات شو. د ایویانو پرځای ځواکمن حکومت رامنځته شو چې د صلیبانو وروستی هاپې باندې د پرله پسې یرغلونو په پایله کې یې د شام ساحلي سیمې ونیولې. چې په دې ترتیب صلیبې جگړې وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹۱) کې د مسلمانانو په بریالیتوب پای ته ورسېدې.

## د صلیبې جگړو پایلې

- صلیبې جگړې د اروپایانو په ماتې سره پای ته ورسیدې، خو نوموړې یې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هغو څخه یې گټه واخیسته.

- صلیبې جگړې د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن (اسلامي تمدن) سره د اروپایانو د نژدیوالي لامل وګرځېدې چې دا پخپله د اروپایانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعیتونو په هکله د دوی د سترگو غږولو او خپل موقعیت ته د کتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.

- صلیبې جگړې د نویو اقتصادي برخو د پراختیا سبب وګرځېدې. د مدیترانې د ختیځ او د افریقا د شمال له لارې اروپا له مسلمانانو سره سوداګري پیل کړه، او د بورې، کاغذ، قهوې، قطب نما، پنبه یې ټوټې، درمل او داسې نور محصولات او شیان د اروپایانو لاسته راغلل. دا ډول محصولات او شیان په اروپا کې نه پیدا کېدل. د دې شیانو لاسته راوړل او وروسته تولیدول د اروپا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنگ د لوړیدو لامل وګرځېدل.

- سربېره په بیلا بیلو درملو چې اروپایان یې ډېر غوښتونکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کیمیا، درمل جوړونې، درمل پېژندنې، ژوند پېژندنې، میخانیک او د دې په څېر نور ډیر زیات کتابونه د اروپایانو

لپاره ډېر گټور وو. همدارنگه هغه علوم چې اروپا ورسره مينه وښودله هغه جغرافيه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سيمو، لارو، بحري گرځېدوې او سوداگرۍ په برخه کې ډېره مرسته کوله. عقلي علومو لکه فلسفې هم په اروپا کې ډېر مينه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لويو فيلسوفانو ابن سينا او فارابي آثار په لاتين ژبه وژباړل شول. په دې وخت کې اندلس (هسپانيه)، تونس، د شام سواحل (سوريه) او د مصر اسکندريه له اسلامي نړۍ څخه اروپا ته د اقتصادي، فکري، علمي او فني لاسته راوړنو د لېږدونې تر ټولو مهمې دروازې وې.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هر ډله دې یوه له لاندېنیو پوښتنو څخه، وروسته له مشورې د یوه غړي په واسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بیزانس حکومت صلیبي جگړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سیمو څخه د مسلمانانو جگړو ته ور شي؟

۲. ولې د لومړۍ صلیبي جگړې فاتحان د نوبو کډوالیو په راتگ خواشیني شول؟



## پوښتنې

- ۱- د اروپا ټولنيزې وضعې څه ډول صلیبي جگړو ته زمينه برابره کړه؟
- ۲- دریمه صلیبي جگړه څه ډول را منځته شوه او په څه پای ته ورسیده؟
- ۳- په څلورمې صلیبي جگړې کې د صلیبیانو کړنډود د کوم واقعیت بیانوونکی دی؟
- ۴- په وروستیو صلیبي جگړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې د اروپایانو په فکر کې څه بدلون را منځته شو؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



د صلیبي جگړو د پایلو په هکله یو مطلب چمتو کړئ.

# په اروپا کې رنسانس

## د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا

رنسانس یعنې څه؟ او څه ډول را منځته شو؟  
 د منځنیو پېړیو په وروستیو کې چې کوم فکري او فرهنگي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس یعنې د نوې زېږیدنې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغوني روم او یونان د تمدن راژوندي کېدل دي چې د منځنیو پېړیو په پیل کې هېرشي وو. هغه څه چې د رنسانس په عصر کې رامنځته شول او په اروپا کې یې د منځنیو پېړیو څپرې ته بدلون ورکړ عبارت وو له:

- ۱- د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا.
- ۲- د پاچاهانو د ځواک زیاتیدل او د فیوډالانو کمزورول.
- ۳- (Humanizam) بشر دوستی او عقل پالنه (د عقل او استعدادونو ورده)
- ۴- د سوداګرۍ او مسلک پراختیا.
- ۵- جغرافیوي اکتشافات.

د دې له پاره چې رنسانس د منځنیو پېړیو په وروستیو کې رامنځته شوی دی، نو په دې ځای کې د اروپا تاریخ له ۱۳۰۰ کال څخه تر ۱۶۰۰ م. کال پورې ترکنې لاندې نیسو.



صليبي جگړو د اروپا د خلکو ستونزې حل نه کړې. په اروپا کې د ځمکو د کموالي په پایله کې یو زیات شمېر ځمکوال رعیت په بې ځمکو رعیت بدل شول. یو شمېر کروندګرو د فیوډالانو د ظلم له امله شورش وکړ، له کلو څخه تېښتېدل او د پاچا له رعیت سره یو ځای کېدل. همدغه ډله په بېلابېلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت شول او په اروپا کې یې د نویو ښارونو بنسټ کېښود. له صليبي جگړو وروسته چې د سوداګرۍ پراختیا را منځته شوه د ښاریانو د اقتصادي پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه. د ښار اوسېدونکو ته یې بورژوا ویل چې ښاري اوسېدونکي معنا ورکوي. ښار چې د پلورنې او پېرودنې مرکز دی، له پیسو څخه ګټه اخیستنه پکې زیاته شوه؛ ځکه د راکړې ورکړې لپاره اړین شی پیسې دي.

په لومړيو کې د ښار پراختيا زياتره په ساحلي څنډو کې وه. ځکه چې په هغو ځايونو کې فيوډالان لږ وو. په پايله کې په اروپا کې د ښارونو پراختيا او د فيوډاليزم د سوداگرۍ غوړېدنه کمزورې شوه. پاچاهانو له فيوډالانو څخه غوښتل چې ماليات ورکړي، او دغه ماليات هم بايد د پيسو په بڼه تحويل شي؛ ځکه د پيسو د لاسته راوړلو لپاره د ښار بانکدارانو او سوداگرو ته ورتگ اړين و. د دغه حالت په پای کې د ښاري ژوند اقتصاد په فيوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ، او ښاري اشراف يې له ځانگړي مقام څخه برخمن کړل. په دې دوره کې فيوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بيا تر لاسه کړي. دغه ټولنيز اخ وډب ډېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په گټه پای ته ورسیده. د اروپا ښارونه او اوسيدونکي زيات شول او لرغوني روم د ښاري ژوندون څخه په گټه اخيستې ښاري ژوندته قوانين او لارې غوره کړې چې د اروپايانو د نوي ژوند بنسټ يې کېښود.

## د پاچاهانو ځواکمنېدل

هغه ماليات چې اروپايي پاچاهانو له فيوډالانو څخه اخيستل زياتره يې د خپل حکومت د ځواکمنتيا په لاره کې لگول، پاچاهانو د گڼ شمېر سرتېرو په گمارلو سره، منظم او دايمي لښکر رامنځته کړ، او د وسلو په ځانگړې توگه د توپ په جوړولو يې پيل وکړ. په پايله کې پاچاهان د فيوډالانو د پوځي ځواک له مرستې څخه بې نياز شول. په ځانگړې توگه چې د اړتيا په وخت کې به د توپ په واسطه د فيوډال کلاگانې هم رنګېدلې نو په دې توگه د فيوډالانو ځواک د پاچاهانو په گټه لږه شوه. د دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدې پورې څخه وو، له دې وروسته يې فيوډالو اشرافو ته د ځينو سيمو حکمراني او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې څخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه، ځکه د مرکزي حکومت په جوړېدو سره اداري يووالی، د واحد نظم او امنيت ټينگښت او د يوه شان قوانين منځته راتلل. دغه کار د سوداگرۍ د پراختيا او آسانی په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هيله هم همداوه. د پاچاهانو ځواکمنېدل د دې لامل وگرځېدل چې د کليسا په چارو کې هم لاسوهنه وکړي او وتوانيدل چې د پاپ د قدرت کړۍ کوچنۍ او خپل واک زيات کړي.

## سياسي بدلونونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پېر کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامۍ سره تر سره کېدل. هيڅ يو اوسنی اروپايي هېواد، نننۍ وضعه نه لرله. د انگلستان په پارلمان کې د فيوډالو اشرافو شتون، د دې هېواد د حکومت بڼه يې په مشروطه سلطنت بدله کړه. د اوسنی فرانسې زياتې برخې د انگلستان د پاچاهانو په واک کې وې. خو د فرانسې پاچاهان چې د فيوډالانو په ټکولو کې ډېر ځواکمن شوي وو، د دې قلمرو د ترلاسه کولو لپاره ډگر ته راووتل. د جگړو پايلې ډيرې وړانې او ويجاړې وې، ځکه دغو جگړو سل کاله دوام وکړ. په پايله کې فرانسو يانو د ژاندارک (Jeandearc) په نامه د يوې جينۍ په پاڅون برياليتوب تر لاسه کړ. په هسپانيا کې د هسپانيا شمالي ايالتونه چې د مسيحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وړاندې يې په سويل کې نوي برياليتوبونه وگټل او وتوانېدل چې د مسلمانانو وروستی مقاومت په تپه ودروي. د اروپا په مرکزي او ختيځو څنډو کې د يوه ځواکمن دولت د جوړېدو لپاره، په ډيرورو حرکت سره د

هغه له لويديځو څنډو يعنې انگلستان، فرانسې او هسپانيا څخه تيرېدل. ځکه د فيوډالانو اشرافيت په دوی کې تر اوسه ډېر ځواکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتورۍ) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توگه مانه. په روسيه کې هم فيوډالان د ډېرواک لرونکي وو. تر هغه پورې چې په (۱۵۸۴ - ۱۵۳۳م) کال کې څه وخت چې څلورم ايوان (Ivan IV) واکمني ته ورسېد، اشراف فيوډالان وټکول شول. دوی که څه هم له منځه ونه ایستل شول خو په روسيه کې يو مرکزي ځواک رامنځته شو او د ارتودوکس مذهب پراختيا هم د روسانو د يووالي په ځواکمنتيا کې مرسته وکړه.

د اروپا د سويلي سيمو وضعې د نورو سيمو په وړاندې د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور گامونه پورته کول. د بالکان په شبه جزيره کې د بيزانس حکومت وروسته د صليبيانو له گوزارونو څخه ونه توانېده چې په پښو ودرېږي، او واک يې د تل لپاره له لاسه ورکړ. د عثماني ترکانو وړاندې تگ او د صرفانو او مجاريانو د خپلواکۍ غوښتنې روحېې د دوی زوال لاگړندی کړ. د ايتاليا په شبه جزيره کې، د دې سيمې شمالي ښارونه او بندرونه د سوداگرۍ او ښاري ژوند له لارې د ډېرو شتمنيو خاوندان شوي وو، خو دا سيمه د مرکزي حکومت له شتون څخه بې برخې وه.

### په اروپا کې علمي او فرهنگي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، له ټولنيزو، سياسي او اقتصادي بدلونونو سره همغاړې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس يو له مهمو اړخونو څخه انسان پالنه يا انسان دوستي (هوما نيزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صليبي جگړو څخه د اروپايانو بلدتيا له فلسفي آثارو سره په ځانگړې توگه د لرغوني يونان د دې لامل وگرځېده چې تر څو په انسان او د ده په عقل زيات باور وکړي.

د رنسانس د زمانې له فلسفي او اخلاقي آثارو څخه پرته چې د انسان پالنې تمايلات يې پکې منعکس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقايد په ښه توگه ليدلای شو. د رنسانس دورې د زياتره انځورونو او مجسمو جوړولو موضوع انسان ده. په دې آثارو کې چې د لويو انځورگرانو لکه داوینچي له خوا وپنځېدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبيعت ته هم ډېره پاملرنه شوېده.

د رنسانس په دوره کې د ادبياتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د څو پېړيو مخکې بر عکس ټول باسواده کليسايان نه وو. دوی هم د هنرمندانو په څېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې ځايول. داته او پترارک د دې عصر له مشهورو ادیبانو څخه دي.

طبيعي (تجربي) علوم چې مخکې د پاملرنې وړنه وو، د رنسانس په پېر کې يې مينه وال پيدا کړل. په دې برخې کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږدېدل ډېر اغېزمن وو. په دې دورې کې د راجرېکن هاروي په نامه يوه عالم د وينې د دوران څرنگوالي کشف کړ.

همدارنگه په رياضياتو، نجوم او جغرافيه کې هم نوي فکرونه را منځته شول. کپرنېک د ځمکې کروي والی او وروسته له ده گاليله د لمر په شاوخوا د ځمکې څرخېدل کشف کړل. که څه هم د اختراعاتو په برخې کې دومره پرمختگ رامنځته نشو خو بيا هم د گوتنبرگ په واسطه د چاپ دستگاه او د گاليله په واسطه د تلسکوف آله اختراع شوه.



## د بشر په جغرافيو پوهه کې بدلون

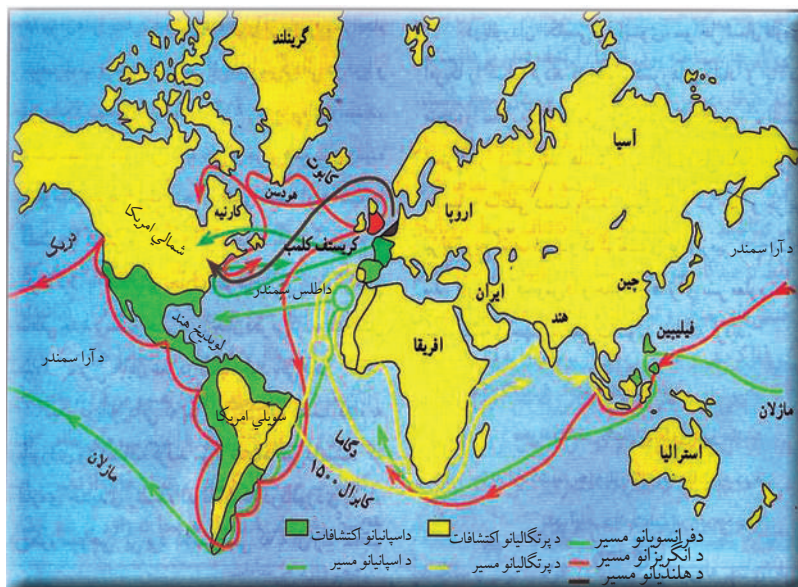
بشر د خپل څو زره کلن ژوند په ترڅ کې د ځمکې د کرې له ځینو سیمو څخه معلومات نه درلودل. او د دوی جغرافیوي پوهه په آسیا، اروپا او افریقا پورې محدوده وه. د همدې سیمو په هکله یې هم بشپړ معلومات په لاس کې نه درلودل. د بېلگې په توګه سویلي نیمه کره کابو ناپېژندل شوې پاتې وه. اوله لویديځې نیمې کرې څخه هم معلومات نه وو. په داسې حال کې چې دا سیمې له اوسېدونکو تشې نه وې او تمدنونه یې درلودل. خو دغو تمدنونو په آسیا، اروپا او افریقا کې له نورو تمدنونو سره اړیکې نه لرلې.

د صلیبي جګړو په ترڅ کې خبرتیاوې د مسلمانانو او نورو ختیځو سیمو د تمدنونو فنون او جغرافیوي خبرتیاوې اروپا ته ورسېدلې. چین ته د مارکوپولو سفر د اروپایانو د جغرافیوي پوهې په برخه کې ډېره مرسته وکړه. نوموړي د ایټالیا د وینز له ښاره د آسیا لویديځ ته راغلو او له ایران او افغانستان څخه په تېریدو چین ته لاړ. او وروسته له شلو کلونو څخه د هند اقیانوس له لارې وینز ته بېرته وګرځېد. نوموړی لومړنی سړی و چې اروپایان یې له جاپان او آرام اقیانوس څخه خبر کړل.

## د سمندري ګرځندويې پراختیا او د اکتشافاتو پیل

له صلیبي جګړو مخکې، د اروپایانو سمندري ګرځندويي د اروپا په شمالي سمندرونو کې تر سره کېده، خو وروسته له صلیبي جګړو څخه لږ لږ اروپایانو په مدیترانه کې هم سوداګري پیل کړه. نوموړو په اروپا او اسلامي سیمو کې د کښتو جوړولو فن څخه په ګټې اخیستنې سره، نوې بېرې جوړې کړې چې له پخوانیو کښتو څخه هم کلکې او هم لوې وې او د ګرځندویې او لارښوونې اخیستنې په برخه کې هم له پخوانیو څخه پرمختللي وې، قطب نما چې مسلمانان د چینایانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپایانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحري سوداګرۍ په پراختیا یې اغېزه وکړه. د منځنیو پېړیو په وروستیو کې د مدیترانې په سمندرګی کې د سمندري سوداګرۍ له لارې د شتمنیو

ګټلو او واک پر سر سیالیو زور ونیوه او له بلې خوا سیاسي او مذهبي اختلافاتو هم دې سیالیوته لمنه وهله. په (۱۴۵۳ ز) کال کې عثماني ترکانو چې د مدیترانې د شمال ختیځو سواحلو زیاتره سیمې یې لاندې کړې وې، د قسطنطینې په نیولو وتوانېدل چې د بیزانس امپراتوري ړنګه کړي او د مدیترانې شمال ختیځې برخې له دې



د جغرافیایي اکتشافاتو مسیر

وروسته اروپایانو د بیزانس په ځای له عثمانیانو سره راکړه ورکړه پیل کړه. خو د پرتگال او هسپانیا حکومتونو له دې سوداګرۍ څخه ځکه ګټه نشوای اخیستی چې له عثمانیانو سره په جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوی غوښتل چې د مدیترانې په ځای د اطلس له سمندر څخه ګټه واخلي.

### **پرتګالیانو د ختیځو سیمو په لور سمندري لارې کشف کړې**

د پنځلسمې زېږدیزې پیړۍ له نیمایي وروسته پرتګالیانو د افریقا د لویدیځو سواحلو له لارې د سویل په لور په سمندر کې په سفر پیل وکړ. په هماغه حال کې یې د عاج او غلامانو په سوداګرۍ هم پیل وکړ. د دوی د تصور خلاف د افریقا جنوبي نقطه ډېره لرې واقع وه. په پای کې په (۱۴۸۷م) کال کې بارتولو مودیز او توانیده چې د افریقا د وچې له جنوبي وروستۍ څنډې څخه تېر شي. چې دا څنډه (دماغه امید نېک) په نامه یادېده او په ختیځو سیمو کې د هند له اقیانوس څخه تېر شو. دغه کشف ډېر مهم و. وروسته له هغو پرتګالي ګرځندوی واسکودوګاما وتوانېده چې د هند ټول اقیانوس پلی کړي او د هند، اندونیزیا او د فارس خلیج لارې یې وموندې. له اطلس سمندر څخه د هند سمندر په لور د سمندري لارومیندلو وروسته پرتګالیانو د آسیا نورو سویلي او ختیځو سواحلو ته ځانونه ورسول.

### **د امریکې وچه څنګه کشف شوه؟**

هغه وخت چې پرتګالیان له افریقا څخه د تاویدلو په نیت د ختیځ په لور وخوځېدل. هسپانوي ګرځندویانو د کرسټف کولمب په مشرۍ له څو بېړیو سره هند ته د رسېدو په نیت د اطلس سمندر لویدیځ لورته سمندري سفر پیل کړ. دوی ته لاره نه وه معلومه او د لرې سیمو له اوبو او هوا څخه نه وو خبر. په پایله کې ځینې بېړۍ ډوبې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوی له ناروغیو سره مخامخ کړې وو او ځینې یې له منځه وړي وو.

په پای کې کرسټف کولمب او ملګري یې د څو میاشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱۴۹۲م) کال کې جزیرې ته ورسېدل. کرسټف کولمب په دې خیال کې و چې د هندوستان یوې جزیرې ته رسیدلي، د هغه ځای سور پوستي بومیان یې هنډیان ونومول. نوموړی هسپانیا ته بېرته راوګرځېد او یو ځل د تېرو تجربو په درلودلو سره، نوموړي په آسانۍ سره وکولای شول چې نویو سیمو ته ورسېږي. او بیایې هم فکر کاوه چې هندوستان ته رسیدلی دی. نوموړی د ژوند تر پای پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو.

له کرسټف کولمب وروسته هم چې کومو ګرځندویانو د سمندري اکتشافاتو او ګرځندویۍ په لاره کې ګامونه اوچت کړي وو. په دې نه پوهېدل چې نوې وچه یې کشف کړېده. تر هغه پورې چې د امریکو سپوږمې په نامه یو ګرځندوی و پوهېده چې هغې سیمې ته چې دی رسېدلی دی هغه هندنه، بلکې نوې وچه ده. دغه وچه یې د ده په نامه امریکا ونوموله.

انګلیسي او فرانسوي ګرځندویانو، د امریکا د وچې شمالي سواحل کشف کړل چې اوسنی کاناډا او د امریکې ایالتونه رانغاړي. یوه انګلیسي ګرځندوی استرالیا کشف کړه. زیاتره جزیرې او سواحل هم په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکرې نقشه مشخصه شوه. وچه، سمندرونه او د هغو حدود او پولې د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لږ تر لږه په اوسني شکل وپېژندل شوه.

## د پرتگاليانو او هسپانويانو استعمارگري

هغه سيموته چې پرتگاليان، هسپانويان او نور ورسېدل، له اوسېدونکو تش نه وو. خو د دې لپاره چې د اروپايانو لپاره نوي وونو کشف به يې بلل. د بېلگې په توگه د امريکا په وچه کې د سوريوستکو تمدن موجود و. په هر حال اروپايانو له جنگي بېړيو او توپونو څخه په گټې اخيستنې سره گڼ شمېر بوميان چور او ووژل. د البورکرک په نامه يوه پرتگالي گرځندوی په هند کې د ((گوا)) جزيره کشف کړه، او هغه ځای يې په ختيځو سيمو کې د پرتگالي استعمار مرکز وټاکه. پرتگاليانو په زور سره د افريقا په ختيځو او لويديځو سواحلو او ښارونو کې خپل واک ټينگ کړ. د هرزم او عدن بندرونه د دوی په واسطه اشغال، او په چين کې يې د هنگ کنگ بندر ونيوه او په دې توگه يې د لويديځو سيمو سوداگري خپله کړه. څرنګه چې په لويديځو سيمو کې د پرتگاليانو سوداگري د هسپانويانو له خوا تهديدېده نو پرتگال او هسپانيا تر ټول لېک ته ورسېدل، چې ختيځ په پرتگال او لويديځ په هسپانيا پورې وتړل شو. په دې توگه د وی ځانونه د ټولې نړۍ واکمنان گڼل.

هسپانويانو د امريکا د شتمنيو لاسته راوړلو له پاره د پوځي لښکرو په واسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ، او د ازتک او اينکا تمدنونه يې له منځه يوړل. استعمار به چې هر ځای ته لاره پيدا کوله، د هغه ځای وگړو ته به يې ډېر زيانونه به وراړول.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي.  
لومړۍ ډله دې د لرغوني يونان د فلسفي آثارو په هکله؛  
دويمه ډله دې د جغرافيوې اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛  
درېمه ډله دې د ختيځو سيمو اوسېدونکو د کمزوره کېدو د لاملونو او په نوي پير کې د اروپايانو د برلاسيو په لاملونو خبرې وکړي، او پايله دې د ډلې د يوه استازي له خوا نورو ته وړاندې شي او ښوونکی دې پوره پاملرنه وکړي.



### پوښتنې

- ۱- په اروپا کې د رنسانس په پير د ښاري ژوند د پراختيا لاملونه څه وو؟
- ۲- د کومو لاملونو له مخې د رنسانس په پير کې د اروپايي پاچاهانو واکمنۍ زياته شوه؟
- ۳- د رنسانس په پير د هنر په برخه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟
- ۴- د رنسانس په پير د طبيعي علومو په برخه کې څه بدلونونه رامنځته شول؟
- ۵- د اروپايانو لپاره د جغرافيوې اکتشافاتو په برخه کې څه ډول زمينه برابره شوه؟
- ۶- د امريکا وچې د کشف بېلابېل پړاوونه په لنډه توگه روښانه کړئ.
- ۷- جغرافيوې انکشافاتو د اروپايانو لپاره څه پايلې درلودې؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کونکي دې د رنسانس پير د يوه عالم، اديب يا هنرمند د خدمتونو په هکله يو مطلب چمتو کړي.

## په نویو پېړیو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

بدې لوست کې به په معاصرو پېړیو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په څرنگوالي او همدارنگه د دغې لړۍ وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شی او د هغه په توپیر به د اروپا د منځنۍ پېړیو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شئ.

په نویو پېړیو کې د اروپا ټولنیز او مذهبي بدلونونو د اروپایانو په علمي او پوهنیز تمایل کې بدلون راووست. لکه څنګه چې فرانسیس بیکن یوله پخوانیو پوهانو څخه داسې ويلي چې: (( د پوهې موخه د انسان د ځواک پېروالی دی)) د دغسې تفکر په پایله کې، له هغه وروسته یواځې هغو زده کړو ته پاملرنه وشوه چې د انسان لپاره یې مالي ګټه په څنګ کې لرله، نو له همدې امله و چې تر ټولو د مخه طبیعي علومو (تجربې) ته پام واړول شو. له هغه ځایه چې پاچاهانو د خپلو ځواک د ډیروالي مینه وال وو او ښار میشته سوداګر (بورژوا) هم د خپلو شتمنیو د ډیروالي غوښتونکي وو، دې ډول زده کړو ته چې په حقیقت کې د ځواک او شتمنیو راوړونکي او تولیدونکي وو ځانګړې پاملرنه درلوده، او ځانونه یې د زده کړې (پوهې) مینه وال او د پوهانو ملاتړي ښودل.

هغوی د پوهانو د څېړنو، کشفیاتو او نوښتونو د زیار پایلې په ډیر کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلګې په توګه که چیرې کیمیا پوهانو کولای شوی چې ښه باروت تیار کړي، پاچاهانو به په بهتره اور لېرونکو وسلو د خپلو توپخونو د سمبالولو لپاره ترې ګټه اخیستله. او کله چې د بخار ماشین کشف شو، پانګه لرونکو له هغه څخه د خپل تولید د ډیرولو لپاره ګټه واخیسته. په ټولیز ډول د دغه مهال د نویو علومو مهمو ځانګړتیاوو له ډلې څخه یو هم، په صنعت او تکنالوژۍ او د تولید لوړوالی د هغو د بدلون وړتیا کې وه.

### متفکران او پوهان

په نویو پېړیو کې څلور پوهان د نویو علومو مخکښ شول، کوپرنیک، کپلر، گاليله او نیوتن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانګړنې درلودې چې یو یې صبر او ډیره حوصله د طبیعي پېښو په پلټنه، لیدکاته او بررسی کې او بل یې ډیره زیرکتیا او هوښیارتیا د علمي فرضیو په رامنځته کولو کې درلوده، چې له همدې امله د مخالفینو او د پخوانیو (زړو) علومو د ملاتړ کونکو له ډېرو سختو بریدونو او نیوکو لاندې راغلل.

په نویو پېړیو کې لا تر اوسه علوم د نن ورځې د علومو په شان تخصصی (ځانګړي) شوي نه وو. له همدې امله و چې هر پوه په څو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلګې په ډول گاليله د ستورو په پیژندلو کې او پاسکال ریاضی پوه د فزیک په علم کې هم کار کاوه. نیوتن انګلیسی پوه هم ریاضي پوه او هم فزیک پوه و او وېي کولای شول چې د جاذبې قانون کشف کړي.

په نویو پېړیو کې د کیمیا علم هم نویو لاسته راوړنو او نوښتونو ته ورسید، د بېلګې په توګه فرانسوي لاوازیه وکولای شول چې د اوبو تجزیه (لرې والی) او یو ځای والی (ترکیب) او همدارنگه د اکسیجن په وسیله د نورو موادو یوځای والی وښيي. همدارنگه د موادو د خواصو او ځانګړتیاوو او د عناصرو د طبقه بندۍ په اړه هر اړخیزې هڅې وشوې.

په نویو پېړیو کې د اروپا فیلسوفان، توماس هابز (انګلیسی)، دیکارت (فرانسوي)، اسپینوز (هالنډي) او

لايب نيتس (آلماني) ول چې خپل فلسفي افکارې بشري عقل او فکر ته د اعتبار ورکولو پر بنسټ ټينگ کړل. پخوانيو عقيدو او کړنو، د کليسايي احکامو او د دولتونو د امر او نهی له بند څخه و هغوی د انسان د فکر او عقل د خپلواکۍ غوښتونکي.

په دې پير کې د مورخينو په عقايد و او فکرونو کې هم يو لړ بنسټيز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاريخي مطالعاتو په بهير کې د مهمو بدلونونو لامل شول.

**لومړی:** د اروپا د تېرو پېرو فرهنگي او مدني آثارو لکه د يونان اولرغوني روم آثارو ته پام واړول شو، په داسې حال کې چې په منځنيو پېړيو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستۍ د آثارو په توگه کتل کېدل، او له همدې امله کومه ځانگړې پاملرنه يې ورته نه درلوده.

**دویم:** مورخينو د پاچاهانو او حکمروايانو د ژوند د پېښو د څرگندولو پر ځای، د عامو وگړو د ژوند ټولنيز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته ډير پام واړاوه.

**دریم:** د سياسي او نظامي پېښو د بيانولو پر ځای هڅه وشوه، چې د هغو پېښو لاملونه او پايلې وڅېړل شي، او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهير ټول حاکم قواعد او قوانين وموندل شي.

**څلورم:** د نويو پوهو د نوښتونو په کارولو سره، په ځانگړې توگه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخينو سره يې مرسته وکړه، تر څو د ملتونو د تېر تاريخي بهير څخه يوه واقعي طرحه او تصوير په گوته کړي. د روم امپراتورۍ سقوط او زوال کتاب چې د گيبون اثر دی، د تاريخ ليکنې د يوې نوې تگلارې يو ښه مثال دی.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هر ډله دې په لاندې موضوع گانو خبرې وکړي:

- ۱- د منځنيو پېړيو او نويو پېړيو ځانگړتياوې په يو جدول کې انځور او يوله بل سره دې پرتله کړي.
- ۲- په نويو پېړيو کې د تاريخ پوهانو په تفکر او ليد کې څه بدلون را منځته شو؟
- ۳- په نويو پېړيو کې ولې پوهانو طبيعي علومو ته ډيره پاملرنه وکړه؟

## پوښتنې



- ۱- د نويو پېړيو د پېژندل شويو او نامتو پوهانو نومونه ووايست؟
- ۲- د نويو پېړيو عمده ځانگړتياوې او خصوصيات په لنډه توگه بيان کړي؟
- ۳- پوهه د يوې ټولني په پرمختگ کې څه رول لري؟

## له ټولگي څخه دباندي فعاليت



د اروپايي هېوادونو نومونه په يوه جدول کې ترتيب کړي.

## په نویو پیړیو کې د اروپا سیاسي بدلونونه

د اروپا نقشې ته وگورئ. په شپاړسمه زېږدیزه پېړۍ کې انگلستان او فرانسه څه ناڅه په اوسني شکل و، او د روم مقدسه امپراتوري د اروپا په مرکز کې پرته وه. په سویلي برخه کې یې سویس پروت و، چې عملاً خپلواک و، خو خپلواکي یې په رسمیت نه وه پېژندل شوې. د ایټالیا شمالي ښارونه هم د هغه په شاوخوا کې پراته وو. د روم په شاوخوا کې د پاپ دولت و چې د څو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوی ریاست کاوه. د اروپا په ختیځ کې لهستان د مقدسې امپراتورۍ او روسیې تر منځ پروت و، او مجارستان د عثماني امپراتورۍ په ګاونډیتوب کې په سختې سره ساکنه. په شپاړسمه پېړۍ کې هسپانیا د لوی ځواک لرونکي اروپایي دولت په توګه شمېرل کېده. په دې لوست کې به په نویو پیړیو کې د اروپا مهمو سیاسي بدلونونو سره بلدتیا پیداکړئ.

### په شپاړسمه پېړۍ کې د هسپانیا برلاسي

د اندلس د مسلمانانو له ماتې وروسته په (۱۴۹۲ م) کال کې هسپانیا یو ځل بیا د مسیحیانو لاسته ورغله. په هماغه کال کې امریکا هم کشف شوه.



اروپا د ۱۴۹۲ م پېړۍ په پیل کې

پر دې مهال شارلکن و (۱۵۱۹ کال څخه تر ۱۵۵۶ م) د هسپانیې پاچا چې د هسپانیې له پاچاهۍ سر بېره د روم امپراتوري هم له همدې امله د هالنډ، بلجیم، اتریش او آلمان هېوادونه د هغه د قلمرو برخه و. د امریکا د لویې و چې په کشف سره په سویلي او مرکزي امریکا کې لویې مستعمرې هم د هسپانیا په لاس ورغلې. په دې ترتیب سره هسپانیا د نویو پیړیو په پیل کې یو ځواکمن او زبر ځواک اروپایي هېواد و. له دې وروسته هسپانیا د پرتګال په نوم یو

کوچني هېواد اشغال کړ چې د هغه د مستعمراتو په پراخیدو هم هڅې وشوې. د هسپانیې پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتولیکان وو چې د پاپ د مخالفو (پروتستان، یهودیان او مسلمانانو) سره یې ناوړه چلند او معامله کوله. د پاپ سره یې هم په پراخه پیمانه ملاتړ وکړ. خو د هسپانیې ځواک او قدرت تر ډېره وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانیه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لاملونه چې دې زوال ته یې لاره چمتو کړه، په اروپا کې د څو مهمو پېښو د رامنځته کیدلو لکه په مرکزي اروپا کې د پروتستان د نهضت بریالیتوب، له هسپانیا څخه د مسلمانانو ایستل، د هالنډ د وگړو پاڅون او د انگلستان له خوا د هسپانیا د سمندري پوځونو ماته وه.

د مسلمانانو په وړاندې، د هسپانیا د مسیحیانو مذهبي تاوتریخوالی او د عقایدو د تفتیش او پلټنې د محاکمو رامنځته کول په دې هېواد کې د څه کم یو میلیونو میشتو مسلمانانو د جبري مهاجرت او وتلو لامل شو. چې دا مسلمانان د هغه هېواد له وړ او کار پوهو صنعتگرو، هنرمندانو او بزگرانو له ډلې څخه وو، د هغوی په جبري توگه کډه کول له هسپانیا څخه دغه هېواد د دغه کارگرې طبقې له تجربو او وړتیاوو څخه بې برخې کړ.

په (۱۵۶۶م) کال کې د هالنډ هېواد وگړي د هسپانیه د نفوذ پر وړاندې را پاڅېدل، او یې کولای شو چې پر هغوی بریالی شي او دخپل هېواد خپلواکي تر لاسه کړي.

د هسپانیا پروړاندې د هالنډ د وگړو بریا، د دغه هېواد حیثیت او ځواک ته یوه لویه ضربه وه. بل مهم لامل چې د هسپانیې پرمختگ ته یې د پای ټکی کېښود، د انگلستان پر وړاندې په (۱۵۸۸م) کال کې د دغه هېواد سمندري ځواکونو ماته وه.

## فرانسه د څوارلسم لویي دوامنی پر مهال

په تدریج سره چې هسپانیا خپل ځواک له لاسه ورکاوه، او کمزورې کیده، نورو اروپایي هېوادونو لکه هالنډ، فرانسه او انگلستان خپل ځواک لا پیاوړی کاوه. د اولسمې پېړۍ په پیل کې فرانسه د اروپا د پیاوړیو ځواکونو له ډلې څخه وه. دغه ځواک د لاندې لاملونو په پایله کې تر لاسه شوی و:

۱- د فرانسې ځواک او شتمنی، د هسپانیې د ځواک او شتمنیو برعکس چې د امریکا د لویې وچې د باد او روړو سرو زرو او شتمنیو څخه رامنځته شوی وه، د تولید او سوداگریزو چارو پرنسټ ولاړه وه.

۲- پادچاهانو د پوهو سلاکارانو او کار پوه ټولواکانو لکه ریشلیو، مازارین او کلبر د رایې او وړاندیزونو څخه گټه اخیستله.

۳- د مذهبي خپلواکۍ سیاست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروتستانانو ترمنځ مذهبي توپيرونه او کړکېچونه کم کړل.

۴- د فرانسې پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهۍ سرچینه الهی ورکړه ده، نو له همدې امله یې ځان د اشرفو له ملاتړ او یا د پاپ له هوکړې څخه بې نیازه گاڼه او د هغوی د غوښتنو په وړاندې یې د خپلې رایې په خپلواکۍ ټینگار کاوه.

د فرانسې ځواک په اووه لسمه پېړۍ کې د څوارلسم لویي د پاچاهۍ پر مهال چې اويا کلونو په شاوخوا کې یې حکومت وکړ، خپلو لوړو پوړیو ته ورسېد. که څه هم چې د هغه د حکومت په وروستیو کلونو کې د فرانسې قدرت یو څه کمزوری شو. له دې امله چې د هېواد شتمني یې یوازې د درباري تجملاتو او ښکلو ودانیو په جوړولو لگولې.

سربېره پردې فرانسویانو د خپلو گاونډیو هېوادونو سره په اروپا کې ښې اړیکې نه درلودې او د هغوی

## ډير پوه شى

### مرکانتلیسم (سوداگری- بنوونځی)

په ۱۶ او ۱۷ م، پېرپوکې چې ۱۰ او ۱۱ سپوږمیزو پېرپو سره سمون خوري، اروپايي دولتونو د خپلو شتمنیو او ځواک د ټینګولو لپاره یو ځانګړی پروګرام پلی کاوه، چې د سوداګرۍ یامرکانتلیسم لاس لرلو په بنسټ ولاړ و. مرکانتلیستان په دې عقیده و چې د یوه هېواد رښتینې شتمني د هغه د پیسو او قیمتي فلزاتو د زیرمه کولو څخه عبارت دي چې د حکومت او یا وګړو سره اړین دي. په بل عبارت هر هېواد به چې ډیر سره او سپین زر درلوده، تر ټولو ځواکمن ګڼل کېده. له دې امله دولتونو هڅه کوله چې نه یوازې د خپل قلمرو څخه د سرو او سپین زرو د ایستولو مخه ونیسي بلکې له بهر څخه به یې خپل هېواد ته سره او سپین زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اړینه وه، چې اقتصادي پولې او ګمرکي بناوې رامنځ ته کړي. دولتونو هڅه کوله چې د یو توکي د صادرولو په بدل کې بل ارزښتناکه او قیمتي توکي وارد کړي او یا دخپلو توکو دلیردولو په بدل کې پیسې ترلاسه کړي، او یا پخپل ځان د بسیا کیدو د سیاست په وړاندې بیولو سره خپل هېواد د بهرنۍ تړاو او اړتیا څخه خلاص کړي.

له هغه ځایه چې په اروپا کې د مرکانتلیستی سیاست وړاندې بیول، د دې لپاره چې ټول هېوادونه د دغه سیاست سخت غوښتونکي و، د اروپایانو مستعمراتو ته پام شو او هغه لورته یې مخه کړه.

په کورنیو چارو کې یې لاس وهنې کولې. پداسې حال کې چې د انګلستان سره جګړو د فرانسې وګړي په دې زمانې کې ډیر په تنګ کړي وو، یا له بلې خوا د نانت د حکم لغو کیدل چې د هغه پر بنسټ پروتستان د مذهبي خپلواکۍ څخه برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستات چې ډیرې یې صنعتګر او سوداګر وو د هغوی د مهاجرت او کډه کیدو لامل شو. د غې مسئلې د فرانسې اقتصاد کمزوری کړ، پداسې حال کې چې د دغه هېواد اصلي سیال یعنې انګلستان خپل سمندري ځواکونه پیاوړي کول، او خپلو مستعمراتو ته یې ورځ په ورځ پراخوالی ورکاوه.

### انګلستان خپل پاچا ګیوتین

#### ته سپاري

د نویو پېرپو په پیل کې انګلینډه چې

له یوې خوا، د کاتولیکانو او پروتستانتانو د اخ و ډوب ډګر و، او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جګړو ډګر شو. په دغه اخ و ډوب کې د پروتستانتانو یوه ډله په انګلینډه کې بریالیتوب ته ورسیده. خو د پاچا او پارلمان تر منځ اخ و ډوب ضروري و چې په دې پېرپو کې د انګلستان د سیاسي نظام بدلونونه له بنسټیزو لاملونو څخه شمیرل کېږي. په (۱۶۲۸م) کال کې د انګلینډ پارلمان یوه لایحه (دعدالت غوښتنې حقوق) تصویب کړه چې د هغې په سبب لومړي چارلرته ویل کیده چې هغه د مطلق واک خاوند ندی او دا واک نه لري چې د قانون څخه پرته له چا څخه مالیات واخلي او یا څوک زندان ته ولېږ دوي.

دغه مسئله په انګلستان کې د کورنیو جګړو او اختلافاتو لامل شوه چې په پای کې د پارلمان په بریالیتوب پای ته ورسیده. د دغه حرکت مشري د کرامول په نوم د یو با اراده او هوډمن نظامي قوماندان او څیرک سیاستوال په لاس کې وه چې هغه د (روین تنان) په نامه یو نوی پوځ رامنځته کړ او وېې کولای شو چې سلطنتي ساتونکو(ګارډ) ته ماتې ورکړي. په پایله کې لومړی چارلیز ونیول شو، لومړی زنداني او بیا په دار وځړول شو. وروسته بیا کرامول په هېواد کې جمهوري نظام ټینګ کړ.



کرامول غوښتل چې د انگلینډ د مستعمراتو سوداگری ته لا زیاته وده ورکړي، ایرلنډيې اشغال کړ، هالنډیانو سره یې جگړه وکړه، هغوی ته یې ماتې ورکړه او نوي سوداگریز قوانین یې را منځته کړل. د کرامول په کړنو د انگلستان سمندري ځواکونه پیاوړي شول، په انگلستان کې لومړنی او وروستی جمهوري نظام پای ته ورسیده او بیا سلطنتي نظام رامنځته شو.

### روسیه: لوی پتر په روسیه کې خپل خیالونه په واقعیت بدلوي

د (۱۸ ز) پیړۍ په پیل کې د روسیې له امپراتورانو څخه د لوی پتر په نامه یوه امپراتور تصمیم ونیوه چې روسیه پر یوه پیاوړي دولت باندې بدله کړي. د روسیې د پیاوړي کېدلو لپاره د هغه برنامې عبارت وي، له: ۱- په نویو وسلو باندې د وسلوالو ځواکونو سمبالول، له نویو جنگي فنونو سره د سرتیرو بلدتیا. ۲- د سوداگری او سمندري چلند پراختیا، او آزادو گرمو اوبو ته د لاس رسی هڅه. ۳- د روسیې لویدیځ کول

### په اتریش او پروس کې د نویو دولتونو رامنځته کېدل

د نویو پیړیو له مهمو سیاسي بدلونونو څخه یو هم په اروپا کې د نویو پیاوړو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو څخه یو هم د پروس (آلمان) دولت و. دغه دولت د روم د مقدسې امپراتورۍ په شمال کې را منځته شو او د لهستان (پولنډ) په نیولو سره یې قلمرو پراخ شو، او په لنډ وخت کې په یو مهم هېواد بدل شو. اتریش هم چې د روم امپراتورۍ یو سویلي ایالت و، ورو ورو یې خپل قلمرو پراخه کړ او په یوې امپراتورۍ بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم گاونډی عثمانی هېواد و چې په ۱۸م/ ۱۲ لمریز پیړۍ کې یې دولت کمزوری شو او د متصرفاتو لویه برخه یې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په یو ستر هېواد بدل شو.

### په ټولگي کې فعالیت



- ۱- د معاصرو او منځنیو پیړیو توپیر په گوته کړئ،
- ۲- ستاسو په اند په معاصرو پیړیو کې د اروپا د پرمختگ مهم لاملونه څه و؟



### پوښتنې

- ۱- هسپانیه په شپاړسمه پیړۍ کې څرنگه د نورو هېوادونو په وړاندې مخکښه شوه؟
- ۲- په اوولسمه پیړۍ کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پرتله د فرانسې د سیاسي غوره والي سبب شول؟
- ۳- د انگلستان د هېواد عدالت غوښتنې د حقونو د لیکنې په هکله څه پوهیږئ؟
- ۴- د روسیې د ځواکمنولو لپاره د لوی پتر پروگرامونه څه وو؟

### له ټولگي څخه دباندي فعالیت



د معاصرو پیړیو او منځنیو پیړیو توپيرونه په څو کړنو کې ولیکئ او د ښوونځي په جریده کې یې و څړوئ.

## د انگلستان صنعتي انقلاب

## د انگلستان صنعتي انقلاب نړۍ ته څرنگه بدلون راووست؟

د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پورې د توليد اصلي عامل د انسان مې او د لاس ځواک و، او نورو عواملو ډیره کمزورې ونډه په توليد کې لرله. خو د دې پېړۍ په وروستيو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کيدو لومړی د اوبو محرکه ځواک او وروسته د بخار ځواک د توليد په خدمت کې ورکړای شو.

صنعتي انقلاب چې د انساني ځواک په بدل کې د ماشين د ځواک له کارولو څخه عبارت دی، لومړی له انگلستان څخه پيل شو او ورو، ورو نورو هېوادونو ته يې پراختيا وموندله، د بخار د ماشين په کشفولو سره د توليد بهير گرندی شو، د توليد لگښتونه را ټيټ شول او د عامې هوساينې کچه يې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اروپايي هېوادونو په صنعتي کيدو يو لړ لاملونو لکه د کافي طبيعي زيرمو شتون، ارزانه انساني ځواک، ډېره مادي پانگه، کار پوهه ځواک، د دولت ملاتړ او د خرڅلاو د بازار اړتيا پيدا شوه، او له هغه ځايه چې په دغو هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په يو لړ استثماری او توسعه غوښتنې په اقداماتو لاس پورې کړ. له همدې امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي- ټولنيزو پېښو د راپيداکيدو او پرمختيا لامل شو.

۱- په بهر کې د آسيایي او افريقايي ملتونو لوټول او د استعمار پراختيا.

۲- د هېواد په د ننه کې د کارگرانو څخه د گټې اخيستني او استثمار ډيروالی.

صنعتي انقلاب په انگلستان کې تر ټولو لومړی په دريو برخو

کې رامنځته شو چې له اوبدلو، ډبرو سکاره او د اوسپنې ويلې کيدو. چې په پايله کې يې انگلستان په يوه صنعتي ځواک بدل کړ. په دې لړ کې يو شمېر کارخانې د لوړو دود کښونو او تور لوغرڼ لوگي په درلودو چې په هوا کې تيتيده، د شنو او ښايسته کلو او بانډو ځای ونيوه چې. د دغو کارځايونو په



شاوخواکې د کوم پلان او نقشې پرته استو گنځي را منځته کيدل. دغه ښارونه ډير چټل او ککړ و، او وږي او ستري کارگران دې ته اړ و چې له دوولس ساعته سخت کار څخه وروسته په هغو کې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوې اختراع د دې سبب کېده چې نوي ماشينونه دې د يو شمېر کارگرانو پر ځای په کار پيل وکړي، او يو شمېر خلک بېکاره کړي. په پايله کې کارگران بېکاره شول، ماشينونه يې د ځان د بدمرغۍ مسؤول گڼلو او ځينې وختونه يې ماشينونه ماتول. که څه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشين کومه گناه نلري بلکې نوي اقتصادي نظام د هغوی د بې وزلۍ او بې کارۍ مسؤول دي. نوو کار ځايونو ډېر شمېر پخواني لاسي صنايع او کوچنۍ فابريکې تسخير کړلې او د کسب او پخواني لاسي صنايعو خاوندان د لويو فابريکو اجير کارگران شول.

د صنعتي انقلاب په لومړيو کې د کارگرانو مزدوري ډېره لږه وه او کارگران د خپلو خپټو د مړولو لپاره دې ته اړ نه ول چې خپلې ښځې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غير صحي کار ځايونو ته بوځي. د معدن کارگرانو ټوله ورځ د ډبرو سکرو د زيرمو په ژورو کې په کار کولو بوخت و او د شپې له خوا کورونو ته راتلل او بيا سهار وختي بېرته د معدن په لور روانيدل. ځينې وختونه يې تر څو مياشتو د ورځې روښنايي په سترگو نه لیده.

### په ټولگي کې فعاليت



- 1- زده‌کونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې مسئلو له يو بل سره خبرې وکړي.
- 1- د انگلستان د صنعتي انقلاب پايلې څه وې. په گوته يې کړئ.
- 2- انقلاب يعنې څه؟ او صنعتي انقلاب څه معنا لري.



### پوښتنې

- 1- د بخار ماشين په توليد کې څه بدلونونه را منځته کړل؟
- 2- ولې کارگرانو د ماشينونو پر وړاندې غبرگون ښوده؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



صنعت به زموږ په هېواد کې څنگه پرمختگ وکړي. په دې هکله يو مطلب وليکئ.

## د عثمانی دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړیو کې، چې اروپایانو د خپل نوي تمدن بنسټ ایښوده، او پوهې او نوې تکنالوژۍ په مرسته پر مخ تلل تر څو پر نړۍ لاس بری شي، په اسلامي هېوادونو کې څه تیرېدل؟ آیا هغوی هم د بدلون په فکر کې وو؟ آیا د نویو تمدني لاسته راوړنو څخه یې کومه گټه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره یې څنگه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړیو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلې څخه یو هم د عثمانی دولت و چې په دغه لوست کې به ور سره پیژندگلوي پیداکړی.

د سلجوقي ترکانو بريا د ملازگرد په جگړه کې، چې د الپ ارسلان او د ختیځ روم د امپراتور تر منځ پېښه شوه، څو پایلې یې په څنگ کې لرلې: په کوچنی آسیا کې لومړی د اسلام د دین خپرېدل د مسلمانانو او مسیحیانو تر منځ دوه سوه کلنې صلیبي جگړې یې له مهمو پایلو څخه دي. په تېره بیا، د ترکی مسلمانانو د قبایلو په کوچېدو سره د ایران له ختیځو سیمو څخه د کوچنی آسیا په لور، په دغه سیمه کې په ورو، ورو سیمه ییز کوچني دولتونه رامنځته شول چې د خپل پایښت او پراختیا لپاره له خپلو مسیحي گاونډیانو سره جنگیدل. د دغو قبایلو له ډلې څخه یو پیژندل شوې قبيله، دقايې قبيله وه چې په انقره او د هغه په شاوخوا کې میشت شول. د دغې قبیلې مشر ارطغرول و چې خپل ځواک ته یې پراختیا ورکړه. له هغه وروسته یې زوی عثمان په ۶۹۹ قمری کال کې یو دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم (عثماني) یاد شو. دغه عثمانی دولت چې د شلمې پېړۍ تر لومړیو پورې دوام وکړ، د ختیځې نړۍ وروستی ځواکمنه امپراتوري وه، چې نوم او آواز یې د اروپایانو لپاره د ویرې سبب گرځیدلی و، نو له همدې امله یې د دغه دولت د له منځه وړلو لپاره ډیرې هڅې وکړې.

عثماني ترکانو د خپل قلمرو د پراختیا او دخپل ځواک د غښتلتیا لپاره دوه مهم پوځي ځواکونه منځ ته راوړل: یو یې عثمانلي لښکر و او بل یې ینی چري، د عثمانی دولت د اصلي ځواکونو څخه شمېرل کېده چې د ترکی قبایلو او نظامي ملاتړو څخه را منځته کیده، او د خپلو خدمتونو په بدل کې یې ځمکه لاسته راوړله او د غنیمتونو څخه یې گټه پورته کوله. خو دیني چرې مسیحي مسلمان شوي ځوانان وو چې د هغوی ونډه د عثمانی پاچا ساتنه وه او د خپلو خدمتونو په بدل کې یې پیسې ترلاسه کولې چې د دېرشو کلونو له خدمت څخه وروسته هغوی ته ځمکه ورکول کېده.

### عثماني پاچاهان

د عثمانی پاچایانو تر منځ څو تنه دنړیوال شهرت څخه برخمن وو:

#### ۱ - سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثمانی پاچایانو تر منځ ډیر نامتو پاچا و، نوموړي وکولای شو چې د بیزانس د امپراتورۍ (ختیځ روم) زرکلن سیاسي ژوند ته د پای ټکی کېږدي. د هغه ځلانده او نامتو فتحه د قسطنطنیې (د

کستانین بنار) فتحه او د ختیځ روم د امپراتورۍ پلازمېنه وه، چې له هغه وروسته د اسلامبول (د اسلام بنار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه او سوبه دنړۍ په تاریخ کې د ډیرو بدلونونو سرچینه شوه او د اروپا په تاریخ کې د نویو پېړیو د پیل په توګه وپېژندل شو.

## ۲- سلطان سلیم

دغه پاچا چې د شاه اسماعیل صفوي معاصر و په خپلو بریدونو سره د ایران پر پولو یې وکولای شول چې د چالداران په جګړه کې په (۹۲۰ ق) کال کې صفوي لښکرو ته د هغوی د توپخونې د ځواک او اورلږونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتح کړل، او د مصر په لور په لښکر کېنې کې یې ډیر هېوادونه له منځه یوړل او د مصري عباسیانو حاکمیت او ځواک ته یې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته یې د مکې مکرمني اداره یې په لاس کې ونيوله، ځان یې د خلیفه په توګه ونوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوښتونکی شو.

## ۳- سلطان سلیمان قانوني(لوی سلیمان)

په ۱۶ م/۱۰ قمری کال کې سلطان سلیمان د سلطان سلیم زوی د عثمانی پاچاهانو له ډلې څخه



سلطان سلیمان د عثمانیانو پیاوړی امپراطور

پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهۍ پر مهال د عثمانی امپراتورۍ قلمرو زیاته پراختیا ومونده، لکه څنګه چې عثمانی لښکرو د وین بنار د اوسني اتریش پلازمېنه هم د خپلې محاصرې لاندې راووسته. د عثمانی دولت سمندري ځواکونه په دې دورې کې په مدیترانه او د هند په سمندري لارو کې شتون درلود. همدغه ځواک و چې په (۱۵۳۸م) کال کې د خیرالدین په مشرۍ د اروپایي متحدینو سمندري ځواکونو ته هم ماته ورکړه. ترکانو سلیمان د دې لپاره چې منظم اداري جوړښتونه او مدني قوانین یې رامنځته کړل د (سلیمان قانوني) په نامه ونومولو، او اروپایانو د هغه د امپراتورۍ د لویوالي او ځواک له امله هغه ته د(لوی سلیمان) نوم ورکړ.

## عثمانی امپراتوري ولې کمزوري شوه؟

۱۷ ز / ۱۱ ق پېړۍ کولای شو د عثمانی دولت د زوال د پیل دوره وګڼو. دغه زوال چې د اروپا د پر مختګ او د لویدیځ د بدلون له دورې سره سمون خوري، د دې لامل شو چې عثمانی امپراتورۍ خپل ټول زیار د خپل سیاسي دریځ او موقعیت په ساتنه ولګوي. ځانګړي لاملونه چې د عثمانی دولت د وروسته پاتې کېدو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

- ۱- د عثمانی پاچاهانو فساد او وخت تیروول.
- ۲- د هر ډول سیاسي او ټولنیزو اصلاحاتو د پلي کولو څخه ډډه کول، چې د اشرافو او درباریانو ګټې یې له خطر سره مخامخ کولې.

۳- د فتوحاتو ودرول چې د عثماني دولت د لوی پوځ د وزگارتیا لامل شو، او له هغه وروسته پوځیانو چې ډېر یې د ځمکو خاوندان وو، پر کلیوالو بې ظلم او تېریو ته زور ورکړ، او په سیاسي چارو کې یې لاس وهنو ډېرې ستونزې را منځته کړې.

۴- د صفوي دولت سره د عثماني دولت مذهبي شخړې، نه یوازې دا چې د هغه دولت د کمزورتیا لامل شوې، بلکې د مسلمانانو د ټولنیز انحطاط سبب هم شو، دا په داسې حال کې وو چې عثمانیانو د خپل قلمرو میشتو مسیحي اقلیتونو ته ډېره سیاسي او مذهبي خپلواکي ورکړې وه.

په ۱۸ ز/ ۱۲ ق پېر یو کې د عثماني دولت کمزورتیا ښکاره شوه. د روسیې او اتریش دوو هېوادونو عثمانیان د بالکان له سیمې او د تورې بحیرې د شمال څخه په شا وتمبول. په ختیځ اړخ کې هم د افشاریه د دولت په رامنځته کېدو د ایران لښکرو د نادر افشار په مشرۍ د عثمانیانو پر وړاندې را پاڅیدل او سخت زیانونه یې هغوی ته ور وړول.

د نولسمې پیړۍ په لړ کې، عثماني امپراتورۍ د خپل قلمرو د پراختیا او د خپل ځلانده تاریخ باوجود، له د ننه کمزوری شوی و، که څه هم بیا وروسته د هغه دولت د واک د ژوندي کولو لپاره هڅې وشوې، او رغنده پروگرامونه هم پلي کړای شو، خو په دې وتوانېدل چې د هغه دولت د زوال بهیر د یو څه وخت لپاره وځنلوي.

### په ټولګي کې فعالیت



زده‌کونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوعاتو له یو بل سره خبرې وکړي او پایلې دې یو بل ته ووايي.

- ستاسو په اند ولې اروپایان د عثماني پاچا له خوا د ختیځ روم پوځي ماته د اروپا په تاریخ کې د نویو پیړیو پیل وگڼلو؟

- ستاسو په اند د عثماني دولت مشران، د نسکورېدو د عواملو څخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولای شوې چې تر سره یې کړي؟

### پوښتنې



۱- د عثماني دولت د کمزورتیا لاملونه څه وو؟

۲- د عثماني پاچاهانو نومونه واخلي؟

۳- عثماني دولت څرنگه منځته راغی؟

### له ټولګي څخه دباندي فعالیت



زده‌کونکي دې د عثماني امپراتورۍ د واکمنۍ سیمې په اړه معلومات راټول اود اوسنۍ ترکی سره دې پرتله کړئ.

## د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ له انقلاب سره او همدارنگه د امریکا د خپلواکۍ د اعلامیې له موادو سره آشنایي.



جغرافیایي اکتشافات، په ځانگړي توگه د امریکا د وچې کشف، د شتمنیو نوې نړۍ یې د اروپایي هېوادونو پر مخ پرانستله، یو شمېر زیاد اروپایي هېوادونه چې د مذهبي محدودیتونو او کورنۍ جگړو څخه په تنگ راغلي وو، د ښه ژوندانه لپاره د یوه نوي ځای پلټنه، د طبیعي امکاناتو شتمني او د سرو زرو لپاره امریکا ته مهاجرت وکړ، د دې کډوالو ډیره برخه انگلیستان وو چې د اطلس اقیانوس په لویډیځو سواحلو کې ديارلس ایالته مهاجرمیشو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانگلند (نوی انگلیستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو د یرغلو په لړ کې د هغه ځای بومي وگړي چې سور پوستکي یا د اروپایانو په جگړو کې ووژل شول او یاهم نورو سیموته کډوال شول.

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډیرو زیاتو ځنگلونو او کرنیزو ځمکو درلودونکې و. سواحل یې د کبانو نیولو او د بېړۍ چلولو لپاره مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره زمينه برابره وه. د انگلیستان دولت د خپل واک لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز او د خپلو صنعتي محصولاتو د پیروډلو لپاره ټاکلې وې، په دغه مهال کې د نوي مالیاتو وضع د کډوالو نیوکې یې رامنځ ته کړې، په دې مهال کې د فرانسې دولت چې د انگلیستان په جگړو کې ماتې خوړلې وې او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړي و، له کډوالو څخه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کډوال په دې وتوانیدل چې د جورج واشنگتن په مشرۍ د انگریزانو ځواکونو ته ماته ورکړي. د دغې ماتې په تعقیب د کډوالو

ديارلس ايالاتو د خپلواکي اعلام وکړ، او خپله خاوره يې د امريکا د متحده ايالاتو په نوم ونوموله، او په (۱۷۷۶م) کال کې جورج واشنگتن يې هم د امريکا د لومړي ولسمشر په توگه وټاکه.

## د امريکا د خپلواکي اعلاميه

په (۱۷۷۶م) کال کې د امريکا له روشنفکرانو څخه په نامه د توماس پين د (سليم عقل) په نامه يوه مقاله وليکه چې ډير پلويان يې پيدا کړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امريکا کې وپيرودل شوې. ناڅاپه د توماس پين دغه فکر د امريکا د خپلواکي په اعلاميه کې د (۱۷۷۶م) کال د جنوري په څلورمه ورځ کې خپور شو چې د خپلواکي د اعلاميې د اصولو برخه يې داسې ده:

۱- ټول خلک يو د بل سره برابر دي او د يو شان حقونو درلودونکي دي.

۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکي د حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقونو د تايمينولو لپاره منځته راغلی دی. په داسې حال کې که چيرې حکومت د خلکو د حقونو د تايمينولو توان ونلري دا د خلکو طبيعي او قانوني حق دی چې هغه لري کړي او د خپلې ټاکنې حکومت منځ ته راوړي.

وروسته له خپلواکي، د امريکا خلک د لويديځ په لور له پرمختگ سره، د هغه ځای زياد شمير سور پوستکي يې له منځه يوړل د هغوی پراخه ځمکې يې لاسته راوړې، او د امريکا د ايالاتو شمير له ديارلسو څخه پنځوسو ايالاتو ته ورسیده. په دې ترتيب د متحده ايالاتو هېواد چې د اطلس سمندر د سواحلو څخه پيل کېږي تر آرام سمندر سواحلوته پراخوالی پيدا کړ.

## په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي او د لاندنيو مطالبو په هکله دې يو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلې يو غړی دې پايله نورو ته ووايي:

- ټول خلک يو بل سره برابر دی يعنې څه؟

- ټول خلک د ژوندانه د حق درلودونکي دي يعنې څه؟

- حکومت د خلکو د حقونو د تايمينولو په منظور منځ ته راغلی دی يعنې څه؟



## پوښتنې

۱- د امريکا د متحده ايالاتو ځمکې د څه ډول معادنو درلودونکي دي؟

۲- نيو انگلند د امريکا د متحده ايالاتو کومې برخې احاطه کړې دي؟

۳- د اروپايانو د هجوم دليل د امريکا متحده پر ايالاتو باندې څه وو؟

## له ټولگي څخه دباندې فعاليت



د خپلواکي په هکله يو مطلب وليکئ او په راتلونکي لوست کې په ټولگي کې ولولئ.



## د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا په اوسنی مهال کې د یو شمیر سترو ځواکونو څخه پیژندل کېږي، په پنځلسمې میلادي پېړۍ کې د اروپایي کپوالو په ورتللو سره دغه هېواد له بنسټیزو بدلونونو سره مخ شو، د دغه هېواد پرمختګ او اعتلا د همدغو شرطونو له زمینو څخه رامنځ ته شوی چې په دې لوست کې به یې له ځینو سره آشنا شی.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دي، چې د صنعت درې اصلی مادي (سکاره، اوسپنه او نفت) په کې ډېر زیات وو، په دغه هېواد کې ګن څړويي او له اوبو ډګ سیندونه هم موجود و، چې له هغو څخه د برېښنا د تولید ځواک په ډیره لوړه پیمانې جوړېده. د امریکا د متحده ایالاتو نفوس د خاورې د پراخوالی په کچه لږ دي، او هر څوک کولای شي چې د خپل ځان لپاره د کار او فعالیت ډګر پیدا کړي.

د امریکا له کشفولو سره په (۱۴۹۲م) کال کې دنړۍ له گوټ گوټ څخه په تېره بیا له اروپا څخه امریکاته زیات کپوال ورغلل، او بېلا بیلو اروپایي ډلو هغو ځمکو ته مهاجرت پیل وکړ او یو تر بله سره ګډ شول، او د هغوی له اختلاط څخه یو نوی ملت د امریکایي ملت په نامه راجوړ شو. هغوی د یوه واحد او یوشان میتود سره زده کړه کوله. همدارنګه د هغو کپوالو په منځ کې چې له اروپا څخه امریکا ته ولاړل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو، او هغوی دا فرصت پیدا کړ تر څو د خپلې علمي زده کړې او کړنې لپاره مناسب ځای چمتو او مهیا کړي. د بېلګې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل سلاتر (somail slatter) په نامه د لومړۍ ځل لپاره په (۱۷۹۰م) کال کې په هغه هېواد کې (د ټکر ټوټی) جوړولو د فاربریکې بنسټ کېښود، په امریکا کې د نوو صنایعو د ودې چټکتیا په هغه کچه وه چې په لنډه موده کې هغه هېواد له بریتانیا څخه هم زیات پرمختګ وکړ.

د تلګراف او تېلیفون د کړنې رامنځ ته کیدل او د اوسپنې دلاری جوړېدل د کالیو د وړلو او راوړو لپاره چې د امریکا ختیځ او لویدیځ یې یو تر بله ونښلول، او د بخار له بیړیو څخه کار اخیستنه په اقتصادي پرمختګ کې ډېر ګټور وو. همدا رنگه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸م) کال کې د مریټوب نظام له منځه وړل، د ختیځې امریکې آزادي تر لاسه کول څرنگه چې د مریټوب نظام له منځه وړلو غورځنګ چې په امریکا کې منځته راغلی و، ورو ورو د خپلواکۍ غوښتونکو له عقایدو او مفکورو څخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریټوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لوید ګارسین (william lwid garsen) په واسطه (۱۸۰۵ - ۱۸۷۹م) کلونو کې رامنځته شوی و، تر پنځو کلو پورې یې ۲۵۰۰۰۰ غړي پیدا کړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضایه قوې چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ - ۱۸۳۵م) کالو پورې په غاړه در لود، د امریکا د ملي یووالي لپاره یو بل پیاوړی ځواک و. همدارنګه هغه دموکراتیکې نظریې چې د خلکو او پرګنو سیاسي قدرت یې زیاتولو، او د لومړي ځل لپاره د انګلستان د کورنیو

جگړو د اوولسمې پېړۍ په ۴۰ لسيزه کې را منځته شوې و، د امريکايانو غوږونو ته هم راوړسيدې، که څه هم داسې نظريې څه بريالۍ نه شوې خو د هغو له پيل څخه د انساني اړيکو د پرمختگ لپاره يې لاره هواره کړه. پورتنیو اندونو او نظريو په سياسي برابريو او د خلکو په اراده باندې يې ټينگار درلود. په اوسني عصر کې متحده ايالاتو د سالمې ادارې د رامنځ ته کېدو سره په نوو شرايطو کې د دموکراسي د منلو امکانات پيدا کړل. خو په امريکا کې دموکراسي هيڅ کله هم آسانه وده ونکړه. بلکې د امريکا د دموکراسۍ له نظام سره د هغو خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امريکا د دموکراسۍ په نظام کې د ټيټو طبقو له شمول سره مخالفتونه درلودل، او هغه يې ردول خو د وخت په تېرېدو سره نوموړي مخالفتونه کم شول.

همدارنگه د عرضي او تقاضا غوښتنې پر بنسټ د امريکا د ځانگړو شرايطو په پام کې نيولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سيستم په اساسي له معقولو اقتصادي نمونو څخه کار اخيسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنگه د اداري، سياسي او فرهنگي لاروچارو سمون (اصلاحات) هغه نورې زمينې وې چې د امريکا د متحده ايالاتو د ودې او پرمختگ لامل وگرځيد.

### په ټولگي کې فعاليت



زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله دې د کپوالو د فعاليت له څرنگوالي سره په بېلابېلو برخو کې او د امريکا د صنايعو د پرمختگ په اړه خبرې وکړي او دويمه ډله دې د جان مارشال او په امريکا کې دموکراتيک فعاليتونو په اړه خبرې اترې وکړي او پایله دې بيا د هرې ډلې استازی نوروته وړاندې کړي.



### پوښتنې

- ۱- ولې کپوال د نړۍ له هر گوټ څخه امريکا ته ور کډه شول؟
- ۲- په امريکا کې د مريتوب د نظام له منځه وړل د چا په واسطه او څرنگه رامنځته شول؟
- ۳- جان مارشال څوک و؟
- ۴- دموکراتيکو اندونو (ولسواکي) څرنگه امريکا ته لاره پيدا کړه؟

### له ټولگي څخه دباندي فعاليت



زده کوونکي دې د ښوونکي د لار ښوونو څخه په گټې اخيستنې سره د امريکا د متحده ايالاتو د پرمختگ او پراختيا په اړه يو مطلب وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

**Get more e-books from [www.ketabton.com](http://www.ketabton.com)  
Ketabton.com: The Digital Library**